

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ШАК РОМАН ІГОРОВИЧ

340.12:316.32-025.13](043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ
МОДЕЛІ СУСПІЛЬСТВА**

081 – Право

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Р. І. Шак

Науковий керівник **Павлів-Самоїл Надія Петрівна**
доктор юридичних наук, професор

Львів – 2023

АНОТАЦІЯ

Шак Р. І. Філософсько-правові засади формування сучасної моделі суспільства. – Кваліфікаційна наукова робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (081 – Право). – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2023.

У дисертаційній роботі реалізовується концептуальна ідея філософсько-правової природи формування сучасної моделі суспільства, яка полягає у визначенні філософсько-правових засад формування та розвитку сучасної моделі суспільства, а також виявлення особливостей її становлення крізь призму цифровізаційних та глобалізаційних викликів. У межах виконаної роботи отримано науково-теоретичні результати, які мають значення не лише для науки, а й для правозастосовної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняному науковому дискурсі комплексним дослідженням філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства, що логічно осмислюється через систематизацію наявних наукознавчих концептів задекларованої проблематики, визначення взаємодетермінації філософсько-правових засад функціонування глобального громадянського суспільства та розгляд інформаційного суспільства в синергетичному правовому вимірі.

У першому розділі автором проаналізовано наукознавчі концепти дослідження філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства, виокремлено різні аспекти актуалізації цієї моделі, здійснено пошук щодо розуміння її природи та окреслено аксіологічні, філософські, правові та соціокультурні чинники її становлення. Аналіз доктринальних пошуків довів, що більшість концепцій побудовано на нормативно-комунікативному підході, для яких характерна надмірна деталізація та конкретизація нормативно окреслених внутрішніх і зовнішніх взаємин громадянського суспільства, в яких елімінується сутність сучасної моделі суспільства як феномену. Дисертантом

концептуалізовано нову модель суспільства у контексті тенденцій глобалізованого світу й цифровізації суспільного буття, на доктринальному рівні визначені особливості її сучасного розвитку. Архітектоніку наукової доктрини у сфері дослідження сучасної моделі суспільства розділено на дві сфери пізнання: 1) теоретико-практичні проблеми глобального громадянського суспільства; 2) аспекти правової природи інформаційного суспільства.

Методологія сформована на основі підходу правового моделювання, що проявляється у двох аспектах: 1) взаємовпливі моделі суспільства (як моделі політичної, правової, соціальної, так і глобальної та інформаційної); 2) інструментальному характері, що дозволило сформулювати логічну та несуперечливу концепцію сучасної моделі суспільства. Провідними у дослідженні є інноваційні методологічні підходи, а саме: соціогенетичний підхід, культурологічний підхід, історичний підхід, соціологічний підхід, соціо-комунікативний та соціально-інформаційний підходи, антропологічний підхід, цивілізаційний підхід, феноменологічний підхід, порівняльно-правовий підхід, порівняльно-історичний підхід, синергетичний та системний підходи.

Метод моделювання сприяв абрису сучасної моделі організації соціуму та взаємодії його інституцій, а також особливої ролі окремішнього індивідуума у глобалізаційному громадянському суспільстві. Соціогенетичний підхід дозволив виокремити смислові домінанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація; інкультурація; інтеграція індивідуума у глобальний простір; інтерналізація соціального досвіду; соціальне конструювання (активність у різних соціальних сферах); інформаційна комунікація. На підставі цього підходу окреслено також чотири основні форми адаптації індивідуума до сучасної моделі суспільства: самовизначення, самореалізація, комунікація та діяльність. Провідна проекція аналізу здійснювалася на основі соціо-комунікативного та соціально-інформаційного підходів. Перший дозволив сконцентруватися на інформаційних правах людини з акцентуацією на інтенсифікації соціальної комунікації, яка по суті визначає сучасну модель суспільства. За допомогою другого підходу досліджено значимість соціальної інформації та її

функціональній ролі у розвитку сучасної моделі суспільства. Поєднання цих підходів дозволило простежити дихотомію формування глобального громадянського суспільства та утвердження інформаційного суспільства.

Схарактеризовано основні ознаки західної моделі суспільства: пріоритетність захисту природного права людини на життя та незалежну діяльність; рівність громадян у межах єдиних для всіх законів; суспільну свідомість пронизує ідея соціальної справедливості; демократичні механізми суспільного управління, що передбачають гарантії рівних можливостей соціально нерівних суб'єктів; поділ влади задля подолання абсолютизму та формування правової держави; верховенство права, філософською основою якого є індивідуалізм. Ідеологічними парадигмами західної моделі суспільства визначено лібералізм та демократію.

Відзначено, що з огляду на європейський вибір нашої держави, її демократичний курс розвитку, сутнісний зміст має власне західна модель суспільства. Схарактеризовано її основні ознаки: пріоритетність захисту природного права людини на життя та незалежну діяльність; рівність громадян у межах єдиних для всіх законів; суспільну свідомість пронизує ідея соціальної справедливості; демократичні механізми суспільного управління, що передбачають гарантії рівних можливостей соціально нерівних суб'єктів; поділ влади задля подолання абсолютизму та формування правової держави; верховенство права, філософською основою якого є індивідуалізм. Ідеологічними парадигмами західної моделі суспільства є лібералізм та демократія.

Дисертантом окреслено та схарактеризовано смислові домінанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація, інкультурація, інтеграція індивідуума у глобальний простір, інтерналізація соціального досвіду, соціальне конструювання політико-правової реальності. Також визначено особливості моделі суспільства в контексті модернізаційних стратегій: формування та утвердження нового індивідуалізму, що поєднує почуття індивідуальної людської гідності з активізацією соціальних взаємозв'язків; мобільний розвиток

профільних, галузевих та мережевих інституційних рухів; розширення медіасфери; зустрічний процес «одержавлення» суспільства та «громадизації» держави; плюралістична структурованість інститутів громадянського суспільства.

Удосконалено дефініцію «європейська (західна) модель» суспільства як вільний, плюралістичний ринковий соціум, де домінує мораль, законність, дотримуються принципи справедливості та гуманізму, визначальне місце у правовій та соціально-політичній системах посідає особа та гарантує протидію проявам тоталітаризму та насильства.

У другому розділі дисертаційного дослідження здійснено взаємодетермінацію філософсько-правових засад функціонування глобального громадянського суспільства. Встановлено, що одним із найістотніших проявів глобалізації є становлення глобального громадянського суспільства, що відображає її контраверсійний характер: 1) відбувається формування нових цінностей та правил глобальної відповідальності, сучасних форм і практик громадського активізму та солідарності світової спільноти у вирішенні глобальних проблем; 2) загострення проблеми відсторонення чи навіть виключення значної кількості країн із сучасної системи наднаціонального управління через недостатню інституційну представленість; 3) тенденції до зростання впливу міжнародних громадських організацій, які здатні репродукувати й запроваджувати закриті практики діяльності транснаціональних корпорацій.

Автором дефініційовано глобальне громадянське суспільство як суспільно значимий перспективний проєкт, що полягає у конгломераті груп і рухів, об'єднаних спільним баченням демократизації цінностей, норм і інститутів, які впроваджуються в систему права та формують правову культуру суспільства шляхом забезпечення належного функціонування інститутів громадської участі та народовладдя задля подолання глобальних проблем сучасного цивілізаційного розвитку та окреслено його ознаки: відокремленість від телосної глобальної держави; формується груповими інтересами членів суспільства; аксіологічна

пріоритетність громадських прав; гарантування прав і свобод людини та її законних інтересів; закріплення засад ліберального капіталізму; саморегуляція відносин між членами суспільства; багатоманітність та широкомаштабність ініціатив; мультикультуралізм.

Здійснено структурування передумов еволюціонування глобального громадянського суспільства: політична воля, верховенство права, дотримання демократичних принципів правового регулювання, зрозумілі та конкретні процедури, довгострокова державна ресурсна та організаційна підтримка; спільний простір для співробітництва й діалогу.

У дисертаційній роботі подано характеристику генезису глобального громадянського суспільства як циклічного процесу, що включає комплекс заходів щодо входження національних моделей суспільного функціонування, котрі ґрунтуються на культурних, релігійних та морально-етичних атрибутах самобутності нації в загальносвітовий простір та зворотній процес імплементації та узгодження позитивного політичного та правового досвіду в державну нормативну практику.

Дисертантом згруповано аксіологічні константи глобального громадянського суспільства: соціально-антропологічні (свобода, справедливість, рівність, солідарність, гідність) та архетипові (індивідуалізм, антропоцентризм, світоглядна толерантність, кордоцентризм, глибинний оптимізм, відповідальність).

Концептуалізовано сучасні підходи до розуміння видів інституалізації глобального громадянського суспільства: квазіінституційне функціонування із фінансовою залежністю від неурядових організацій; автономність (самостійне функціонування як суб'єкта політичної системи суспільства). Класифіковано форми участі у політико-правовому житті суб'єктів глобального громадянського суспільства шляхом виокремлення класичних (пікети, марші, маніфестації) та інноваційних форм (громадський політичний акціонізм, медіаактивізм, кіберактивізм).

Доведено, що глобальне громадянське суспільство є не лише суб'єктом співпраці, але виступає в ролі опозиційного актора, діяльність якого проявляється у антиглобалістських та альтерглобалістських рухах. Опозиційний потенціал глобального громадянського суспільства також є невід'ємною частиною розуміння сучасної вагомості публічної політики, яка досить активно розвивається у нових мережевих, неієрархічних формах. Глобальне громадянське суспільство в умовах інтернетизації істотно змінило природу взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу та запровадило нові форми співпраці за траєкторією «згори-вниз» і навпаки. Незважаючи на впливовість і могутність певних держав, транснаціональних корпорацій, інституцій та світового уряду, мегатенденції глобального управління, глобальне громадянське суспільство є стримуючим чинником у прийнятті негативних, неправильних рішень на глобальному рівні. У цьому контексті публічна сфера політики виступає і простором, і середовищем, і структурою, що дозволяє бути альтернативою для адептів глобалізації.

У третьому розділі здійснено аналіз інформаційного суспільства у синергетичному правовому вимірі шляхом аналізу державно-правової імплементації антропологічного виміру інформаційного суспільства та дослідження темпорально та просторових викликів інформаційного суспільства.

Автором позиціоновано сучасну модель інформаційного суспільства, як концепцію розвитку постіндустріального суспільства, що зумовлена Четвертою промисловою революцією та ґрунтується на синергетичному розвитку інформаційних й телекомунікаційних технологій та знань, котрі формують динамічні нові комбінації та правові парадигми між технологіями, державою, ринком і громадськістю спричиняючи радикальну трансформацію усталених соціально-правових та політичних явищ і процесів.

У дисертаційному дослідженні виокремлено онтологічні риси сучасного інформаційного суспільства: відкритість та доступність інформаційно-комунікативних ресурсів і технологій; масовість використання технологічних інновацій; функціонування комплексної інфосфери, що поєднує реальну та

віртуальну реальність; посилення ролі ІТ-артефактів (інформація, знання) у житті суспільства; незворотна, спрямована зміна соціально-правових та політичних інститутів суспільства та усталених практик; тенденційний розвиток технічних знань, що зумовлює синергетичність майбутньої суспільної і правової реальності; трансформація ролі держави і права як основних регуляторів суспільних відносин; зміна підходів до методів правового регулювання інформаційних відносин; активізація використання потенціалу єдиного глобального світового інформаційного простору; діджиталізація та інформатизація членів суспільства.

Дисертантом простежено видозміни просторових чинників правового буття сучасного суспільства шляхом встановлення, що інститут громадянства як взаємний юридичний зв'язок громадянина з державою змінює просторові межі та процес соціальної ідентифікації трансформується через діалектику просторово-комунікаційних відносин суб'єктів права в контексті значного зростання ролі соціальних мереж та розкрито темпоральні виклики правового регулювання в інформаційній моделі суспільстві: формування нових галузей права, правових інститутів, що не мають усталених принципів та належного макета функціонування; потреба узгодженості еталонів суспільних відносин; метафоричні прогалини правового регулювання; суттєва невизначеність правореалізаційної практики, особливо значний масив дискреційних повноважень суду; агностицизм понятійно-категоріального апарату.

Узагальнено позитивні аспекти (доступність інформації, розширення комунікації, додаткові можливості захисту прав та свобод людини, полегшення низки процедурно-процесуальних процесів, відкритість органів публічної влади) та деструктивні аспекти (нерівномірний доступ до технологій та інформації, поширеність дискримінації через низький рівень технічної освіченості, проблеми інформаційної безпеки, значні прогалини правового регулювання) функціонування моделі інформаційного суспільства в Україні.

Удосконалено основні концептуальні засади розбудови нової моделі громадянського суспільства в Україні як інформаційного суспільства через

визначення напрямів удосконалення сфери діджиталізації суспільних відносин, правового регулювання електронного урядування та протидії кібербезпековим загрозам та унормування права інтелектуальної власності в інформаційній сфері.

Ключові слова: сучасна модель суспільства, громадянське суспільство, інформаційні ресурси, інформаційне суспільство, постмодерністське суспільство, права людини, трансформація, глобалізація, глобалізоване суспільство, правовий світогляд, державна влада, правова свідомість, правові цінності, демократія, суспільні відносини, суверенітет.

ANNOTATION

Shak R. I. Philosophical and legal principles of formation of the modern model of society.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (081 – Law). – Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2023.

The dissertation implements a conceptual idea regarding the philosophical and legal nature of forming a modern society. It involves determining the philosophical and legal foundations necessary for the formation and development of a modern society, while also identifying the peculiarities of its formation through the challenges of digitalization and globalization. Through this work, the author has achieved significant scientific and theoretical results which are not only important for science but also for law enforcement.

The results obtained in this dissertation have scientific novelty as it is the first comprehensive study in the national scientific discourse on the philosophical and legal foundations of forming a modern society. This study achieves logical comprehension through the systematization of existing scientific concepts related to the discussed issues. It also establishes the interdependence between the philosophical and legal foundations of global civil society's functioning and considers the information society within a synergistic legal dimension.

The first section of the dissertation involves an analysis of scientific concepts related to studying the philosophical and legal foundations of the modern model of

society. The author identifies various aspects of actualizing this model, searches for an understanding of its nature, and outlines the axiological, philosophical, legal, and socio-cultural factors contributing to its formation. The analysis of doctrinal research reveals that most concepts are based on the normative-communicative approach, which is characterized by excessive detail and specification of normatively defined internal and external relations of civil society. This approach eliminates the essence of the modern model of society as a phenomenon. To address this issue, the dissertation conceptualizes a new model of society in the context of the trends of the globalized world and the digitalization of social life. At the doctrinal level, it identifies the features of its modern development. The architectonics of the scientific doctrine in the field of studying the modern model of society is divided into two areas of knowledge: 1) theoretical and practical issues of global civil society; and 2) aspects of the legal nature of the information society.

The methodology used in this dissertation is based on the legal modeling approach, which has two aspects. Firstly, it involves interrelated models of society, including political, legal, social, global, and information models. Secondly, its instrumental nature allows for the formation of a logical and consistent concept of the modern model of society. This research utilizes innovative methodological approaches, including the sociogenetic approach, cultural approach, historical approach, sociological approach, socio-communicative and socio-informational approaches, anthropological approach, civilization approach, phenomenological approach, comparative legal approach, comparative historical approach, synergistic and systemic approaches.

The modeling method used in this dissertation contributed to outlining the organization and interaction of institutions within the modern model of society, as well as the special role of individuals in a globalizing civil society. The sociogenetic approach was used to identify the semantic dominants of the modern model of society, including global social adaptation, inculturation, integration of individuals into the global space, internalization of social experience, social construction (activity in various social spheres), and information communication. Based on this approach, four

main forms of adaptation of individuals to the modern model of society were outlined: self-determination, self-realization, communication, and activity. The analysis was primarily conducted using socio-communicative and socio-informational approaches. The former approach enabled a focus on human information rights, emphasizing the intensification of social communication that essentially defines the modern model of society. The latter approach examined the importance of social information and its functional role in the development of the modern model of society. The combination of these approaches made it possible to trace the dichotomy of the formation of global civil society and the establishment of the information society.

The author characterizes the main features of the Western model of society, including the priority of protecting the natural human right to life and independent activity, equality of citizens within the framework of laws that are uniform for all, social consciousness permeated by the idea of social justice, democratic mechanisms of public administration that provide guarantees of equal opportunities for socially unequal subjects, separation of powers to overcome absolutism and form the rule of law, and a rule of law based on individualism. The Western model of society is based on two ideological paradigms: liberalism and democracy.

It is noted that, given our State's European choice and its democratic course of development, the Western model of society holds significant importance. The author characterizes its main features as follows: the priority of protecting the natural human right to life and independent activity, equality of citizens within the framework of laws that are uniform for all, social consciousness permeated by the idea of social justice, democratic mechanisms of public administration that provide guarantees of equal opportunities for socially unequal subjects, separation of powers to overcome absolutism and establish the rule of law, and a rule of law based on individualism.

The dissertation outlines and characterizes the semantic dominants of the modern model of society, which include global social adaptation, inculturation, integration of the individual into the global space, internalization of social experience, and social construction of political and legal reality. The author also identifies the peculiarities of the society model in the context of modernization strategies. These

include the formation and establishment of a new individualism that combines a sense of individual human dignity with the intensification of social interconnections; mobile development of specialized, sectoral, and network institutional movements; expansion of the media sphere; the counterprocess of «reclaiming» society and «communalizing» the state; and pluralistic structure of civil society institutions.

The author improves the definition of the "European (Western) model" of society as a free, pluralistic market society where morality and the rule of law dominate, and the principles of justice and humanism are respected. In this model, the individual has a decisive place in the legal and socio-political systems, and there is a guarantee of counteraction to manifestations of totalitarianism and violence.

In the second section of the dissertation, the author analyzes the interdependence of the philosophical and legal foundations of the functioning of global civil society. The author establishes that one of the most significant manifestations of globalization is the formation of global civil society, which reflects its controversial nature. On the one hand, new values and rules of global responsibility, modern forms and practices of civic activism, and solidarity of the world community in solving global problems are being formed. On the other hand, the problem of prohibition or even exclusion of a significant number of countries from the modern system of supranational governance due to insufficient institutional representation is exacerbated. Additionally, there is a tendency to increase the influence of international non-governmental organizations that are able to reproduce and implement closed practices of transnational corporations.

The author defines global civil society as a socially significant promising project that consists of a conglomerate of groups and movements united by a common vision of democratization of values, norms, and institutions. These are implemented in the system of law and form the legal culture of society, ensuring the proper functioning of institutions of public participation and democracy. The goal is to overcome the global problems of modern civilization development. The author outlines the features of global civil society, including its separation from the body of the global state, formation based on group interests of society members, axiological priority of civil rights, guarantee of human rights and freedoms, consolidation of the principles of liberal

capitalism, self-regulation of relations between society members, diversity and wide-scale initiatives, and multiculturalism.

The author structures the prerequisites for the evolution of global civil society, which include political will, the rule of law, adherence to democratic principles of legal regulation, clear and specific procedures, long-term state resource and organizational support, and a common space for cooperation and dialogue.

The dissertation describes the genesis of global civil society as a cyclical process that involves a set of measures. These measures include the entry of national models of social functioning, which are based on cultural, religious, moral, and ethical attributes of the nation's identity, into the global space. Additionally, there is a reverse process of implementing and harmonizing positive political and legal experiences into state regulatory practices. This cyclical process facilitates the development and evolution of global civil society.

The dissertation categorizes the axiological constants of global civil society into two groups: socio-anthropological and archetypal. The socio-anthropological constants include freedom, justice, equality, solidarity, and dignity. On the other hand, the archetypal constants encompass individualism, anthropocentrism, worldview tolerance, bordercentrism, deep optimism, and responsibility.

The author of the dissertation develops modern approaches to comprehend the various types of institutionalizations of global civil society. These include quasi-institutional functioning with financial reliance on non-governmental organizations, and autonomy, which entails independent functioning as a subject of the political system of society. Additionally, the author classifies the forms of participation in the political and legal life of global civil society actors into two categories: classical forms, which include pickets, marches, and demonstrations, and innovative forms, which encompass public political activism, media activism, and cyber activism.

Research has demonstrated that global civil society not only serves as a subject of cooperation but also operates as an oppositional actor, as evidenced by the emergence of anti-globalization and anti-globalization movements. The oppositional potential of global civil society is an essential aspect of comprehending the

contemporary significance of public policy, which is actively evolving in new networked, non-hierarchical forms. The advent of the internet has significantly transformed the nature of interaction between global civil society and other actors in the political process, introducing novel forms of cooperation along both top-down and bottom-up trajectories. Despite the power and influence of certain states, transnational corporations, institutions, and world governments, megatrends of global governance, global civil society serves as a counterbalance to negative and misguided decisions at the global level. In this context, the public sphere of politics serves as a space, environment, and structure that provides an alternative for globalization adherents.

The third section of the dissertation examines the information society from a synergistic legal perspective. This is accomplished by analyzing the state's legal implementation of the anthropological dimension of the information society and studying the temporal and spatial challenges that arise in the context of the information society.

The author situates the contemporary model of the information society as a concept of post-industrial society development, propelled by the Fourth Industrial Revolution. This model is founded on the synergistic advancement of information and telecommunication technologies and knowledge, which give rise to dynamic new combinations and legal paradigms between technologies, the state, the market, and the public. This transformation leads to a radical overhaul of established socio-legal and political phenomena and processes.

The dissertation study identifies several ontological features of the modern information society. These include the openness and accessibility of information and communication resources and technologies, the widespread use of technological innovations, the functioning of a complex infosphere that combines real and virtual reality, the growing importance of IT artifacts (information and knowledge) in society, the irreversible and directed transformation of socio-legal and political institutions and established practices, the trendy development of technical knowledge that shapes the future social and legal reality, the transformation of the role of the state and law as the primary regulators of social relations, changes in approaches to legal regulation of

information relations, the intensification of the use of the potential of the single global information space, and the digitalization and informatization of society members.

The author examines the modifications of spatial factors of legal existence in modern society. The author establishes that the institution of citizenship, as a mutual legal relationship between a citizen and the state, changes spatial boundaries, and the process of social identification is transformed through the dialectic of spatial and communication relations of legal entities in the context of a significant increase in the role of social networks. Furthermore, the author uncovers the temporal challenges of legal regulation in the information model of society, which include the formation of new branches of law and legal institutions that lack established principles and proper models of functioning, the need for consistency in the standards of social relations, metaphorical gaps in legal regulation, significant uncertainty in law enforcement practice, especially with regards to a significant array of discretionary powers of the court, and agnosticism of the conceptual and categorical apparatus.

The author provides a summary of the positive and destructive aspects of the information society model in Ukraine. The positive aspects include the availability of information, expansion of communication, additional opportunities for the protection of human rights and freedoms, facilitation of procedural processes, and openness of public authorities. On the other hand, the destructive aspects encompass uneven access to technology and information, widespread discrimination due to a low level of technical literacy, information security issues, and significant gaps in legal regulation.

The dissertation proposes fundamental conceptual foundations for the development of a new model of civil society in Ukraine as an information society. These foundations are enhanced by identifying areas for improving the digitalization of social relations, enhancing the legal regulation of e-government and countering cybersecurity threats, and strengthening the regulation of intellectual property rights in the information sphere.

Keywords: modern model of society, civil society, information resources, information society, postmodern society, human rights, transformation, globalization,

globalized society, legal outlook, state authority, legal consciousness, legal values, democracy, social relations, sovereignty.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шак Р. (2019а) Філософсько-правовий концепт дефініції «громадянське суспільство»: сучасні наукові підходи. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки», 911 (21), с. 122–129.*

2. Шак Р. (2020а) Філософсько-правові засади моделі громадянського суспільства в теоретичних концепціях А. Грамші та Т. Парсонса. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки», 7 (3), с. 148–153.*

3. Шак Р. (2021а) Глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного світу. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки», 2 (30), 108–115.*

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Шак Р. (2018а) Роль судової влади в забезпеченні принципу верховенства права. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права): матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.), с. 171–174.*

2. Шак Р. (2018b) Деструктивна поведінка в підлітковому віці: теоретико-правові особливості. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, с. 100–102.*

3. Шак Р. (2018с) Модель демократичної антикризової інституціоналізації громадянського суспільства. *Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства*

(осінні читання): збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.). с. 453–457.

4. Шак Р. (2019b) Принцип верховенства права у судочинстві. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 30 травня 2019 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, с. 81–82.

5. Шак Р. (2019c) Засади моделі демократичної антикризової інституціоналізації громадянського суспільства. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права): матеріали Дев'ятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції* (м. Львів, 31 травня 2019 р.). с. 238–240.

6. Шак Р. І. (2019d) Гендерна демократія як умова розвитку громадянського суспільства. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції* (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). с. 109–112.

7. Шак Р. І. (2020b) Особливості розвитку громадянського суспільства в глобалізаційному вимірі. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції* (м. Львів, 29 травня 2020 р.). с. 185–188.

8. Шак Р. І. (2020c) Ідея громадянського суспільства у вченні І. Канта та Е. Левінаса. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез IX Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 30 травня 2020 р.). с. 80–82.

9. Шак Р. І. (2020d) Вплив ідеологічного чинника на правове регулювання інформаційного суспільства. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи: матеріали Дванадцятої Всеукраїнської наукової конференції* (м. Львів, 4 грудня 2020 р.), с. 146–149.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	20
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1 НАУКОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ СУСПІЛЬСТВА	33
1.1 Доктринальний огляд філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства	33
1.2 Методологічні підходи дослідження філософсько-правових засад сучасної моделі суспільства	50
1.3 Модель суспільства та її вплив на вибір модернізаційних стратегій	62
Висновки до Розділу I	85
РОЗДІЛ 2 ВЗАЄМОДЕТЕРМІНАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	90
2.1. Сутнісне правове осмислення та ціннісно-світоглядні концепти глобального громадянського суспільства	90
2.2 Гносеологічна обумовленість процесу створення та функціонування глобального громадянського суспільства у сучасних умовах розвитку правової реальності	110
Висновки до Розділу 2	128
РОЗДІЛ 3 ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В СИНЕРГЕТИЧНОМУ ПРАВОВОМУ ВИМІРІ	135
3.1 Державно-правова імплементація антропологічного виміру інформаційного суспільства	138
3.2 Темпоральні та просторові виклики моделі інформаційного суспільства та правові гарантії її належного функціонування в Україні	156
Висновки до Розділу 3	179

ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	224

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДГІ – Департамент громадської інформації

Держкомітет – Державний комітет

ЗК – Закон України

ЗМІ – засоби масової комунікації

ЄК – Європейський конституціоналізм

ЄС – Європейський Союз

ІКТ – інформаційно-комунікативні технології

ІТ – інформаційні технології

ММГІ – міжнародні мережеві громадянські ініціативи

ММО – міжнародні міжурядові організації

НГО – недержавні громадські організації

НДО – недержавні організації

НКО – некомерційні організації

НУО – неурядові організації

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

ТНК – транснаціональні корпорації

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

CIVICUS – Світовий альянс громадської участі

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Динамічний суспільний розвиток, структурні метаморфози на макро-, мезо- та мікрорівнях повинні бути гармонійно взаємоузгодженими зі системою цінностей та основними принципами демократичного громадянського суспільства. Визначальною глобальною тенденцією у XXI ст. є трансформація технократичного суспільства в інформаційно-глобалізаційне, що викликана прогресивним розвитком науки і техніки, поширенням високоефективних технологій та застосуванням штучного інтелекту, а відтак і поява якісно нових інформаційних та соціокультурних запитів людини. Все це обумовлює необхідність переходу до нової стратегії розвитку суспільства, пошуку сучасної оптимальної моделі його побудови на основі знань та інформації, планетарної відповідальності, толерантності, інклюзивності та багатоманітності. Тому питання філософсько-правового осмислення сучасної моделі суспільства є принциповим для подальшого розвитку цивілізації, життєвий простір якої окреслений соціально-антропологічними та правовими цінностями.

Глобалізаційні виклики та цифровізація суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку та інші тенденції характерологічні сучасній цивілізації обумовлюють розвиток людини як визначальну мету, генеральний показник та основний важіль сучасного прогресу, визначають потребу у радикальній модернізації суспільного правопорядку, ставлять перед державою завдання забезпечити високих стандартів життя і вільного розвитку людини. Тому від глибини та адекватності осмислення феномену нової моделі суспільства, визначення важливості цього питання в системі національних правових пріоритетів залежатиме майбутнє держави в постмодерністській цивілізації.

Проблематика формування сучасної моделі суспільства багатоаспектна та складна, що пов'язано з новаціями в праві, політиці, економіці, культурі, релігії. Проте основне коло питань стосується безпосередньо трансформації світогляду

сучасної людини, для якої енергія та інформація набувають характеру основних життєвих цінностей, а відтак повинні розглядатись як філософсько-правові категорії в новому аксіологічному вимірі. Виходячи із цього, значно актуалізується проблема розуміння ідеолого-правових засад сучасної моделі суспільства, яка може оптимально адаптуватися в українському менталітеті суспільства.

Формування сучасної моделі суспільства в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів у багатьох країнах світу є основним проєктом третього тисячоліття. Тому закономірно, що з другої половини ХХ ст. актуалізувалися дослідження із аналізу різних проявів глобалізації та їх впливу на сфери суспільного життя, зокрема правового. Позитивним є те, що сьогодні поступово відбувається їх переорієнтація з переважно геополітичних та економічних аспектів глобалізації в аксіологічну, філософську, правову й соціокультурну площини. Базисом дослідження феномену сучасної моделі суспільства є наукові доробки за останні кілька десятиліть зарубіжних вчених: Х. Анхейера, Дж. Александера, Е. Арато, Д. Белла, П. Беллефламме, У. Бека, Ю. Габермаса, Дж. де Грегоріо, Е. Геллнера, Е. Гідденса, Д. Еберлі, М. Калдора, М. Кастельса, Дж. Кіна, Р. Коена, А. Кляйна, К. Лоутона, Е. МакГрю, У. Мартіна, Й. Масуди, Ф. Махлуп, Д. МеромаЮ Дж. Несбіт, А. Ньольке, Н. Палладіно, Р. Патнема, М. Ріделя, Н. Роземблюма, П. Розанвалона, С. Рю, А. Селігмана, Е. Селесте, Н. Сьюзора, Е. Тофлера, Ф. Уебстера, Ю. Хаяші, А. Хінтса, Е. Шілза, Ф. Шміттєра, Д. Янета та ін.

У вітчизняному науковому дискурсі вчені по-різному осмислюють концепт сучасної моделі суспільства, виокремлюючи різні аспекти його актуалізації, здійснюють пошук щодо розуміння його природи та визначення основних його акторів. Значний внесок у розвиток проблеми здійснили такі українські дослідники: В. Андрущенко, Е. Афоніна, В. Барков, С. Барматова, В. Бебик, В. Безродна, Т. Бельська, В. Бліхар, М. Бублій, М. Буник, М. Владимиров, О. Волкова, Т. Гарасимів, Є. Гетьман, Л. Гонюкова, Ю. Горбань, О. Данильян, О. Дзьобань, В. Дорошенко, І. Жаровська, М. Здровега,

Г. Зеленько, С. Іщук, А. Карась, А. Кваша, А. Колодій, Ю. Корнілов, А. Костенко, А. Мерник, М. Михальченко, Т. Метельова, І. Пасько, Я. Пасько, О. Погорілий, В. Полохала, О. Полтораков, Б. Поляруш, М. Попович, О. Проценко, Т. Розова, О. Радченко, М. Розумний, О. Рокицька, В. Савенко, В. Степаненко, С. Соляр, В. Співак, С. Тадаєва, М. Требіта, С. Третяк, К. Трима, Н. Хома, В. Чорнописька, Д. Чумакова М. Шепелева, Т. Шульга К. Юртаєва та ін. Разом з тим найменш дослідженими аспектами, зокрема у вітчизняному науковому дискурсі, були і надалі залишаються саме концептуальні філософсько-правові засади сучасної моделі суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до положень «Стратегії людського розвитку», затвердженою Указом Президента України від 14 травня 2021 р.; стратегічних цілей, визначених Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 р. № 1155-р «Про схвалення Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції України на період до 2026 р.»; Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021 – 2025 рр., затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 р. № 12–21, спрямована на реалізацію Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», затверджених Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; тематичним напрямом, визначених постановою Кабінету Міністрів України № 942-2011-п «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2021 р.».

Дисертація відповідає науковому напрямку Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти: «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24 червня 2014 року (протокол № 5); темі науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» «Цивільно-правове забезпечення суспільних трансформацій в умовах євроінтеграції»

(державний реєстраційний номер 0119Г103040). Дисертація виконана у межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Національного університету «Львівська політехніка» на 2020–2025 рр.

Мета і завдання дослідження. *Мета дисертаційної роботи* полягає у визначенні філософсько-правових засад формування та розвитку сучасної моделі суспільства, а також виявити особливості становлення та вплив на неї цифровізаційних та глобалізаційних викликів.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- систематизувати наукові дослідження щодо формування сучасної моделі суспільства;
- встановити методологічні підходи дослідження філософсько-правових засад сучасної моделі суспільства;
- розвинути загальну модель суспільства та її вплив на вибір модернізаційних стратегій;
- розкрити сутнісне правове розуміння та ціннісно-світоглядні концепти глобального громадянського суспільства;
- з'ясувати гносеологічну обумовленість процесу створення та функціонування глобального громадянського суспільства у сучасних умовах розвитку правової реальності;
- проаналізувати державно-правову імплементацію антропологічного виміру інформаційного суспільства;
- виявити темпоральні та просторові виклики моделі інформаційного суспільства та правові гарантії її належного функціонування в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі формування сучасної моделі суспільства.

Предметом дослідження є філософсько-правові засади формування сучасної моделі суспільства.

Методи дослідження. Методологічний базис дисертаційної роботи сформований на основі філософських, загальнонаукових та спеціальних методах,

що сприяло всебічному розкриттю предмета. Розкриття концептуальних положень дисертаційного дослідження, здійснене на фундаментальних засадах інноваційних методологічних підходів.

Константним у дисертаційному дослідженні є принцип філософсько-правового моделювання завдяки якому досягнуті наукові завдання: 1) чітко сформовано об'єкт дослідження та представлено наявні наукові доробки у впорядкованому вигляді (*Розділ 1, 2, 3*); 2) розкрито визначальні ознаки сучасної моделі суспільства (*Розділ 1, 2, 3*); 3) на основі пізнання сутності та структури західної моделі суспільства (оригіналу) визначено його особливості (*підрозділ 1.3*); 4) сформовано перспективи розвитку сучасної моделі суспільства та спрогнозовано можливі зміни у його природі (стані) (*Розділ 2, 3*); 5) обґрунтовано гіпотези та теорій щодо розвитку сучасної моделі суспільства (*Розділ 2, 3*); 6) схарактеризовано наслідки реалізації сучасної моделі суспільства (його явищ та процесів, зміну його стану), що сприяло вибору оптимальних напрямів її майбутнього розвитку (*Розділ 2, 3*); 7) сприяв дослідницькому процесу загалом та формулюванню аргументованих висновків зокрема (*Розділ 1, 2, 3*).

Соціогенетичний підхід дозволив виокремити смислові доміанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація; інкультурація; інтеграція індивідуума у глобальний простір; інтерналізація соціального досвіду; соціальне конструювання (активність у різних соціальних сферах); інформаційна комунікація. На підставі цього підходу окреслено також чотири основні форми адаптації індивідуума до сучасної моделі суспільства: самовизначення, самореалізація, комунікація та діяльність (*підрозділ 2.1*). Використання культурологічного підходу дозволило визначити культурні чинники, що закладені в основу сучасної моделі суспільства. Остання розглядається не лише у взаємодії із культурним середовищем, а як визначальна складова, що здатна впливати на культуру загалом (*Розділ 2, 3*). За допомогою історичного підходу визначено передумови формування та розвитку сучасної моделі суспільства, окреслено чинники, що зумовили її специфічність у XXI ст. (*підрозділ 1.3*).

Предмет дисертаційного дослідження вимагав обов'язкового використання і соціологічного методу, що передбачає з'ясування соціальної зумовленості феномену сучасної моделі суспільства, зокрема її впливу на політичну ситуацію, правову систему, соціальні відносини, ідеологію, культуру (*Розділ 2, 3*).

Провідна проекція аналізу здійснювалася на основі соціо-комунікативного та соціально-інформаційного підходах. Перший дозволив сконцентруватися на інформаційних правах людини з акцентуацією на інтенсифікації соціальної комунікації, яка по суті визначає сучасну модель суспільства. За допомогою другого підходу досліджено значимість соціальної інформації та її функціональній ролі у розвитку сучасної моделі суспільства. Поєднання цих підходів дозволило простежити дихотомію формування глобального громадянського суспільства та утвердження інформаційного суспільства (*Розділ 2, 3*).

Авторське осмислення здійснено у контексті філософсько-правової парадигми розуміння нової моделі суспільства, в межах якої розкривається феномен сучасного суспільства широким смисловим виміром її буття, а також світоглядних аспектах гносеологічних, онтологічних та аксіологічних знань.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження.

У результаті проведеного дослідження сформульовано низку положень та наукових висновків, зокрема:

вперше:

– виокремлено та охарактеризовано смислові домінанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація, інкультурація, інтеграція індивідуума у глобальний простір, інтерналізація соціального досвіду, соціальне конструювання політико-правової реальності та визначено особливості моделі суспільства в контексті модернізаційних стратегій: формування та утвердження нового індивідуалізму, що поєднує почуття індивідуальної людської гідності з активізацією соціальних взаємозв'язків; мобільний розвиток профільних, галузевих та мережевих інституційних рухів; розширення медіасфери;

зустрічний процес «одержавлення» суспільства та «громадизації» держави; плюралістична структурованість інститутів громадянського суспільства;

– дефініційовано глобальне громадянське суспільство як суспільно значимий перспективний проєкт, що полягає у конгломераті груп і рухів, об'єднаних спільним баченням демократизації цінностей, норм і інститутів, які впроваджуються в систему права та формують правову культуру суспільства шляхом забезпечення належного функціонування інститутів громадської участі та народовладдя задля подолання глобальних проблем сучасного цивілізаційного розвитку та окреслено його ознаки: відокремленість від телосної глобальної держави; формується груповими інтересами членів суспільства; аксіологічна пріоритетність громадських прав; гарантування прав і свобод людини та її законних інтересів; закріплення засад ліберального капіталізму; саморегуляція відносин між членами суспільства; багатоманітність та широкомаштабність ініціатив; мультикультуралізм;

– згруповано аксіологічні константи глобального громадянського суспільства: соціально-антропологічні (свобода, справедливість, рівність, солідарність, гідність) та архетипові (індивідуалізм, антропоцентризм, світоглядна толерантність, кордоцентризм, глибинний оптимізм, відповідальність);

– позиціоновано сучасну модель інформаційного суспільства, як концепцію розвитку постіндустріального суспільства, що зумовлена Четвертою промисловою революцією та ґрунтується на синергетичному розвитку інформаційних й телекомунікаційних технологій та знань, котрі формують динамічні нові комбінації та правові парадигми між технологіями, державою, ринком і громадськістю спричиняючи радикальну трансформацію усталених соціально-правових та політичних явищ і процесів;

– виділено онтологічні риси сучасного інформаційного суспільства: відкритість та доступність інформаційно-комунікативних ресурсів і технологій; масовість використання технологічних інновацій; функціонування комплексної

інфосфери, що поєднує реальну та віртуальну реальність; посилення ролі ІТ-артефактів (інформація, знання) у житті суспільства; незворотна, спрямована зміна соціально-правових та політичних інститутів суспільства та усталених практик; тенденційний розвиток технічних знань, що зумовлює синергетичність майбутньої суспільної і правової реальності; трансформація ролі держави і права як основних регуляторів суспільних відносин; зміна підходів до методів правового регулювання інформаційних відносин; активізація використання потенціалу єдиного глобального світового інформаційного простору; діджиталізація та інформатизація членів суспільства;

– виокремлено видозміни просторових чинників правового буття сучасного суспільства шляхом встановлення, що інститут громадянства як взаємний юридичний зв'язок громадянина з державою змінює просторові межі та процес соціальної ідентифікації трансформується через діалектику просторово-комунікаційних відносин суб'єктів права в контексті значного зростання ролі соціальних мереж та розкрито темпоральні виклики правового регулювання в інформаційній моделі суспільстві: формування нових галузей права, правових інститутів, що не мають усталених принципів та належного макета функціонування; потреба узгодженості еталонів суспільних відносин; метафоричні прогалини правового регулювання; суттєва невизначеність правореалізаційної практики, особливо значний масив дискреційних повноважень суду; агностицизм понятійно-категоріального апарату;

– узагальнено позитивні (доступність інформації, розширення комунікації, додаткові можливості захисту прав та свобод людини, полегшення низки процедурно-процесуальних процесів, відкритість органів публічної влади) та деструктивні аспекти (нерівномірний доступ до технологій та інформації, поширеність дискримінації через низький рівень технічної освіченості, проблеми інформаційної безпеки, значні прогалини правового регулювання) функціонування моделі інформаційного суспільства в Україні;

удосконалено:

– методологічний інструментарій дослідження сучасної моделі суспільства шляхом розробки авторського комплексу інструментаріїв, який включає правове моделювання, культурологічний, соціологічний, соціо-комунікативний, соціально-інформаційний, антропологічний, цивілізаційний, феноменологічний, порівняльно-правовий, порівняльно-історичний, синергетичний та системний підходи;

– класифікацію форм участі у політико-правовому житті суб'єктів глобального громадянського суспільства шляхом виокремлення класичних (пікети, марші, маніфестації) та інноваційних форм (громадський політичний акціонізм, медіаактивізм, кіберактивізм);

– підходи до розуміння видів інституалізації глобального громадянського суспільства: квазіінституційне функціонування із фінансовою залежністю від неурядових організацій; автономність (самостійне функціонування як суб'єкта політичної системи суспільства);

– структурування передумов еволюціонування глобального громадянського суспільства: політична воля, верховенство права, дотримання демократичних принципів правового регулювання, зрозумілі та конкретні процедури, довгострокова державна ресурсна та організаційна підтримка; спільний простір для співробітництва й діалогу;

– архітектуру наукової доктрини у сфері дослідження сучасної моделі суспільства шляхом виокремлення двох сфер пізнання: теоретико-практичні проблеми глобального громадянського суспільства, аспекти правової природи інформаційного суспільства;

– характеристику генезису глобального громадянського суспільства як циклічного процесу, що включає комплекс заходів щодо входження національних моделей суспільного функціонування, котрі ґрунтуються на культурних, релігійних та морально-етичних атрибутах самобутності нації в загальносвітовий простір та зворотній процес імплементації та узгодження позитивного політичного та правового досвіду в державну нормативну практику;

– дефініцію «європейська модель» суспільства як вільний, плюралістичний ринковий соціум, де домінує мораль, законність, дотримуються принципи справедливості та гуманізму, визначальне місце у правовій та соціально-політичній системах посідає особа та гарантує протидію проявам тоталітаризму та насильства;

– основні концептуальні засади розбудови нової моделі громадянського суспільства в Україні як інформаційного суспільства через визначення напрямів удосконалення сфери діджиталізації суспільних відносин, правового регулювання електронного урядування та протидії кібербезпековим загрозам та унормування права інтелектуальної власності в інформаційній сфері;

отримали подальший розвиток:

– правове розуміння та законодавче визначення полісуб'єктних (мережевих) відносин як домінуючої складової розвитку глобального громадянського суспільства;

– розуміння наукових підходів стосовно векторності трансформації антропоцентричних чинників особистості в інформаційному суспільстві;

– систематизація негативних чинників, що є перепонами для формування глобального громадянського суспільства в Україні: відсутність об'єднуючого державотворчої світогляду; тривала конфронтації європейської та пострадянської ідей розвитку суспільно політичної реальності; низький рівень громадянської активності; низький рівень політичної та правової культури суспільства;

– визначення потенціалу використання світоглядно-філософських засад як оптимального підходу до формування нової фази інформаційного суспільства, характерологічною ознакою якого є зростання значення інформації як інтелектуального продукту людства в процесі життєдіяльності;

– теза про прийнятність для національного державотворення імплементації західної моделі суспільства шляхом узагальнення її основних ознак та ідеологічних парадигм.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки і пропозиції мають практичну цінність для вітчизняних правотворчих і правореалізаційних процесів. Обґрунтовані в дисертації узагальнення, висновки і пропозиції спроектовані на використання:

– *правотворчості* – у процесі підготовки законопроектів подальшого розвитку науково-правових засад формування сучасної моделі інформаційного суспільства в Україні, інформатизації освітніх процесів, нових галузей науки і техніки, що пов’язані із врегулюванням інформаційних правовідносин, розгляді подань, звернень і скарг із порушення права на інформацію та аналізі законодавчих актів, які врегульовують інформаційні відносини в Україні;

– *правореалізації* – для підвищення рівня обізнаності та правосвідомості правозастосовних суб’єктів щодо визначальних тенденцій розвитку сучасної правової моделі суспільства та пропагування юридичної та суспільної практики їх реалізації у повсякденному житті;

– *в освітній діяльності* – під час викладання дисциплін «Теорія держави і права», «Теорія та філософія права», «Історія держави і права зарубіжних країн», «Порівняльне конституційне право», «Міжнародне публічне право», «Правова глобалістика» та низки інших не лише правових, і гуманітарних навчальних дисциплінах, а також підготовки відповідних навчально-методичних матеріалів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить результат самостійної наукової роботи аспіранта. Обґрунтовані у дисертаційній роботі положення, висновки отримані особисто аспірантом у результаті наукових досліджень. Використання результатів наукових досліджень інших авторів супроводжується посиланнями на відповідні джерела.

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана й обговорена на засіданнях кафедри цивільного права та процесу, а також на науково-практичних заходах, зокрема: Сьомій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)» (м. Львів, 25 травня 2018 р.); VII Всеукраїнській науковій

конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (Львів, 30 травня 2018 р.); Всеукраїнській науковій конференції здобувачів вищої освіти «Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)» (м. Львів, 23 листопада 2018 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 30 травня 2019 р.); Дев'ятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)» (м. Львів, 31 травня 2019 р.); Десятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність» (Львів, 6 грудня 2019 р.); Одинадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність» (м. Львів, 29 травня 2020 р.); IX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 30 травня 2020 р.); Дванадцятій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи» (м. Львів, 4 грудня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати опубліковано дисертаційного дослідження висвітлено в 12 наукових публікаціях, з них 3 – у наукових фахових виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз даних, 9 – у збірниках тез наукових конференцій, які констатують апробацію результатів дисертації.

Структура та обсяг роботи. Структура й обсяг дисертаційної роботи зумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять 7 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (293 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з них 191 сторінок основного тексту, додатки на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАУКОЗНАВЧІ КОНЦЕПТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ СУСПІЛЬСТВА

1.1. Огляд досліджень філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства

Формування сучасної моделі суспільства в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів у багатьох країнах світу є основним проєктом третього тисячоліття. Філософські, аксіологічні й правові засади, юридичні практики та інформаційно-комунікаційні технології історично зумовили вироблення різних наукових підходів до вивчення цієї проблематики. У сучасному науковому дискурсі вчені по-різному осмислюють концепт сучасної моделі суспільства, виокремлюючи різні аспекти його актуалізації, здійснюють пошук щодо розуміння його природи та визначення основних його акторів.

Глобалізаційні процеси природно впливають на функціонування сучасних суспільств і їх взаємозв'язок. Вони торкаються усіх сфер соціальної активності індивідуума: правової, політичної, громадської, культурної, релігійної, наукової, економічної, професійної, а також побутової та різних форм комунікації. Тому закономірно, що з другої половини ХХ ст. актуалізувалися дослідження із аналізу різних проявів глобалізації та їх впливу на сфери суспільного життя, зокрема правового. Позитивним є те, що сьогодні поступово відбувається їх переорієнтація з переважно геополітичних та економічних аспектів глобалізації в аксіологічну, філософську, правову й соціокультурну площини.

Серед дослідників, які вивчали природу глобальних трансформацій у цих контекстах слід відзначити Є. Андроса, А. Арсеєнка, І. Воронова, С. Вовканича, Д. Голдблатта, Б. Дікона, В. Журавльова, Д. Медоуза, Д. Мусієнка, В. Михайлова, А. Печчеї, Дж. Перратона, Р. Робертсона, Й. Рендерса, Дж. Стігліца, Дж. Сороса, С. Удовика, М. Фезерстоуна, О. Чумакова, Ю. Яковця

та ін. Переважно ними глобальні процеси аналізуються як цілісне явище соціальної еволюції.

Базисом дослідження феномену глобального громадянського суспільства є наукові доробки Дж. Александера, Е. Арато, У. Бека, Ю. Габермаса, Е. Геллнера, Е. Гідденса, Дж. Кіна, Дж. Коена, А. Кляйна, А. Ньольке, Р. Патнема, М. Ріделя, Н. Роземблум, П. Розанвалона, А. Селігмана, Е. Шілза, Ф. Шміттєра, Д. Янета та ін. До різних аспектів формування, становлення й розвитку сучасного громадянського суспільства зверталися у своїй науковій діяльності чимало й українських дослідників: В. Андрущенко, В. Барков, С. Барматова, В. Безродна, М. Бублій, М. Бунік, М. Владимиров, О. Волкова, Т. Гарасимів, Є. Гетьман, Л. Гонюкова, Ю. Горбань, В. Дорошенко, І. Жаровська, Г. Зеленько, С. Іщук, А. Карась, А. Кваша, А. Колодій, Ю. Корнілов, А. Костенко, А. Мерник, М. Михальченко, І. Пасько, Я. Пасько, О. Погорілий, В. Полохала, Б. Поляруш, М. Попович, О. Проценко, Т. Розова, О. Радченко, М. Розумний, О. Рокицька, С. Соляр, М. Требіа, С. Третьак, К. Трима, Д. Чумакова та ін.

Слід зауважити, що бачення громадянського суспільства в працях західних науковців певною мірою різняться від його розуміння вітчизняними дослідниками, які доволі часто вдаються до політизованого контексту і відносять до інститутів громадянського суспільства політичні партії [82; 116; 130]. Розглядаючи проблему формування глобального громадянського суспільства, нерідко окремі вчені вказують на вагому роль у цьому процесі міжнародних і транснаціональних інституцій [10; 130]. Це, на думку Т. Метельової, перешкоджає правильному теоретичному осмисленні та об'єктивному відображенні реальних процесів, знижує евристичні й прогностичні можливості розроблених концептів глобального громадянського суспільства [114].

Концепт глобального громадянського суспільства, по суті, сформований на кантівській ідеї про світове громадянство («*jus cosmopolitanum*»), що об'єднує громадян й держави у вищу республіканську співдружність держав, яку Е. Кант називав «універсальним громадянським суспільством». Через два століття концепція міжнародного суспільства була розвинута представниками

англійської школи міжнародних відносин – Х. Буллою та М. Уайтом, які, враховуючи нові явища, обставини, намагалися зберегти попереднє значення «societas civilis» [196]. Дж. Сміт, акцентувавши на глобальному вимірі цього явища, використав поняття «світове громадянське суспільство» [152].

Проблематика феномену глобального громадянського суспільства, зокрема, сутності, функціонування й перспектив розвитку набула першого концептуального розуміння в працях Х. Анхейер [188], Д. Еберлі [208], М. Калдор [235], Р. Коена [237], Е. МакГрю [41], А. Хінтс [223] та ін. Українцями змістовними в розумінні глобального громадянського суспільства як невід’ємної складової глобального врядування є розробки Д. Гелда [41], К. Мерфі [253], Дж. Мітлмана [252] та ін. У них розглядається термінологія, структурні елементи та принципи функціонування й розвитку глобального громадянського суспільства. Серед вагомих аспектів є обґрунтування взаємодії та взаємозалежності глобального громадянського суспільства та глобальної (субнаціональної, транснаціональної) держави.

Проблема трансформацій моделі суспільства в епоху глобалізації та становлення глобального громадянського суспільства є предметом наукових розвідок також і низки українських дослідників. Зокрема, слід виокремити праці Е. Афоніної [6], В. Бебика [9; 10], Т. Бельської [14; 15], М. Здоровеги [78; 79], Т. Метельової [114], О. Полторакова [130], В. Співака [160], В. Степаненка [161; 162], К. Трими [174], Н. Хоми [178], М. Шепелева [181], Т. Шульги [183] та ін. У цих працях було здійснено спробу розкрити природу глобального громадянського суспільства як сучасної форми соціальної організаційної моделі, визначити його інституційні та функціональні форми.

Дослідження впливу ролі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку глобального громадянського суспільства присвячені роботи Я. Любивою [108], І. Нерубашенко [121], О. Тортіка [168], Т. Шульга [183], О. Ядранської [185] та ін. Загальний суб’єктний склад громадянського глобального громадянського суспільства досліджувався Т. Бельською [14; 15],

М. Буником [23; 24; 25], В. Дорошенко [73], Ю. Корніловом [96], А. Міхненко [119] та ін.

Окремий блок наукових досліджень присвячено ролі міжнародних неурядових громадських організацій (НГО) як особливих суб'єктів розвитку громадянського глобального суспільства, що досліджували В. Анрущенко [2], Д. Волкова [33], О. Гостева [51], М. Здоровега [78], Я. Любивий [108], Ю. Чалюк [179] та інші. Заслугове окремої уваги в цьому блоці праця М. Буника, який формує методологічні засади моделювання сучасного суспільства. Дослідник виокремлює шість моделей, серед яких і «міжнародне громадянське суспільство», особливістю якого є об'єднання багатьох держав і громадянських суспільств, до такого суспільства входить ціла низка міжнародних інституцій і транснаціональних корпорацій (модель із великою кількістю змінних) [26, с. 403].

Відповідно до позиції М. Буника, у межах міжнародного громадянського суспільства можна виділити дві моделі: перша модель розглядає його як сукупність національних правових систем (держав), тобто міжнародне громадянське суспільство (організації) уповноважені дорадчою функцією (роллю середовища, здебільшого дискурсивного); друга – розуміє таке суспільство як суто міжнародне громадянське суспільство, у якому НГО конкурують за вплив із національними державами (міжнародна пропозиція ліберальної моделі співвідношення громадянського суспільства та держави) [25, с. 10]. Отже, перша модель – це реальність сучасних міжнародних відносин, друга є радше утопічною альтернативою (моделлю) майбутнього.

Зауважимо, що впродовж тривалого часу роль окремого індивідуума у системі глобального громадянського суспільства не була об'єктом наукових правових досліджень. Окремі питання розглянуті лише в аспекті громадянського активізму представниками філософської, соціологічної, політичної, економічної, психологічної, державно-управлінської наук і фрагментарно правовою наукою. Вагомий внесок у цьому напрямі здійснили М. Аустова [5], Е. Афонін [6], О.

Данильян [166], О. Дзьобань [165], А. Карась [84], В. Степаненко [161; 162], С. Тадаєва [166], К. Юртаєва [184] та ін.

Окрема група наукових розвідок розглядає феномен нового типу людини – «глобальної». Серед перших українських дослідників, який акцентував на цьому увагу був В. Мельник: «Глобалізація формує нову модель суспільства – глобальну і аналогічно новий тип людини – «глобальну людину» [53, с. 95]. Насамперед розширяється її сфера діяльності, людина отримує більше перспектив, але разом із тим потрапляє під тотальний вплив нових загроз. Сучасні глобальні трансформації вимагають формування єдиного простору взаємодії та взаємозв'язків народів, суспільств, держав, міжнародних громадських організації, транснаціональних корпорацій, окремих осіб тощо [53, с. 97].

Розглядаючи інституціоналізацію громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах, дослідниця Г. Зеленько визначає глобальне громадянське суспільство як сукупність мережевих інституцій, які утвердилися в багатьох країнах світу шляхом створення відповідних національних осередків, спрямовуючи свою діяльність на подолання наслідків військових дій чи стихійних лих, боротьбу зі захистом прав людини, екологічними катастрофами, хворобами (СНІДом, пандемією тощо), забезпеченням гендерної рівності (Репортери без кордонів, Лікарі без кордонів, Greenpeace, Amnesty International) [80, с. 20].

Проблемі впливів глобального громадянського суспільства присвячена наукова розвідка А. Шаповалової, у якій науковиця осмислює глобальне громадянське суспільство як комплекс загальнолюдських цінностей та пріоритетів прав людини, що здатні забезпечити загальнопланетарну єдність соціуму та сприяє створенню вільних інституцій (об'єднань людей) на місцевому, внутрішньодержавному й міждержавному рівнях» [180, с. 5, 8]. Натомість інші дослідники стверджують, що саме діяльність міжнародних громадських організацій сприяє політичним трансформаціям та прогресивним

соціальним змінам, а світове громадянське суспільство безпосередньо впливає на глобальні процеси [283].

Дослідниця С. Сидоренко, розглядаючи проблеми адаптації людини в умовах глобального громадянського суспільства, тлумачить останнє як новий різновид соціального простору, у якому система взаємозв'язків і взаємовідносин консолідує «глобальних людей». Однією із особливостей сучасної моделі суспільства, згідно з її позицією є те, що моральний, правовий та соціальний розвиток окремого індивідуума не встигає формуватися за темпами змін у глобалізованому світі. С. Сидоренко стверджує, що останні є настільки динамічними, яких соціум просто теоретично не встигає осмислити, і тому вихід вбачається в розробці нової моделі суспільства та форм соціальної адаптації як найбільш ефективного засобу, який враховуватиме особливості буття сучасної людини [146, с. 128]. Так, науковиця виокремлює особливий тип людини сучасного глобалізованого суспільства – креативну особу або «Homo creatoris», для якої простором діяльності є плюралістичний глобальний простір як плацдарм публічного обміну інноваційними ідеями. У цьому просторі домінують нонконформістські звичаї, стилі життя, почуття гідності, світський гуманізм, мультикультурність, толерантність [147, с. 90].

Як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники часто визначають сучасне суспільство як «суспільство ризику». Так, Х. Маркузе акцентує, що водночас із глобалізацією виникає багатоманітність взаємозв'язків між суспільствами та країнами; фактично в боротьбі із глобальними проблемами формується нове, глобальне суспільство як «суспільство ризику» з характерологічними для нього глобальними викликами та небезпеками [245, с. 78]

Дослідниця Т. Шульга аналізує та пов'язує появу глобального суспільства зі зміною аксіологічно-ціннісних орієнтацій, які мотивують соціум до єдності, у якому кожен є громадянином світу, споживачем і виробником, що має спільну зацікавленість у консолідованих діях щодо вирішення світових глобальних проблем [183, с. 3–4].

В. Кулик, досліджуючи питання безпекової діяльності інститутів глобального громадянського суспільства, відзначає відсутність єдиної відпрацьованої термінології, яка дозволила би визначити серед цілого спектру громадських організацій міжнародну неурядову організацію, а також статус міжнародної мережевої громадянської ініціативи (ММГІ) [101].

Реалізація ініціатив формування глобального громадянського суспільства насамперед залежить від забезпечення свободи слова й здійснення прав індивідуума в глобалізованих соціальних мережах. Проекти та дискусії щодо реальності нової «цифрової демократії» розглядає М. Хіндмен [224]. Більшість сучасних досліджень присвячені інформаційним аспектам формування глобального громадянського суспільства. Так, І. Нерубашенко стверджує, що саме розширення глобалізованих соціальних мереж є базовою складовою реалізації в більшості країнах світу проекту – «глобального громадянського суспільства» [121, с. 299]. Отже, глобальне громадянське суспільство формується насамперед завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям, тому формування сучасної моделі суспільства передбачає його розгляд саме крізь призму його інформаційної природи.

Ідея інформаційного суспільства сформувалася понад 50 років тому, але за цей період тенденції її концептуального розвитку постійно та досить радикально змінювались – від песимістичного й навіть певного апокаліптичного бачення до сучасного оптимістичного та прогресистського розуміння потенціалу інформаціоналізації суспільного буття. Така контроверза є природною, адже кожна філософська думка чи правове розуміння ґрунтувалося на реальну дійсність, у якій вони формувалися. Тому слід зауважити, що «інформаційне суспільство» не є одновимірною та ціннісно-нейтральною дефініцією.

Проблема інформаційного суспільства викликала цілком очікуваний інтерес з боку вчених в усьому світі, що підтверджується зростаючою кількістю наукових публікацій, які розглядають цей феномен, враховуючи всі аспекти сучасного людського буття. Інформаційне суспільство ретельно аналізувалося у працях таких вчених: Д. Белл [196], М. Кастельс [85], У. Мартін [243], Й. Масуда

[246; 247], Ф. Махлуп [249], Е. Тофлер [279], Ф. Уєбстер [281], Ю. Хаяші [290], та ін. Упродовж останніх років цю проблематику активно досліджували українські дослідники Є. Архіпова [4], Н. Бочарова [21], В. Воронкова [35; 81], Ю. Горбенко [48], О. Гудзенко [54], О. Данілян [56; 57; 58; 59], О. Дзьобань [65; 66; 67; 69; 207], Д. Дубов [76], Т. Костецька [99], Т. Кушакова-Костицька [192; 103], А. Тадаєва [166], О. Тортіка [168] та ін. У працях українських та зарубіжних вчених аналізуються певною мірою практично всі аспекти формування інформаційного суспільства, а також всебічно розглянуті проблеми, які зумовлені цим об'єктивним процесом. Разом з тим найменш дослідженими аспектами, зокрема у вітчизняному науковому дискурсі, були і надалі залишаються саме концептуальні філософсько-правові засади.

Значну вагому наукову цінність у розкритті цієї проблематики має наукова праця М. Кастельса [85], яка аналізує розвиток мережевої самоорганізації складних соціальних систем. Так, дослідник доводить, що узвичаєні форми прояву громадянської (зокрема політичної) динамічно замінюються новими, які оптимальніше та ефективніше забезпечують суспільні інтереси. Згідно з позицією М. Кастельса, в умовах інформаційного суспільства найкращими можливостями та формами прояву громадянського активізму визначаються організації, які діють за принципом мережі. Слушність авторських міркувань підтверджується практикою, адже мережева складова діяльності є характерною фактично всім громадським ініціативам як національного, так і глобального масштабу.

Сучасна модель суспільства розвивається передусім завдяки новітнім комунікаційним технологіям, тому це обумовило залучення низки публікацій з інформаційно-комунікаційної тематики. Глобальні комунікації є предметом наукових розвідок В. Бебіка [63], Я. Любивого [108], С. Кириченко [86], Т. Кременя [101], І. Нерубашенко [121], О. Тортіка [63], Т. Шульги [168], О. Ядранської [185] та ін. Авторами аналізуються проблеми сучасного процесу щодо забезпечення доступу та обміну інформацією в різних суспільствах, країнах і культурах. Починаючи з кінця ХХ століття, саме за допомогою нових

інформаційно-комунікаційних технологій легко долаються просторові та мовні бар'єри. Автори акцентують, що технологічні аспекти глобальної комунікації суттєво впливають на розвиток держав, політики, міжнародної правової системи, умови ведення бізнесу, зумовлюють формування космополітичної свідомості та мультикультуралізму, створюють вагомі підстави для становлення глобального громадянського суспільства. Саме глобальна комунікація ефективно забезпечує відкритість; необмежене спілкування у просторі та часі; спілкування з носіями різноманітних культур й мов; конвергенцію індивідуумів, які проживають у різних країнах; доступність технологій та свободу пошуку й розповсюдження інформації; створення умов для правдивої комунікації; інтерактивність; багатомовність; розвиток інтелекту і комунікативних навичок; мобільність; мультикультурність; розповсюдження бізнеспроектів; розвіювання стереотипних ідей та міфів. Водночас дослідники відзначають і негативні аспекти глобальних комунікативних технологій, зокрема втрату приватності; безособовість; абстрактність; масштабність; залежність від систем зв'язку; можливість впливати на свідомість та поведінку людини.

Цифровізація нині охопила всі сфери сучасного розвитку людства, так в Україні поступово реалізовується так звана концепція «держави в смартфоні», результатом якої є абсолютна віртуалізація буденного життя «людини в цифрі», відтак у «цифрі» розвивається суспільство. Вектор на формування інформаційного суспільства було визначено на початку XXI ст., і за останні п'ять років суспільство трансформувалося в цифрове, що певною мірою відрізняється як за змістом, так і формою. Отож державні інституції, що були створені задля інформатизації суспільства, згодом змінили чи удосконалили мету своєї діяльності з інформатизації на цифровізацію та електронізацію. Зокрема, у 2019 р. ліквідовано Міністерство інформаційної політики, і цього ж року створено Міністерство цифрової трансформації України. Також було трансформовано Держкомітет інформатизації України в Державне агентство з питань електронного урядування України. Поза цим трендом не залишився і конституційний процес в Україні.

Розгляду цифрового конституціоналізму як нового концепту, що має міждисциплінарний характер, присвячено низку наукових розвідок. Серед яких слід виокремити дві знакові монографії Дж. де Грегоріо [217] та Е. Селесте [202], які вийшли друком у 2022 році. У працях автори розкривають сутнісний вплив цифрових технологій на сучасний конституціоналізм, характеризують трансформаційні процеси конституційного рівня, з'ясовують їхній зв'язок із нинішніми суспільними змінами, формулюють численні способи фактичного реагування конституційного права на ці виклики, а також його можливостей. Зосереджено увагу на цифрових правах, які нині витіснили інформаційні, проте, на нашу думку, у принципі змістовно від них не відрізняються.

У науковому дискурсі загальноприйнятим є підхід до цифрового конституціоналізму як конкретного варіанту соціального конституціоналізму, в аспекті транснаціонального правового плюралізму й врегулювання спорів. В Україні, на противагу країнам ЄС, цифровий конституціоналізм не є дослідженим як суспільне явище та як наукова категорія. Окремим аспектам цієї проблеми присвячені праці В. Бесчастного, Н. Бочарової, М. Костицького, Н. Кушакової-Костицької, тому це зумовило опрацювання міжнародних наукових джерел. Передусім це праці Дж. де Грегоріо, Д. Редекера, Е. Селесте, Н. Сьюзора, Н. Палладіно та інших вчених, які працюють у різних університетах Північної Америки, Австралії, Африки і, звісно, Європи, а наприкінці 2019 р. створили інтернетпортал «Мережа цифрового конституціоналізму» («Digital Constitutionalism Network») [280], що діє завдяки робочій групі з цифрового конституціоналізму та Бохумського Центру перспективних досліджень Інтернету (CAIS), метою якого є комплексне вивчення політичних, соціальних і правових процесів, пов'язаних із цією сферою.

Інша група вчених, які консолідувалися в «Institute for Internet & the Just Society», зосередила свою увагу на дослідженні філософських, правових і регулятивних підходів до керування цифровим простором, використовуючи порівнювальну методу для перенесення концепцій із фізичного середовища у динамічне цифрове [228]. Їх розуміння цифрового конституціоналізму

сформоване на ідеї демократичного та справедливого цифрового суспільства, ґрунтованого на верховенстві права, демократії та повазі до прав людини. Запропонована ними концепція конституціоналізації цифрового суспільства базується на тому, що кожна людина може реалізувати власний потенціал у будь-якому місці світу на основі рівних можливостей і прав, адже вона є «громадянином світу».

Учені, які входять до коаліції «The Digital Constitutionalist. The Future of Constitutionalism» («Цифровий конституціоналіст. Майбутнє конституціоналізму») [281], сфокусували основну увагу на визначенні принципів й механізмів управління мережею Інтернет, зокрема напрацюванні безпечних механізмів захисту основоположних прав її користувачів [127, с. 18]. Їх позиція ґрунтується на тому, що цифрові технології є тісно взаємозв'язані з конституціоналізмом, і нині відбуваються певні зміни архітектоники свободи й влади в цифровому середовищі, надаючи нової ролі конституціоналізму в цифрову епоху. Визначальним аспектом, на думку цих фахівців, є те, якою мірою еволюція управління мережею Інтернет обумовить формування нової конституційної парадигми в епосі цифрових технологій, з огляду на обмеження повноважень у глобальному масштабі й викликів усталеним конституційним моделям захисту прав.

Зважаючи на те, що проблема цифрового конституціоналізму в Україні є фактично не дослідженою, найбільш ефективним методом розгляду цього наукового концепту видається синтез й аналіз наукового доробку зарубіжних вчених за останні кілька десятиліть. Разом з тим, слід зауважити, що сучасними українськими дослідниками дедалі більше актуалізуються окремі питання в контексті цифрової трансформації суспільства. Зокрема, осмислюється феномен «цифрової людини», штучного інтелекту, розглядаються гарантії забезпечення цифрових прав і цифрового суверенітету, аналізуються офіційні та неофіційні документи, які торкаються цієї сфери: Білль про Інтернет-права, Декларація майбутнього Інтернету, Європейська декларація про цифрові права й принципи цифрового десятиліття, цифрові конституції тощо.

Окремий сегмент наукового пізнання сучасної моделі суспільства представляють розвідки щодо глобального врядування, які здійснили А. Колодій [92], С. Максимов [110], А. Міхненко [110], А. Шаповалова [180] та ін. Глобальне врядування розуміється як «процес консолідації (об'єднання зусиль) урядів й неурядових суб'єктів міжнародної спільноти з метою забезпечення керованості міжнародною ситуацією та відносинами, а також і глобальними процесами за допомогою переговорів, укладання угод, створення координуючих регіональних і світових інституцій» [92, с. 67].

Дослідники процесу інституціоналізації глобального врядування актуалізують увагу на його визначальних напрямках функціонування – вирішенні безпекових, соціальних, економічних, демографічних, екологічних, гендерних та інших планетарних проблем, забезпеченні прав і свобод людини в цілому світі, формуванні глобальної публічної політики, реалізації інтересів міжнародних акторів дозволеним способом, що не порушує світовий порядок. Звертаємо увагу, що до інституційної основи глобального врядування входять не лише надурядові, міжурядові, але і неурядові організації та інституції регіонального та світового масштабу. Із-за відсутності світового уряду («global government»), розвиток глобального врядування (як і публічного врядування загалом) здійснюється по горизонталі, на засадах мережевих взаємозв'язків, інтеграції аналогічних форм й методів урядування, взаємному погодженні чи вирішенні контроверз, виробленні оптимальних способів керування глобальними справами.

Згідно з позицією більшості сучасних дослідників, що попри масштабність та складність сучасної системи глобального врядування, кризовий стан більшості її інституцій, питання формування світового уряду не є на порядку денному. Вони зауважують, що ментальність соціуму ХХІ ст., суспільні тенденції до інтенсифікації ролі мережевих систем управління яскраво підтверджують неможливість формування єдиної світової системи глобального врядування в найближчому майбутньому. Тому такі розвідки наштовхують на розуміння

перспектив реалізації на практиці інших глобальних проєктів, зокрема глобального громадянського суспільства.

У процесі розгляду предмету дисертаційного дослідження нами було опрацьовано групу наукових джерел, які торкаються можливостей лобіювання на міжнародній арені, адже це є як один із механізмів глобального громадянського суспільства. Ця проблематика представлена в працях М. Ауствої [5], Т. Бельської [14; 15], М. Буника [25], Г. Василева [28], Л. Гонюкової [47], Я. Любивога [108], Н. Хоми [178], А. Шаповалова [180], Т. Шульги [183] та ін. Авторами визначається значення громадськості в лобіюванні суспільно вагомих питань, а також роль міжнародних організацій у представництві інтересів соціуму чи його окремих спільнот. Водночас у наукових розвідках міжнародне (глобальне) громадянське суспільство не позиціонує як лобіст, тому ми спробували це аргументувати. Названі автори розглядають лобізм у загальному контексті, однак виокремлюють серед інших його суб'єктів і суб'єктів власне громадського лобізму. Їх увага зосереджена передусім на внутрішньодержавних можливостях і проявах громадського лобізму, тоді як міжнародний формат фактично не досліджувався, що є науковою прогалиною.

Здійснюючи історіографічний огляд філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства, слід виокремити нормативно-правову групу джерел, позаяк саме вони створюють юридичну платформу для його розвитку. Визначальне місце серед них займає Загальна декларація прав людини (1948 р.), що визначає фундаментальні права й свободи людини, на яких повинна ґрунтуватися сучасна модель суспільства. Не менш важливими є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права й Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, які формують нормативні підвалини правові засади реалізації громадянських ініціатив. До них належить і Конвенція про захист прав людини та основних свобод (Європейська конвенція з прав людини), яка однією з перших окреслила поняття демократії, водночас визнаючи її конститутивною умовою дотримання прав людини.

Глобальний громадський активізм є предметом наукових праць Є. Архіпової [4], Н. Верлоса [29], М. Здровеги [78], В. Кременя [100], М. Рідаля [135], Н. Хоми [178], С. Шомової [238] та ін. Ці та інші сучасні дослідники вивчають як традиційні форми громадського активізму (пікети, демонстрації, мітинги), так і постмодерні, зокрема медіа-активізм (твіти / ретвіти, твіт-шторми, блогінг, хештегування інформації, онлайн-петиції тощо), арт-активізм (перфоманси, соціально-політичні флешмоби, інсталяції, гепенінги, стріт-арти), кібер-активізм (хактивізм) та ін. Утім, більшість сучасних наукових розвідок щодо новітніх форм громадського активізму знову ж таки розглядаються у внутрішньо державному форматі, тоді як їх дослідження в глобальному вимірі лише започатковується.

Оскільки третій розділ дисертаційного дослідження присвячений інформаційному суспільству, то окремим блоком розглянемо праці, що стосуються інформаційно-комунікаційних практик, адже саме вони уможлиблюють розвиток такого суспільства. Цей блок виокремимо у три підгрупи:

1) проблематика новітніх форм інформаційних комунікацій закладена у самій концепції інформаційного суспільства, яку розвинули М. Маклюен [247], І. Масуда [246; 247], Е. Тоффлер [169; 170], Дж. Несбіт [290], М. Кастельс [85] та ін. Тему розвинули українські дослідники К. Василенко [28], С. Коноплицький [87], Є. Ланюк [108], Б. Потятиник [127], О. Третьак [172] та ін. Автори досліджували можливості нових медіа, аналізували їх позитивні та негативні впливи на Інтернет-спільноту, з'ясовували значення соціальних мереж під час демократичних революцій ХХІ ст. та суспільно-державних змін чи реформ (зокрема й правових).

Різноаспектна взаємодія медіа та соціуму є об'єктом дослідження О. Матвієнко (нові медіа як чинник модернізації ЗМІ) [112]; Ю. Горбенко [48] та М. Дубняк [75] (типологізація мережевих ЗМІ); Т. Кремень [101] (вивчення впливу інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток громадянської активності, зокрема опозиційної); Ю. Чалюк [179] (соціальні медіа як інструмент

комунікації неурядових організацій); О. Данильян [57; 58; 59], О. Дзьобань [66; 67; 68], О. Коломієць [93], Т. Костецька [99], Н. Кушакова-Костицька [102; 103] (аналізують соціальні медіа та їх окремі види як чинник розвитку суспільства в умовах інформаційно-комунікаційної революції). Цій проблематиці присвячені розвідки також західних дослідників: Д. Бойда [249], Л. Вебера [213], А. Палмера [273] та ін.

Вчений С. Даниленко досліджує громадянський аспект інформаційно-комунікаційної революції [56]; В. Мельник досліджує проблематику кіберсвободи, кліктивізму та інших форм онлайн - активності, зокрема онлайн-петицій [53]; Н. Хома з'ясовує роль новітніх медіа, зокрема соціальних мереж у координації протестних акцій, а також значення соціальних медіа у формуванні й функціонуванні громадянського суспільства [178]; О. Ядранська аналізує суспільних електронних медіа в контексті політичних інтеракцій [185].

Попри наявність значного наукового базису щодо розгляду взаємозв'язку «ЗМІ – громадянське суспільство» недослідженим є вплив блогосфери загалом та окремих соціальних медіа зокрема на процес формування і подальший розвиток громадянського суспільства, у нашому ж випадку – інформаційного суспільства;

2) проблематика краудсорсингу як технології мобілізації людських ресурсів у проєктах інформаційного суспільства досліджувалася здебільшого зарубіжними дослідниками М. Джайлса [212], Д. Танскотта [220], Дж. Хау [285], С. Огави та Ф. Піллера [231], Е. ф. Хіппель [283] та ін. Дослідники переконані, що, по-перше, саме краудсорсинг може стати засобом реалізації правових, соціальних, екологічних, економічних та інших громадських ініціатив; по-друге, саме поява новітніх технологій уможливила дистанційну (віддалену) інтерактивну взаємодію як новий різновид комунікації. Так, пошук вирішення проблеми на основі сукупності знань соціуму та створених для нього сприятливих умов зазвичай є ефективнішою методикою, аніж використання знань окремих чи кількох осіб. «Мережевий натоп» має мегапотенціал для реалізації глобальних проєктів. За умов правильного його розвитку,

краудсорсинг не залишається у форматі інтернет-форумів, на яких лише висловлюють власну думку чи позицію, а стає механізмом колективної відповідальності;

3) проблематика краудфандингу (спільнокошту) як технології мобілізації фінансових чи інших ресурсів інформаційного суспільства розглядається у працях П. Беллефламме [203], С. Рю [254], К. Лоутон та Д. Мером [222] та інших. Саме при розгляді проблематики краудфандингу помітно, наскільки міждисциплінарною є тематика формування сучасної моделі суспільства. Основні наукові розвідки про спільнокошт як методику реалізації громадських ініціатив (проектів) мають економічний характер – аналіз модернізації фінансово-інвестиційної системи, новітніх способів інвестування. У цьому сегменті джерел особливу значимість мають праці Т. Ламберта [219], Д. Каммінга [231], А. Швінбахера [276], які присвячені некомерційному фандрайзингу як процесу залучення існуючих та тих, що можуть бути залучені ресурсів (людських, інформаційних, правових та ін.) для реалізації ефективної діяльності, які суб'єкти суспільних відносин не можуть забезпечити самостійно. У всіх розвідках некомерційного фандрайзингу акцентується, що найпоширенішим засобом організації фандрайзингу є Інтернет.

Перспективи розвитку інформаційного суспільства та формування глобального громадянського суспільства аналізувалися Е. Афоніним [6], Т. Бельською [14; 15], Н. Хомою [178], М. Шепелевим [181] та ін. У наукових працях цих дослідників відзначається, що саме глобальне громадянське суспільство могло би стати новою моделлю розвитку, яка би дозволила максимально збільшити інвестування в людський потенціал й соціальне середовище шляхом зменшення впливу держав і залучення нових акторів, зокрема соціуму. На їх переконання це і є бажаною формою планетарного соціуму, певних соціальних спільнот різних країн світу і транснаціональних інституцій. Однак сьогодні суб'єкти глобального громадянського суспільства, зокрема міжнародні НГО, є фактично маргінальними акторами, у кращому випадку здійснюють непрямий вплив на певні міждержавного прийняття рішень,

а політична сфера є зазвичай закритою для недержавних організацій. Під впливом глобалізації громадянське суспільство значно розширюється, створюються транснаціональні інституції: співтовариства, організації, глобальні рухи, наукові та професійні асоціації тощо.

Інтеграція національного громадянського суспільства у глобальну систему співпраці аналізується Е. Афоніною [6], В. Бебикой [9; 10], Т. Бельською [14; 15], М. Здоровогою [78; 79], Т. Метельовою [114], О. Полтораковом [130], В. Співаком [160], В. Степаненком [161; 162], К. Тримою [174], Н. Хомою [178], М. Шепелевою [181], Т. Шульгою [183] та ін. Вони акцентують на тому, що під впливом зовнішніх чинників національні громадянські інститути трансформуються відповідно до нових європейських і світових стандартів та принципів діяльності; Україна інтегрується в глобальне громадянське суспільство, що підтверджує поширення в нашій державі діяльності міжнародних мережевих громадянських ініціатив, результатом чого є інтеграція українських організацій, асоціацій, фондів й рухів до глобального середовища.

Підсумовуючи, слід зауважити, що проаналізовані наукові праці переважно ґрунтуються на нормативно-комунікативному підході у дусі Ю. Габермаса, для них характерна надмірна деталізація та конкретизація нормативно окреслених внутрішніх і зовнішніх взаємин громадянського суспільства, у якій розчиняється та губиться його сутність нової моделі суспільства як феномену. Відтак залишається актуальною концептуалізація сучасної моделі суспільства, з позицій якої видається більш ефективним аналіз тенденцій його змін у глобалізованому світі та виявлення особливостей його становлення. Окрім того, розгляду процесів формування сучасної моделі суспільства повинен передувати певний теоретичний екскурс у проблему сутності громадянського суспільства його локальних (внутрішньодержавних, національних,) формах.

Отже, у переважній більшості наукових праць оптимістично констатується формування сучасної моделі суспільства – унікального простору для оптимального забезпечення прав людини та запобігання глобальним проблемам

без пріоритетної участі держав, утім реалістичне розуміння цього процесу вказує на доволі нечітку перспективу генезису феномена сучасної моделі суспільства, що ускладняється гальмівними міжнародними та на національними механізмами.

1.2 Методологічні підходи дослідження філософсько-правових засад сучасної моделі суспільства

Проблема пізнавального інструментарію в теорії і практиці є завжди вкрай актуальною, позаяк саме від ефективних засобів дослідження правових явищ безпосередньо залежить прогресивний та ефективний розвиток права. Зважаючи на це, науковий інтерес до методів правових досліджень не лише не знижується, а, навпаки, постійно поживається, що дає можливість запроваджувати в науковий обіг дослідницькі методи й прийоми інших галузей наукових знань. Гармонійне пізнання таких методів із узвичаєними правовими способами відкриває нові можливості використання саме юридичного інструментарію з метою об'єктивного аналізу правової дійсності.

У сучасних правових дослідженнях при розгляді природи різних правових явищ і процесів часто застосовується поняття «модель». Разом з тим проблема моделювання є малодослідженою в праві, оскільки виходить поза межі традиційного «вузьконормативного», догматичного праворозуміння й вимагає володіння широким спектром пізнавальних засобів: історичних, філософських, культурологічних, соціально-економічних та інших, які використовуються для створення правових моделей. Окрім цього, якщо питанням загальної правової методології присвячено значну увагу зарубіжних і вітчизняних науковців, то конкретна проблема моделювання видається дослідженою лише оглядово. Загалом моделювання визначається як метод пізнання, що передбачає вивчення довколишнього світу на основі побудови певних моделей.

Відтак у контексті цього підрозділу слід спершу розкрити смислове наповнення поняття «модель», що є латинського походження від *modulus* – міра, норма, взірць. У науковій літературі «модель» зазвичай тлумачиться як уявлюваний або матеріальний аналог певного об'єкта (явища, процесу або предмета), що зберігає істотні риси об'єкта та спроможний його замінювати під час дослідження, вивчення чи відтворення. Об'єкт, який моделюється, називається оригіналом або прототипом. Модель явища чи процесу відображає їх природу та відтворює хід, етапи розвитку й послідовну зміну стану. Модель є зазвичай штучно створюваним об'єктом, що дає ідеалізоване уявлення про об'єкт-оригінал [131].

Слід зауважити, що модель є завжди простішою за прототип, адже внаслідок поділу його на елементи багато з них та їх взаємозв'язки між собою не враховуються, а беруться до уваги лише найважливіші. Визначаючи особливості моделі, основні з них переносяться на об'єкт (прототип), потім, зіставляючи результати дослідження моделі із результатами розгляду чи спостереження за прототипом, формуються належні висновки щодо адекватності (ступеню тотожності) моделі та прототипу, у зв'язку з необхідністю коригується сама модель [106, с. 7].

Моделювання – це такий метод дослідження, коли об'єкт (оригінал), який викликає зацікавлення в дослідника, замінюється іншим подібним об'єктом (моделлю). Далі знання, що набуті в процесі вивчення моделі на основі аналогії та теорії подібності, спрямовуються на оригінал. Тому на практиці використання методу моделювання в комплексі з іншими науковими методами є об'єктивно необхідне та ефективне [88, с. 212].

У науковій літературі моделювання зазвичай визначається як метод дослідження реальних й абстрактних об'єктів-прототипів на умовних об'єктах, образах, схемах, що певною мірою відрізняється від прототипу, утім аналогічні йому за конструкцією, типом або формою; із використанням методів аналогії, теорії подібності та обробки даних експерименту. Як зауважують науковці, специфічність моделювання на противагу іншим методам пізнання полягає у

тому, що за його допомогою об'єкт досліджується не безпосередньо, а через іншого об'єкта, який є аналогічний першому в певних істотних аспектах. Тобто характерологічною особливістю моделювання є те, що між суб'єктом (дослідником) й об'єктом пізнання існує перехідна форма – модель. Остання може бути засобом пізнання, зокрема відкривати нові знання про об'єкт, тобто є своєрідним містком, який взаємопов'язує дослідження з об'єктом пізнання [106, с. 8].

У правничій науці метод моделювання розуміється як мисленнєве формування моделей державних чи правових явищ й маніпуляція ними у конкретних обставинах, що спрямований на пошук оптимальних варіантів вирішення певних проблем [117, с. 24]. Отже, метод моделювання правових категорій, явищ або процесів можна визначити як метод пізнання, під час якого застосовується допоміжний об'єкт – правова модель. Унаслідок такої мисленнєвої діяльності, об'єкт, який моделюється, є правовим прототипом або оригіналом.

У юриспруденції правова модель розуміється як форма відображення правової дійсності, що створена в результаті спостереження, абстракції чи ідеалізації. Вона перебуває у відповідному взаємозв'язку із досліджуваним об'єктом, є модусом відображення внутрішньої структури складного правового явища, що містить інформацію про об'єкт або виконує спеціальну демонстраційну (описову) функцію. По суті, правова модель є штучно створеним об'єктом специфічної форми, що є аналогічною дослідженому об'єкту правової дійсності, і реконструює чи відображує в спрощеному вигляді особливості та взаємозв'язки між елементами дослідженого об'єкта.

Правова модель у процесі пізнання сприяє отриманню нової інформації про явище і предмет пізнання правової дійсності, а також про сам дослідницький процес. Використання методу моделювання передбачає дотримання цілої низки об'єктивних законів чи закономірностей розвитку явищ і процесів, недотримання яких нівелює властивість моделі замінювати оригінал, тобто бути його прототипом.

Розгляд наукових праць дозволив виокремити найбільш поширені та використовуванні види моделей у сучасних дослідженнях, а саме: 1) графічні моделі (способи візуалізації категорій, явищ у формі схем, графіків або рисунків); 2) словесні моделі (вербальний опис об'єкта, явища чи процесу дійсності, що виражається засобами мови у формі тексту); 3) математичні моделі (математичний опис об'єкта, явища чи процесу, що відображає їх внутрішні закони динаміки, особливості та взаємодію) [185, с. 29].

Відзначимо, що в правовій доктрині моделювання осмислюється як засіб пізнання державно-правових явищ і процесів, а у практичній площині зазвичай є засобом підвищення ефективності юридично значущих дій – від прийняття та реалізації правових норм й суб'єктивних приписів до виявлення та розслідування правопорушень. При цьому вагому роль відіграє наявність достатньо розвинутої системи правової статистики [185, с. 29].

Розглядаючи метод моделювання та правові моделі як гносеологічних категорій, зазвичай вчені виокремлюють чотири їх функції: прогностичну, пояснювальну, інтерпретаційну та функцію критерію (яка дозволяє перевірити істинність знань про оригінал). Разом з тим окремі науковці до функцій моделювання додають також й інші, зокрема перетворювальну (на прикладі формулювання законодавчих дефініцій); пізнавальну чи гносеологічну (однак вважаємо, що всі функції та методи загалом за своєю природою мають пізнавальний характер, а тому недоцільно їх виокремлювати); організаційно-проективна (у тісному взаємозв'язку з іншими галузями знань) [88, с. 213]. Слід також зауважити, що з позиції методики правових досліджень, моделювання не є одноразовою дією, а процесом, який характеризується системністю та етапністю.

Процес моделювання, як зауважують учені у сфері методології, умовно представляє собою чотири етапи. На першому етапі визначається тип досліджуваних об'єктів й закони, що їх взаємопов'язують. Цей етап вимагає ґрунтовного знання всіх фактів, що стосуються досліджуваних явищ та всебічного розуміння їх взаємозв'язків. Результатом цього етапу є власне

формування моделі. Другий етап – це отримання (збирання) інформації на основі моделі з метою подальшого їх зіставлення із результатами спостереження за досліджуваними явищами. На третьому етапі визначається ефективність сформованої гіпотетичної моделі щодо критерію практики, тобто відповідність результатів спостереження теоретичним ознакам моделі та їх аналогічності. Використання критерію практики при оцінюванні моделі дозволяє підсумовувати про правильність положень, що закладені в основу досліджуваної моделі. Четвертий етап передбачає подальший розгляд моделі на базисі накопичених знань щодо досліджуваних явищ та процесів й удосконалення цієї моделі [175, с. 122].

Звідси видається, що дослідження, здійсненні на основі правового моделювання, є передусім у край актуальними в прогностичних цілях для передбачення появи нових правових феноменів та дії нормативно-правових актів. Так, приміром моделі нормативно-правових актів, створені на етапі їх обговорення і прийняття, безперечно, можуть зменшити кількість неефективних правових норм і підвищити якість національного законодавства. Відтак у процесі правових досліджень моделювання найчастіше реалізовується в прогностичній діяльності, а також може застосовуватися як елемент правового моніторингу – системи комплексної оцінки, підготовки, прийняття та прогнозування дії національного законодавства.

Саме використання методу моделювання в праві дозволяє змоделювати правову систему суспільства загалом, а також механізми правового регулювання, правотворчості та правопорядку; типи суспільств; ціннісно-світоглядні установки соціуму; темпоральні та просторові виклики сучасності; форми участі індивідуумів у суспільному розвитку; інноваційні форми комунікації тощо. Метод правового моделювання сприяє розкриттю основних засад сучасної моделі суспільства, інтерпретації та реалізації глобального громадянського суспільства, способів правового захисту інформаційного суспільства, окресленню визначальних тенденцій цих процесів та формулюванню

конкретних пропозицій щодо модусів забезпечення розвитку сучасної моделі суспільства у правовій матерії.

Використання методу моделювання виконує у дисертаційному дослідженні низку вкрай важливих науково-практичних завдань: 1) чітко відображає об'єкт дослідження, тобто представляє наявні наукові доробки у впорядкованому вигляді; 2) пояснює та ілюструє визначальні ознаки сучасної моделі суспільства за допомогою доступних засобів і способів; 3) розкриває особливості громадянського суспільства (оригіналу) пізнання його сутності та структури; 4) формує перспективи розвитку сучасної моделі суспільства та дозволяє спрогнозувати можливі зміни в його природі (стані); 5) сприяє практичній перевірці гіпотез і теорій, що виникають у процесі дослідження; 6) дозволяє визначити наслідки реалізації сучасної моделі суспільства (його явищ та процесів, зміну його стану), а відтак сприяє вибору оптимальних напрямів її майбутнього розвитку; 7) забезпечує дослідницький процес сучасною науковою інформацією та сприяє формулюванню аргументованих висновків. Отже, метод моделювання дозволив сформувати сучасну модель організації соціуму та взаємодії його інституцій, а також окреслити особливе місце та роль індивідуума в сучасному суспільстві.

У цьому контексті можемо стверджувати, що сучасна модель суспільства представляє еталонний зміст глобалізаційних викликів та має нормативно-регулятивне начало. Щодо розуміння правової моделі та методу моделювання загалом, то в науковому дискурсі існує припущення щодо відносної природи правової моделі. Це пояснюється тим, що одне і теж саме правове явище можна розглядати як модель щодо іншого явища (або групи явищ), що зі свого боку виступає моделлю для попередньої категорії, але на іншому ієрархічному рівні. Загалом відносність природи правової моделі окликається з інтересами її пізнавальної цінності.

Таким чином, сучасна правова модель суспільства є певною юридичною проекцією суспільного поступу, тобто фіксує (визначає) теперішнє і водночас є орієнтиром на майбутнє. Саме тому теоретично-практична значимість правового

моделювання проявляється передусім у двох аспектах: у взаємовпливі моделі суспільства (як моделі політичної, правової, соціальної, так і глобальної та інформаційної) та в інструментальному характері цієї моделі, що дозволяє сформулювати логічну та несуперечливу концепцію сучасної моделі суспільства.

Отже, перебуваючи в тісному системному взаємозв'язку з іншими науковими методами, метод моделювання сприяє розширенню горизонтів правового пізнання, дозволяє сформулювати значущі для теорії права та юридичної практики положення не лише щодо сучасної моделі суспільства, але й щодо корекції існуючих і формування нових правових норм, суспільних практик та інституцій.

У процесі правового осмислення ціннісно-світоглядних концептів сучасної моделі суспільства вагомим методологічним цінністю має соціогенетичний підхід. Представники соціогенетичного підходу заперечують визначальну роль біологічних чинників та тлумачать процес розвитку індивідууму через модель суспільства, способи соціалізації, комунікації з іншими, тобто поведінка людини пояснюється особливостями соціального середовища, до яких вона повинна адаптуватися. Через певну установлену модель суспільства індивідуум засвоює стандарти мислення, дії, оцінки, що характерні цьому середовищу, та формує почуття належності до цього соціуму.

Згідно з позицією У. Бронфенбреннера, сучасна модель суспільства повинна враховувати увесь спектр чинників навколишнього середовища: умов життя, мікро- та макрооточення, впливу засобів масової інформації та ІКТ, національних і культурних особливостей, визначальних ознак соціальних інститутів тощо [289, р. 876]. З позицій соціогенетичного підходу феномен сучасної моделі суспільства є наслідком взаємодії об'єктивних особливостей соціально-планетарного буття та суб'єктивних дій і переживань індивідуума. З огляду на те, що соціальне оточення через новітні форми комунікації постійно змінюється процес формування моделі суспільства ніколи не завершиться.

Основи розвитку сучасної моделі суспільства забезпечуються системою правових норм й соціальних цінностей, які сприймаються та практикуються

соціумом, тобто переходять у внутрішній стан індивідуума та формують фундамент його моральних і суспільних переконань. На основі соціогенетичного методу можемо підсумовувати, що успішний розвиток сучасної моделі суспільства залежить від того, як соціально-правові цінності набуватимуть у соціумі ціннісно-світоглядних орієнтирів, котрі загалом утворюють основу соціально-правової відповідальності.

Соціогенетичний підхід дозволяє нам виокремити смислові доміанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація; інкультурація; інтеграція індивідуума в глобальний простір; інтерналізація соціального досвіду; соціальне конструювання (активність у різних соціальних сферах); інформаційна комунікація. Відтак адаптація індивідуума до сучасної моделі суспільства реалізовується у трьох основних формах: самовизначенні та самореалізації, комунікації та діяльності.

Використання культурологічного підходу дозволило визначити культурні чинники, що закладені в основу сучасної моделі суспільства. Остання розглядається не лише у взаємодії із культурним середовищем, а як визначальна складова, що здатна впливати на культуру загалом. Різнострамованість сучасної моделі суспільства насамперед вказує на необхідність врахування культурологічного підходу в процесі формування громадянсько-формуєчого законодавчого кейсу в Україні. Застосування культурологічного підходу у дисертаційному дослідженні сприяло встановленню взаємозалежності процесу формування сучасної моделі суспільства від рівня розвитку правової, політичної та моральної культури соціуму.

За допомогою історичного методу визначено передумови формування та розвитку сучасної моделі суспільства, окреслено чинники, що зумовили її специфічність у XXI ст. Особлива роль історичного підходу проявляється у можливостях вивчення процесу кристалізації сучасної моделі суспільства в різних правових системах чи країнах світу.

Предмет дисертаційного дослідження вимагав обов'язкового використання і соціологічного підходу, що передбачає з'ясування соціальної

зумовленості феномену сучасної моделі суспільства, зокрема її впливу на політичну ситуацію, правову систему, економічні структури, соціальні відносини, ідеологію, культуру. Саме за допомогою цього методу, посилаючись на соціологічні дослідження науковців, нами було проаналізовано вплив суб'єктів на процес становлення нової моделі суспільства. Соціологічний підхід було підкріплено біхевіористським, який ґрунтується на принципах: суспільство має особистісний вимір, домінуючими мотивами суспільної поведінки є індивідуально-психологічні, соціально-правові явища вимірюються кількісно. Акцентується на тому, що прагнення до свободи є домінуючою рисою людської психіки та свідомості, визначальним чинником громадянської активності.

У процесі аналізу комунікативного простору Інтернету, сучасних ІКТ та їх впливу на формування сучасної моделі суспільства було використано у гармонійному поєднанні соціо-комунікативний та соціально-інформаційний підходи. Особливістю першого підходу є зосередження уваги на інформаційних правах людини з акцентуацією на інтенсифікації соціальної комунікації, яка визначає сучасну модель суспільства. За допомогою теоретичних засобів і практичних прийомів другого підходу досліджено вагомість соціальної інформації та її функціональну роль у розвитку сучасної моделі суспільства. Поєднання цих підходів дозволило простежити процес формування глобального суспільства та утвердження інформаційного суспільства в синергетичному правовому вимірі. Посилити ефективність застосування цих підходів вдалося за допомогою методу дискурс-аналізу – моніторингу сайтів громадських організацій громадянського суспільства, їхніх аккаунтів у соціальних мережах.

Антропологічний підхід дозволяє проаналізувати головний імператив сучасної моделі суспільства: людина, як біосоціальна істота, повинна взаємодіяти з природою та суспільством на основі певних аксіологічних цінностей, правових норм, соціальних правил та культурних традицій, тобто вона не може розвиватися поза соціокультурними та правовими контекстами. Саме вони є системною ознакою антропологічного аналізу – взаємодії людини, природи та суспільства у біологічному, історичному, правовому, соціальному,

культурному та інших аспектах. Антропологічний підхід враховує ідеї самооцінки, унікальності й неповторності людини, її самосвідомості і відкритості для світу та здатності робити вільний вибір.

Ціннісна система нинішнього плюралістичного світу проходить поза чітко визначеними межами ціннісних орієнтирів соціокультурного буття, що виявляється в «розмитості» моральних принципів суспільства. Тому аксіологічний підхід став загальною стратегією нашого дисертаційного дослідження, що проявляється в пізнанні сучасної моделі суспільства крізь призму ціннісних начал суспільного буття та ціннісно-світоглядних орієнтацій сучасної моделі суспільства. На основі цього підходу визначено, що однією з основних ціннісних орієнтацій сучасного суспільства є свобода в праві, що визначає рівні та справедливі межі в цих відносинах; надає суб'єктам необхідні права та обов'язки та встановлює відповідальність за дотримання визначеної законодавством свободи. Тобто свобода як найвища правова цінність фактично є критерієм суспільного прогресу та особливої значимості індивідуума в сучасному суспільстві.

У юридичній літературі зауважується, що найбільш повно специфіку формування сучасної моделі суспільства розкривають можливості цивілізаційного підходу. Цивілізаційний підхід «руйнує монотонну картину світу, однолінійність, одномірність його розвитку; вказує на особливість й неповторність конкретного суспільства і водночас акцентує на загальнолюдські засади, які створюють базис для діалогу та взаємодії цивілізацій, допомагають не лише зрозуміти інші системи національного буття, способи їх організації, але й поважати їх» [255, р. 14], зрештою, формує плацдарм для розвитку глобального громадянського суспільства. Використання цього підходу у визначенні сучасної моделі суспільства забезпечує об'єктивний розгляд не лише існуючих моделей суспільства, але і різних традицій, культур, менталітетів і наявних підходів до праворозуміння, що загалом є визначальним чинником формування глобального громадянського суспільства. Завдяки цивілізаційному підходу, сучасна модель суспільства є багатовимірною та плюралістичною, співіснування різних не лише

за формою, але й за змістом суспільств, по-новому формують загальну правову панораму світу.

Цивілізаційний підхід сприяє виявленню як унікальних, так і універсальних цінностей сучасної моделі суспільства, а також визначає її специфіку, відкриває нові можливості акультурації у межах глобальної взаємодії. Цивілізаційний підхід дозволяє подолати недоліки формаційного підходу, який основною детермінантною історико-правового та суспільного процесу визначає соціально-економічний аспект. Формаційний підхід спрямований на макроправовий аналіз та ігнорує мікроправовий, що створює основу соціально-правового та філософсько-культурного дослідження внутрішньої сторони моделі суспільства: аксіологічних цінностей, правових норм, елімінації стереотипів, формуванні глобальної правосвідомості тощо.

Феноменологічний підхід дозволяє виявити особливості та окреслити механізми сучасної моделі суспільства, сприяє пізнанню її ціннісних основ, реальності, можливостей реалізації та ефективності цієї моделі.

Іншим важливим методологічним інструментом осмислення сучасної моделі суспільства є порівняльно-правовий підхід, який використовується при аналізі її адаптації в різних правових системах чи країнах світу. Порівняльно-правовий підхід у дисертації оснований на принципі загальності та відмінності. Відповідно до нього відмінності існують між різними моделями національних суспільств, характерних різним правовим традиціям, і загальності на основі міжнародного права й глобального громадянського суспільства.

Конструктивним є застосування синергетичного підходу до осмислення сучасної моделі суспільства. Із позиції синергетики виникають нові можливості пошуку універсальних принципів самоорганізації та еволюції сучасного соціуму. Синергетика може бути застосовна до моделювання та визначення нових умов розвитку сучасного суспільства з урахуванням правових та суспільних цінностей, які є домінуючими в період загострення глобалізаційних викликів. Нині синергетична парадигма є слушною для організації міждисциплінарних правових досліджень, позаяк вона визнає, що найбільш ефективною стратегією

формування сучасної моделі суспільства та отримання необхідних системних уявлень про соціокультурне ціле є синтез методів на базисі системно-синергетичного бачення ціннісно-світоглядних орієнтирів.

Ще одним концептуальним підходом у методології дослідження сучасної моделі суспільства є системний. Саме на основі нього суспільство розглядається як цілісна множинність, що складаються із підсистем та елементів. Системний підхід дає уявлення як про універсальну правову природу сучасної моделі суспільства, так і про її регіональні стандарти. Цей методологічний підхід обумовлений системною сутністю суспільства, а його використання пояснюється тим, що розуміння усіх його складових не є можливим без їх розгляду у системному аспекті.

Результати жодного наукового дослідження не можуть бути достовірними у разі використання обмеженої кількості методів, тому методологія розгляду сучасної моделі суспільства передбачає використання множинності різних наукових методів як загальнонаукових, так і спеціальних. Слід зауважити, що універсальних методологічних підходів й методів у вивченні різних явищ правової реальності, зокрема і сучасної моделі суспільства, не існує. Тому об'єктивне дослідження сучасної моделі суспільства повинне базуватися на принципі плюралізму методології та авторському підході бачення проблеми. Це дозволить здійснити всебічний аналіз сучасної моделі суспільства, а також виявити новітні тенденції її розвитку. Плюралістичність підходів до сучасної моделі суспільства матиме місце і в подальшому, що обумовлено різними правовими традиціями, і лише постійне удосконалення теоретичної та методологічної основи сприятиме найбільш якісному й ефективному вирішенню проблеми.

Окреслені нами методологічні засади вказують на необхідність вироблення інтегрального праворозуміння щодо формування сучасної моделі суспільства. Воно пов'язане з орієнтацією на формування інтегральної юриспруденції, у межах якої аналіз аспектів багатогранного феномену - суспільства здійснюється з позицій загального уявлення про наявність істотного

ядра, що утримує у сфері свого тяжіння різні прояви соціального буття. На підставі цього формується реальна взаємопов'язаність різних держав, етносів, суспільств, що є результатом конвергенції і ґрунтується на принципах комплементарності, парадигмальності та глобальності.

Таким чином, складність предмета дисертаційного дослідження зумовила використання не однієї концептуальної схеми, а використання принципів методологічного плюралізму. Основними методами, якими ми послуговувалися у роботі, був порівняльно-історичний метод, що дозволив встановити подібності та відмінності сучасних моделей суспільства на різних територіях земної кулі та всередині однієї держави, порівняти теоретичні погляди на проблему між різними науковими школами; аналітичний метод, який застосовувався при визначенні тенденцій та можливостей сучасної моделі суспільства; використання методу абстрагування обумовлено тим, що сучасній моделі суспільства характерні різні особливості, які охопити загалом практично неможливо, а метод узагальнення слугував як логічне завершення абстрагування; метод синтезу сприяв чіткому визначенню загальних ознак та особливостей сучасної моделі суспільства.

Кількісний аспект глобалізаційних процесів сучасного суспільства з їхнім якісним змістом досліджувався за допомогою статистичного методу, який полягав в окресленні кількісних параметрів явищ й процесів, їх аналізу та теоретичного узагальнення. Його перевагою слід визнати поєднання аналітичного характеру та точності, конкретності, однак його надмірне використання може викликати ілюзію щодо сучасної моделі суспільства.

1.3. Модель суспільства та її вплив на вибір модернізаційних стратегій

Умови розвитку людства на початку XXI ст. природно зумовлюють перехід до модернізаційних стратегій розвитку суспільства на основі високоефективних технологій, інформації, знань та міжнародно-правових

стандартів. Стрімкий розвиток науки та техніки, формування якісно нових інформаційних потреб значно посилюють роль інформаційного чинника. Визначальною глобальною тенденцією стало становлення національного та глобального інформаційного суспільств, що призвело до кардинальних епохальних зрушень й трансформацій в усіх сферах суспільного буття: політичній, правовій, економічній, соціальній, культурній, освітянській та інших.

У правовій науці дедалі частіше використовується метод моделювання. У широкому розумінні модель – це будь-який образ об'єкта чи структури, опис або пояснення системи, процесу чи певних пов'язаних між собою подій [151], тобто уявлюваний або матеріальний аналог певного об'єкта (предмета, явища чи процесу). Щодо розуміння природи правової моделі і методу моделювання загалом, то вчені висловлюють гіпотезу про відносну природу правових моделей. На їх думку, одне і те саме правове явище можна аналізувати як модель відносно іншого явища (або групи явищ), яке, зі свого боку, є моделлю для попередньої категорії, але на іншому ієрархічному рівні. Тому відносний характер правової моделі зумовлений інтересами її пізнавальної цінності [88, с. 214].

Правова модель представляє собою певну юридичну проекцію суспільного розвитку, тобто фіксує теперішнє і водночас орієнтує на майбутнє. Теоретично-практична значимість правового моделювання проявляється у двох важливих аспектах: 1) взаємовпливі правової моделі (як моделі законодавства і як правозастосування), політичних обставин та соціально-економічних умов; 2) інструментальному характері правової моделі, що сприяє побудові логічної концепції та несуперечливого законодавства. У правових дослідженнях зазвичай використовуються концептуальні (змістовно-сміслові) моделі, які за функціональною ознакою виокремлюються на пояснювальні, описові та прогностичні. Формування концептуальної моделі дозволяє надати елементам суспільства всіх сутнісних понять, виявити та вербально описати найбільш істотні чинники та показники (залежності та закономірності) розвитку суспільства, спрогнозувати його майбутній поступ.

На основі цивілізаційного підходу спробуємо схарактеризувати основні моделі суспільства та їх вплив на вибір модернізаційних стратегій. Саме цивілізаційний підхід враховує історію розвитку певних суспільств, особливості характерних їм явищ у політичному, правовому, соціальному, економічному житті. Виняткова увага відводиться розгляду основоположних індивідуальних та суспільних цінностей, властивих різним цивілізаціям, особливостям ментальності соціуму, навичкам й нормам поведінки. Застосовуючи цивілізаційний підхід до формування сучасної моделі суспільства, воно може виступати як феномен культури, що відповідає спільному для конкретного соціуму ідеалу, визначає його структуру та поступальний розвиток. Кожна цивілізація попри зростаючий вплив глобалізації, живе власним (автономним) життям та реалізує сформований у ній культурний потенціал у різних сферах, зокрема і праві. Безумовно, певна правова чи суспільно-політична система ґрунтується на особливій моделі суспільства, яка в конкретній країні проявляється в національно-специфічній формі. Таке явище цілком природне, позаяк чинниками формування правосвідомості, правової культури виступають не лише універсалістські (правові, моральні), але і суто історичні та національно-культурні елементи.

З огляду на європейський вибір нашої держави, її демократичний курс розвитку, сутнісний зміст має власне західна модель суспільства. Для осмислення цієї моделі важливо визначити її цінності, а ними є особистість, розвиток, вільна побудова держави, прогрес у сфері науки та технологій, тобто конститутивною цінністю в західній шкалі є індивідуум, людина як «міра всіх речей». Як зауважує М. Требін у західній цивілізації є дві основних цінності: цінність – об'єкт – особистість та цінність – вектор – розвиток, які охоплюють цінності, які умовно за критерієм значущості можна виокремити у дві групи: 1) свобода, рівність, справедливість; 2) закон (право), праця, еквівалентний обмін, приватна власність. Останні підтримують цінності першої групи та забезпечують їх реалізацію [171, с. 169].

Передумови для поступового формування західної моделі суспільства природно були зумовлені загальними історичними тенденціями та культурними традиціями. По-перше, на розвиток середньовічної Західній Європі істотно вплинула антична традиція (спадщина), яка, по суті, стала базисом становлення сучасних інститутів громадянського суспільства та демократії. Досвід міського самоврядування в античному полісі був реалізований в інституалізації мерій та муніципалітетів, римське право заклало основу середньовічного суду «перів», який пізніше удосконалився в суд присяжних.

По-друге, вагому роль виконало християнство, у якому на противагу іншим релігіям ідея свободи людини набула найбільш повного вираження. Так, розвинуті у межах ортодоксального католицизму теорії несправедливого правління дозволяли повстання проти тирана. Окрім цього, християнська церква культивувала різноманітні форми певних автономних об'єднань віруючих, внутрішня ієрархія яких ґрунтувалася на принципі виборності. В євроамериканських регіонах демократичні тенденції пропагувалися завдяки поширенню протестантизму («релігії особистої совісті»). США та Північно-Західна Європа (протестантська частина) стали плацдармом розвитку інститутів модерну: ринкової економіки, сучасної науки, парламентаризму, громадянського суспільства. На цих просторах становлення демократичних інститутів проходило найбільш безконфліктно, розвинуті переговорні практики в межах цих інститутів забезпечили належні правовідносини, коли соціальні конфлікти вирішувалися мирним політичним способом, передусім парламентським.

Інша особливість – це безперервність «громадянської» традиції у західному просторі. Звісно, були певні періоди елімінації демократичних інститутів, їх обмеження державою чи обставинами, наприклад, у першій половині ХХ ст. західні суспільні механізми були розхитані внаслідок класових протистоянь, світових війн та режимів фашистського типу. Попри це, західне суспільство завше віднаходило певні резерви для «реанімації», після якої воно ставало стійкішим, ефективнішим і прогресивнішим [118, с. 74].

Слід зауважити, що західний макрорегіон поділений на європейський і американський полюси. Упродовж XVIII–XIX ст. громадянські суспільства Західної Європи та США істотно відрізнялися, і лише наприкінці XX ст. західноєвропейське суспільство наблизилося до американського рівня. Сучасні дослідники стверджують, що відбулося тільки запозичення зовнішніх особливостей, а умови та шляхи реалізації самої ідеї були різні. Згідно з позицією англійський вченого Е. Блека, громадянське суспільство у Західній Європі розвивалося не на автономній, індивідуальній, суверенній основі, як у США, а на підставі корпоративних взаємозв'язків через різноманітні колективістські інституції – ремісничі гільдії, профспілкові рухи, корпорації, комуни, вільні ста та ін. [197, р. 211].

У США першими формальними інститутами громадянського суспільства були релігійні спільноти, громадські групи та школи локального рівня, які забезпечували безпеку та порядок у місцях проживання. У Західній Європі елементи громадянського суспільства проявилися насамперед в економіці – незалежних ринкових утвореннях нового типу, що формувалися з колишніх родин, общинних й корпоративних асоціацій. Приміром, тодішня німецька модель громадянського суспільства відобразилася в гільдії, що була однією з перших форм об'єднання торговців і ремісників, засобом їх самозахисту та впливу на управління містами. Слід зауважити, що деякі великі європейські міста (Падуя, Флоренція та ін.) перебудували себе саме як міста-гільдії («townsmen»).

Попри історичні та національні особливості західна модель громадянського суспільства має спільні характерологічні її ознаки: пріоритетність захисту природного права людини на життя та незалежну діяльність; рівність громадян у межах єдиних для всіх законів; суспільну свідомість пронизує ідея соціальної справедливості; демократичні механізми суспільного управління, що передбачають гарантії рівних можливостей соціально нерівних суб'єктів; поділ влади задля подолання абсолютизму та формування правової держави; верховенство права, філософською основою якого є індивідуалізм. На думку Н. Боббіо, індивідуалізм є визначальною

політико-філософською передумовою доктрини фундаментальних прав. Учений відзначав, що в Європі на етапі становлення громадянського суспільства кардинально змінилися відносини між державою та громадянином. Замість індивідуальних обов'язків щодо політичної влади пріоритетність було надано протилежній деонтичній модальності – індивідуальним правам, а держава зобов'язувалася визнавати, захищати та максимально сприяти таким правам. Отже, особа опинилася під особливим захистом у формі «індивідуальних прав» [110, с. 115].

Розвинуте громадянське суспільство є конститутивною основою демократичної держави. Європейський досвід показує, що рівень сформованості суспільства – це ступінь розвитку демократії, а стабільність демократичного процесу безпосередньо залежить від правової системи та політичних інститутів, як вони забезпечують запити суспільства, своєчасно та оптимально реагуючи на процеси, що відбуваються у ньому. Сучасне плюралістичне та диференційоване суспільство потребує зрілої правової культури, щоб могли сприйняти як позитивні перспективи, так і ризики, що стосуються прав та обов'язків громадянина в умовах лібералізму й демократії.

Західне модель суспільства, його інституції, організації та діяльність громадян є втіленням саме ліберальної парадигми. Остання розглядається не лише у науковому дискурсі (теорії права, філософії, політики), але і проникла в менталітет громадян, визначаючи базиси розвитку та відтворення сучасної моделі суспільства.

Основним постулатом лібералізму є розуміння держави як знаряддя забезпечення (обслуговування) інтересів людини та її життєвих потреб. Таке розуміння сформовано на основі концепції Дж. Локка, у своїй знаменній праці «Два трактати про правління» мислитель формулює два фундаментальні ліберальні принципи: економічну та інтелектуальну свободу. Дихотомія «особа – держава» передбачає пріоритетність прав людини над будь-якими державними правами, а свобода є базовою правовою та громадянсько-політичною цінністю [105, с. 77]. Ідеї Дж. Локка істотно вплинули на створення американської

Конституції (1787 р.), окрім цього, на локківському лібералізмі напрацьована концепція побудови вільного суспільства.

У Північній Америці локківський лібералізм відобразився в таких домінантах: свобода, незалежність, справедливість та рівність. Свобода/незалежність – це не просто можливість діяти за власним бажанням чи переконанням, але передусім ідея про певний ступінь успіху чи досягнення задоволеності громадянина, який взаємодіє з іншими громадянами в конкретній державі. Справедливість полягає в тому, що людина як розумна істота має порівнювати та однаково ставитися до протилежних речей, приймаючи (виконуючи) загальні правила і вимоги, на підставі яких вона здатна вирішувати проблему відповідності одних речей іншим. Наступне домінанта американського лібералізму – рівність, яка має дві складові: рівність можливостей та політична рівність. Вона передбачає те, що в розвинутому суспільстві уряд створює сприятливі умови для покращення власного добробуту відповідно до своїх здібностей та амбіцій, проте у межах законодавства, які, зі свого боку, повинні гарантувати, повагу цінності життя та власності інших індивідів.

Лібералізм як суспільно-політичний феномен піддається постійним змінам, адаптуючись до динамічної політичної дійсності. Як зауважує Е. Арбластер «лібералізм це не абстрактне та застигле явище, не сукупність незмінних політичних й моральних цінностей, а історичний рух ідей в сучасну епоху сучасності» [190, р. 11].

Значний внесок у концептуалізацію сучасного лібералізму зробили І. Берлін, Р. Дворкін, В. Кімліка, Дж. Роулз, М. Дж. Сендел, Ч. Тейлор Дж. Уолдрон, та ін. На думку Р. Дворкіна, «основною домінантою лібералізму є певна концепція рівності» [104, с. 113]. Дж. Роулз конструє ідеальне громадянське суспільство на основі позитивної практики його функціонування у правовому просторі західних демократій. У праці «Ідеї блага і пріоритет права» мислитель зауважує, що «концепція лібералізму характеризується такими якісними особливостями: 1) вона є концепцією моралі, яка розроблена для особливого суб'єкта – людини, а також конституційного демократичного

режиму; 2) вона не допускає прийняття чи утвердження моральної, релігійної або філософської доктрини; вона представляє собою більше раціональну концепцію певної базової структури суспільства; 3) для її впровадження застосовуються не якась абсолютна доктрина, а певні інтуїтивно-усвідомлені конститутивні ідеї, що латентно присутні в конкретному демократичному суспільстві» [104, с. 545].

Дж. Роулз розуміє лібералізм передусім як ідею справедливості, яка сформувавшись на теоретико-рефлексивному рівні, набуває габітусу теорії справедливості як чесності, що виражається в пріоритеті права. Особливість «теорії справедливості» Дж. Роулза полягає в тому, що в ній акцентується на значущості людських прав, які невідчужувані, незалежні, як від приватного, так і загального блага, і є визначальним атрибутом громадянського суспільства [139, с. 199].

Канадський філософ В. Кімлик, аналізуючи теорію справедливості Дж. Роулза зауважує, що він окреслює основні свободи (звичайні цивільні та політичні права), які визнані у ліберальних демократіях, але не розкриває філософсько-правової природи свободи загалом. Ці права (право на свободу слова, справедливий суд, свободу пересування, право голосувати та балотуватися на державну посаду), на думку В. Кімлика, є «вкрай важливими для лібералізму, критерієм визначення його наявності в певному суспільстві» [241, р. 88]. Вчений акцентує на тому, що ідеологія рівних можливостей є генеральною у лібералізмі, і її сутність полягає у гарантуванні того, «що доля людина залежить не від обставин, а прийнятих нею рішень; якщо в суспільстві наявна рівність можливостей, то успіх чи невдача у досягненні певної мети залежить від поведінки, а не від класової, статевої чи расової приналежності. Суспільство, яке не створює соціальні привілейовані або не вигідні умови, успіх індивідуума (чи невдача) є результатом їх особистого вибору й докладених зусиль. Отже, якого би успіху людина не досягнула, він є заслуженим, а не подарованим зверху. У суспільстві рівних можливостей, такий, зі свого боку, «нерівний підхід» вважається чесним, адже успіх досягнуто справедливо, його отримують ті, хто його «заслужив» [241, р. 93].

Лібералізм – це ідеологічна основа сучасної західної моделі суспільства. Лібералістські концепції визначаються пріоритетністю прав людини, правової держави, особистої свободи, рівності, людської гідності, недоторканності особистого життя, свободи слова, релігійної толерантності, вільного ринку, приватної власності, самовизначення нації, верховної влади народу, обмежень на державну владу, прозорості діяльності уряду, освіченої та розумної державної політики [241, р. 104] набули значного поширення в усьому світі та схвалено підтримуються людством.

Іншою вагомою парадигмою сучасної західної моделі суспільства є демократія. Суспільна практика людства довела, що визначальною тенденцією майбутнього успішного розвитку світової спільноти є демократична направленість змін. Як зауважує Дж. Сарторі, «поняття демократії набрало священного лику, тому нині ніхто не ризикує назвати себе антидемократом» [271, р. 2]. Аналогічною є позиція Н. Боббіо, що демократична ідеологія зараз є настільки авторитетною та всеохоплюючою, що навіть найдеспотичніші та авторитарні уряди, дозволяють себе називати «народною демократією», і цим знецінюють сутнісне розуміння демократії [198, р. 7]. Слушною є думка американського філософа, що демократія – це суспільний ідеал, який певна ідеологічна система експлуатує на власний розсуд [218, р. 4].

Демократія – це явище, яке перебуває в постійній динаміці розвитку. Вона не є абсолютне «добро», людина може спрямовувати її як на «добро», так і «зло». Тому, щоб уникнути останнього, слід окреслити її негативні впливи на розвиток сучасної моделі суспільства. Термін «демократія» давньогрецького походження й буквально означає «владу народу». У науковому дискурсі існують три позиції щодо першого введення в лексикон цього поняття: перші вказують на Геродота; другі, посилаючись на твори Арістотеля та інших давніх мислителів давнини, називають автором Протагора; треті вважають, що це поняття вперше вжив Фукидід. Попри дискусії, це поняття значно розвинулося та набрало глибшого смислу в контексті цивілізаційного поступу людства.

У працях стародавніх мислителів, зокрема Платона та Арістотеля, демократія – це насамперед втілення ідеї влади більшості народу в місті-державі. Платон у трактаті «Держава» окреслив п'ять форм правління: аристократію, тімократію, олігархію, тиранію та демократію, під якою розумів «правління числа» і «правління багатьох (чи множини)». У «Законах» Платон типологію форм правління звів до двох: монархії та демократії, які, на його думку, є недосконалі, згубними, перша – через надмірність влади, друга – через абсолютизацію свободи [128, с. 67].

Арістотель виокремлював три форми державного устрою: монархію, аристократію та політію, що здатна перетворитися на демократію [3, с. 67]. Однак у демократіях часто встановлюються протилежні їй порядки, позаяк у них погано розуміють природу свободи, вона тлумачиться як «можливість робити всякому що завгодно» [3, с. 71]. Повна свобода переходить у свавілля і призводить до тиранії, спершу – до тиранії натовпу, що трансформується у тиранію демагогів, які пізніше, нехтуючи закони, значно обмежують свободи та встановлюють одноосібну владу. Згідно з твердженнями Платона та Арістотеля, найкращою формою правління є та, яка забезпечує загальне благо: «життя блаженне тоді, коли немає перешкод до реалізації цінностей» [3, с. 83].

Формуючи модель ідеального суспільства, Платон акцентував на перевагах ролі держави над особою, яка повинна неухильно виконувати її закони. Платон та Арістотель, абсолютизуючи права держави, не вели мову про права людини щодо держави. Ця проблема вперше актуалізувалася стоїками, що всі люди, незалежно від соціального стану, етнічного походження чи статі, є природно рівними. Основна домінанта світогляду стоїків – єдність. Запропонована основником стоїчної школи Зеноном державна система полягала у тому, щоб «люди, мешкаючи у різних містах і общинах, керувалися не різними особливими статутами, а вважали усіх людей своїми співгромадянами задля успішного спільного життя та єдиного розпорядку» [129, с. 116], спричинила загальний ажіотаж.

Окремі мислителі пізньої Античності наголошували на тому, що у демократії як народовладді є два антиподи. Перший – це диктатура однієї особи чи аристократичних спільнот, певного класу, соціальної групи, які представляють меншість соціуму. Інший – охлократія, тобто безрозсудна влада натовпу, неперсоналізована маса людей, які ігнорують закон. У пізніших творах стародавніх критиків охлократії зауважується, що за певних умов «демос» (народ) може перетворитися «охлос» (натовп). Зазвичай, це трапляється при нехтуванні законами, вакуумі влади, масовому хаосі або тоді, коли народні мітинги та збори є об'єктом підвищеного впливу політичних авантюристів, демагогів, екстремістів.

Проблема взаємовідносин більшості та меншості в демократії тісно пов'язана із демократичною єдністю суспільства й загальних правових цінностей: свободи і прав людини, справедливості, рівності, вирішення яких є не менш складним за найформальнішу організацію влади та суспільства. У Середньовіччі ідея рівності людей насамперед перед Богом була розвинута А. Авреалієм. Так, у праці «Про місто Боже» він розглядав історію людства як боротьбу двох ворожих й непримиренних царств: світла (Бога) та тьми (диявола). Царство Бога – церква, яка і є «містом Божим», а царство тьми – держава, відтак виразно протиставляє державу та церкву. Держава заснована на егоїзмі, тому є сферою безперервного конфлікту, боротьби, війни, контрверзи одних верств народу проти інших. На його думку, держава є царством гріха, у якому не панує закон, а свавілля. Натомість церква заснована та функціонує на самовідданій любові людини до Бога та рівності усіх людей перед Ним і поміж собою [18, с. 21]. Цей трактат заклав базис формування концепції «природного права», яка пізніше розвинулася у науковому дискурсі.

Вагомий внесок у розуміння демократії здійснили представники епохи Просвітництва: Вольтер, Д. Дідро, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін. Розвиток західної моделі суспільства здійснювався на основі колишніх і новосформованих принципів демократичної організації суспільства, які не втрачають свої цінності дотепер. У країнах Західної Європи

встановлювалося республіканське правління, формувалися принципи поділу влади та концепції договірної держави. Так, Ш. Л. Монтеск'є під демократичною республікою розумів суспільний устрій, у якому народ (збори громадян) маніфестують закони, у яких зосереджена верховна влада. Мислитель зауважував, що демократія передбачає дві форми відносин, у першій – народ є повелитель, в іншій – підданим. Повелителем він є через голосування, коли кожен громадянин володіє правом подавання голосу, і по суті у цьому полягають всі його права, а надалі він підлеглий закону. Таке правління, на думку Ш. Л. Монтеск'є, може існувати лише у такому суспільстві, коли індивідууми мають спільні інтереси та однакові потреби, що можливо при моральній згоді соціуму, яка досягається завдяки громадянській чесноті. Остання є принципом демократичного правління, яка полягає у любові до держави і законів. Порушення цього принципу демократії може зумовити конфлікт між рівністю та свободою [120].

Ж.-Ж. Руссо стверджував, що демократичне правління є найдосконалішим, проте ірраціональним для соціуму, хіба би існував такий, «що складається з богів, тоді би він міг управляти собою демократично» [141, с. 77]. Демократичне (народне) правління є доволі нестабільним, хитким, яке схильне до громадянських війн й внутрішніх незгод, оскільки безумно та постійно прагне змін або вимагає більшої тривалості та підтримки зберегти себе [141, с. 94].

Основоположні ідеї класиків теорії демократії стали базисом розробки цілої низки концепцій демократії (традиційно-ліберальної, ідентитарної, елітарної, критичної, плюралістичної, плебісцитарної, партиципаторної, соціалістичної та інших теорій демократії), у яких розглядається проблема формування нової моделі суспільства крізь призму забезпечення прав громадянина, відносин держави та суспільства, домінування закону у всіх сферах соціального буття [55, с. 213].

Можемо констатувати, що демократія як форма організації суспільства та самостійна цінність ґрунтується на низці максим, а саме: народ – це начало влади; держава – це гарант основних прав й свобод особи; правова система – це

захист фундаментальних прав й свобод особи, а законодавство – спосіб їх забезпечення; правові цінності – основні регули суспільного буття; політична влада належить більшості народу, що виявляється шляхом вільних виборів (прямих або непрямих).

Сучасна модель громадянського суспільства органічно визначається обставинами та вимогами постмодерного розвитку та пов'язаними з ними структурними, соціокультурними та правовими трансформаціями. Визначальну роль відіграє демократія, яка створила оптимальні умови для мобільного розвитку громадських інституцій, їх утвердження у правове та суспільно-політичне буття, посилення їх соціальної значущості. Важливо, що позитивний вплив на розвиток сучасної моделі суспільства справляє як ліберальна (емансипація особистості від держави), так і кейнсіанська (опора на підтримку держави-протектора) парадигма. Однією із найхарактерніших особливостей сучасної моделі суспільства є його цілісність як всеохоплюючої структурованої системи громадянських інституцій, які проникають в усі сфери життя соціуму.

Модель сучасного суспільства в контексті модернізаційних стратегій містить у собі наступні особливості:

- формування та утвердження нового індивідуалізму, що поєднує високе почуття людської індивідуальної гідності зі зростанням інтересів та активізацією соціальних взаємозв'язків, на противагу елітарному, масовому характеру сприйняття;

- мобільний розвиток профільних, галузевих та мережових спільнот, організацій, асоціацій, які є затребувані конкретними сферами в епоху глобалізації (чи інших обставин, приміром в Україні з огляду на війну – формування волонтерського руху, груп донорства, асоціацій підтримки тимчасово переміщеним особам, військовослужбовцям, підготовки затребуваних професій);

- динамічне зростання сучасних претензійних ЗМІ та їх роль як «четвертої влади», що є наслідком поступу суспільства та тенденцій формування інформаційного суспільства;

– дедалі повніше розкриття дуалістичної природи й специфічних можливостей громадських політичних асоціацій, системи публічного управління в контексті розгорнутої демократії. Унаслідок цього розпочинається «конвергентний процес одержавлення суспільства та «громадизації» держави», що сьогодні набуває іншого смислового характеру, на противагу аналогічним процесам минулого, позаяк цей процес не обмежує, а значно розширює сферу людської свободи;

– інтенсивне зростання різних за вагомістю і формами соціокультурних й соціальних спільнот, організацій, асоціацій, що відображає високий рівень структурованості, що є характерним для розвинутого демократичного суспільства. Володіючи можливістю виражати різноманітні та конкретні інтереси малих і великих груп соціуму, вони нині представляють найбільш розгалужений та сукупно найважливіший сектор суспільної сфери, який прийнято називати «третім», що істотно трансформує звичну стратифікаційну структуру.

Сучасна модель суспільства значною мірою відрізняється від попередніх моделей, оскільки є визначальним чинником удосконалення демократичної державності. Ефективна взаємодія громадських об'єднань та держави передбачає зміну співвідношення соціальних функцій останньої на користь суспільства. Інакше кажучи, у країнах, які вступають на новий цивілізаційний щабель розвитку держава потенційно може «перетворитися на найманого керуючого громадянським суспільством» (яка не переслідує репресивних цілей і позбавлена для цього необхідних механізмів) [171, с. 84], і як показує досвід окремих країн світу це не є утопічним.

Унаслідок еволюційних процесів змінної взаємодії соціуму та держави формуються різні моделі суспільства, які змінюють одна одну – від конституційно-демократичного до соціально-правового. Соціально-правова модель прагне обмеження суверенітету влади законом, визнання ідеї пріоритетності прав людини, а зі свого боку, сприяє структуруванню суспільства, раціоналізації системи державного управління, формуванню діалогу

між владою і суспільством. Інституціональна оформленість та структурованість суспільства є обов'язковими умовами побудови правової держави, а остання – запорукою існування та прогресивного розвитку сучасної моделі суспільства.

Соціально-правова держава є конструктивною відповіддю на недосконалість класичного ліберального розуміння «правової держави». На жаль, декларування в принципі державного пріоритету особистісної свободи, рівності прав громадян, недопустимості втручання держави в особисте життя, не захистило суспільство від певної соціальної нерівності. Дефініція «соціально-правова держава», яка утвердилася в науковому дискурсі у середині ХХ ст., акцентувала увагу на соціальному обов'язку держави – забезпеченні соціальних гарантій, створенні системи соціального захисту, соціального партнерства та їх пріоритетності в політиці. Це вказувало на нові реалії взаємодії суспільства і держави, яка певною мірою втратила монопольне становище єдиного інструмента соціальної політики. У суспільстві сформувалася складна мережа політичних і громадських інституцій та організацій, які по-новому, часто за власним сценарієм вибудовували систему взаємодії з державою. Ця система зумовила міжсекторне соціальне партнерство – конструктивну взаємодію у вирішенні соціально значущих проблем інституцій першого сектору (держави), другого сектору (бізнесу) та третього сектору (громадянського суспільства в особі некомерційних організацій) [70, с. 27].

Пошук оптимуму в цій взаємодії нині відбувається доволі складно. Соціокультурні реалії постмодерного суспільства характеризуються «потоншенням» соціально-правової матерії, ламкістю соціальних взаємозв'язків, їх віртуалізацією. Сучасне суспільство перебуває в мобільному динамізмі: він постійно твориться та одночасно розпадається на складові елементи, формуючи нові комбінації правового, політичного та соціально-економічного дизайну. Однак найзначніше полягає у тому, що рівень горизонтальних взаємозв'язків «позадержавних», «піддержавних», які утворюють корпоративні мережі в постмодерному індивідуалізованому суспільстві, є значнішим за рівень вертикальний, що пов'язаний з державою. Соціально-правовий ентузіазм нині

формується на горизонтальному рівні, на якому і концентрується. Локальні соціальні спільноти розгортають дійову налагодженість із великими планетними комунікаціями, а відтак своєрідно «гібридизується» суспільство. Сучасне суспільство не прямих, відкритих суперечностей, а радше мозаїчна, постійно пульсуюча мережа віртуальних інтересів і залежностей, що постійно перегруповуються.

У такому суспільстві, що принципово змінюється, вкрай важко підтримувати позитивний баланс взаємодії суспільства та держави. Соціально-правий механізм реалізації державного управління є складним й суперечливим, позаяк саме до горизонтального рівня спрямований реальний соціально-правовий ентузіазм соціуму, що розвивається, і саме він оперативніше та проникливіше реагує на потреби і проблеми суспільного розвитку. Особлива роль тут відводиться системі представництва соціальних інтересів у межах права та державного управління, які евентуально постійно сприяють балансу взаємовідносин між державою та громадськими інституціями, захищаючи їх від загрози входження в деструктивне русло.

На межі 70–80-х рр. ХХ ст. виникла ціла низка громадських рухів та організацій, які західні дослідники досить часто називають некомерційними, недержавними організаціями (НКО), особливостями яких є:

1. Цінності. Діяльність нових суспільних рухів та організацій спрямована на проблеми територіальної спільності, національної ідентифікації, умов життя людини та виживання людства, екології, гендерної рівності, медичних прав, розвитку духовного світу людини. Підхід до цих проблем ґрунтується на постмодерних цінностях, які полягають у встановленні нових відносин індивідуума зі самим собою, соціальним оточенням та природою, що є цілком відмінні від утилітаризму, характерного ринковому виробництву. Серед найбільш значущих постмодерних цінностей є ідентичність, автономія та індивідуальний стиль життя. Нині громадські суб'єкти зазвичай заперечують домінуючі цінності модернізації, побудованої на принципах товарного виробництва та економічного зростання.

2. Організаційна структура суспільних рухів та організацій представляє собою внутрішній спосіб функціонування по суті нової ідентичності. Структурна децентралізація, самоврядування, а також горизонтальна мережа комунікацій, що є організаційними кореляціями цінностей-цілей, яким слідують представники нових суспільних рухів та організацій. Вони усвідомлено-демонстративно протиставляють свою позицію до ієрархічно-бюрократичних інституцій та старих структур суспільства. Нові суспільні рухи та організації зорієнтовані на створення невеликих неформальних груп, які об'єднані горизонтальними взаємозв'язками інформування та координації.

3. Форми колективних дій є зовнішнім способом вияву ідентичності. Вони мають принципіальний позаінституційний характер. Спектр колективних дій обмежується методами прямої демократії (демонстрації, плебісцити, марші протесту, мітинги, захоплення територій і будівель, та ін.). Типовими формами демократичних інститутів є: альянси з політичними партіями чи правовими інституціями, участь у виборчій кампанії тощо. Старі рухи протесту (страйки) є малоефективними і не відповідають новим соціально-правовим цінностям.

Розвиток суспільних рухів та громадських організацій формує своєрідну «аполітичність», через їх антипатію щодо існуючих центрів влади та опозицію до «урядових» партій. Формування нових соціальних рухів, таких як за мир, гендерної рівності, екологію, узаконення евтаназії, абортів, сурогатного материнства – також є невід'ємною складовою формування сучасної моделі суспільства. Ці спільноти є більш мобільними й гнучкими в залученні нових членів й засобів та ухваленні рішень. Локальні групи, асоціації, організації, соціальні рухи та фонди, що об'єднанні довкола спільної ідеї, повинні залучатися в процес реформування усталених правових інститутів, що сприятиме тісному взаємозв'язку між урядом й суспільством. Тому основним завданням суспільних рухів та громадських організацій у формуванні сучасної моделі суспільства є стати ефективною громадською силою, не руйнуючи свою ідентичність та автономію, і не бути формалізованою, ієрархічно побудованою організацією.

Представницька демократія переживає закономірну кризу, здійснюється пошук нових ніш і варіацій. Нові суб'єкти суспільної самодіяльності мають нове бачення своїх відносин з державою, які часто будують не на принципі компромісу та взаємних поступок, а риториці різкої антиномії, антитез «ми» і «вони», «тепер» і «ніколи». Нездатність більшості організацій та рухів до договору з офіційними інституціями полягає в тому, що вони абсолютно різняться від них в аспекті ціннісних та організаційних принципів. Антиінституціоналізм нових суспільних організацій та рухів відображено в позапарламентських методах прямої демократії, а саме: 1) легальні плебісцитні форми представництва інтересів – пред'явлення позовів офіційним структурам, демонстрації, референдуми, санкціоновані мітинги та ін.; 2) форми громадянської непокори, які не мають насильницьких дій: бойкоти, сидячі демонстрації тощо; 3) дії, що провокують чи свідомо передбачають порушення законності та елементи насильства, наприклад, саботаж, несанкціоновані мітинги та демонстрації та ін. Зазвичай, акції прямої демократії використовуються з метою привернення уваги соціуму та залучення більшої кількості прихильників до висунутих вимог.

Можемо констатувати, що новітні громадські рухи та організації відрізняються від звичних форм інституалізації, які є типовими для традиційних класових і групових спільнот соціуму. Німецькі соціологи, зважено та ґрунтовно проаналізувавши роль та місце неурядових структур ФРН у сучасному суспільстві, узагальнили, що значна частина німецького соціуму в неурядових організаціях не лише вбачає альтернативу партіям, але й агенту, який формує магістральний напрям прогресивного розвитку Німеччини [51]. Стабільність сучасного суспільства вже немислима без «третього сектору» – суспільних об'єднань; НКО, по суті, виконують функцію організатора діалогу в соціумі, тобто є особливим індикатором та інструментом взаємодії суспільства й держави. Соціально-правова корисність цих інституцій є очевидною, з одного боку, вони надають громадянам безпосередню можливість брати участь в ухваленні державних рішень, а з іншого – забезпечують зворотний зв'язок

соціуму з державою, що у кінцевому результаті призводить до соціальної оптимізації владних рішень та певного зниження напруженості в суспільстві.

Ініціативи та проекти НКО, як стверджують німецькі дослідники, містять елементи «соціального капіталу», без якого неможливий подальший розвиток сучасної моделі суспільства та правової держави. Уособлюючи потужний інтегруючий фактор в сучасній Німеччині, НКО відіграють дедалі вагомішу роль як авторитетного інституту соціалізації. Статистичні дані про кількість громадських інституцій ФРН дозволяють констатувати, що в НКО бере участь найбільш ініціативна частина громадян, яка у різний спосіб (прямий чи непрямий) впливала на процес ухвалення вагомих політико-державних рішень та правових поправок до законодавства [154, с. 71]. Прагнення солідарності різних спільнот суспільства забезпечило злагоджене поєднання інтересів усіх соціальних верств і меншин та баланс їх сил. Діяльність НКО, яка є виразником сподівань і вимог соціуму, не залишилася непоміченою, і її затвердили на офіційному юридичному рівні, що розширило можливості участі громадян в управлінні державою.

Нові громадянські рухи та організації часто є «маргіналами влади», однак вони є викликом старій політико-правовій парадигмі, яка хоч і має певний вплив, але не в силі відповідати постмодерним запитам. Сучасна модель суспільства – це новий стиль морального мислення та правової поведінки, яка піддає певному сумніву дихотомію «державна – громадянське суспільство», що сформувалася в епоху модернізації. Нова модель суспільства орієнтована на захист від державного монополізму. Методи діяльності громадянських рухів й організацій не є новими для суспільства та держави, проте їх новизна в тому, що вони є формою вираження їх цінностей, відмінності між цілями та засобами тут зводяться до мінімуму. Вони не ініціюють стихійні хвилювання та бунти, не користуються методами електоральної політики, а послуговуються принципами прямої демократії, що сприяє відносинам як між суспільством і державою, так і зміні меж між особистісним й суспільним. Ці методи перетворюють раніше закритий приватний світ на арену соціальної креативності; формують

альтернативні організаційні інституції, які кардинально відрізняються від державних структур, створених як інструмент владного впливу. Унаслідок цього істотних трансформацій зазнає і стратифікація суспільства.

Дослідники сучасних західних суспільств акцентують на кризі публічної сфери та громадянськості як елімінації попередніх форм соціальності. Визначальними особливостями нової соціальності є фрагментація та універсализація, які деформують політико-правові системи представницької демократії. Раніше панівні ідеології, партії та профспілки, що були інтегровані у великі сегменти суспільства втрачають свою значимість.

У цьому контексті слушною є праця Е. Тофлера «Третя хвиля», у якій розглядається «мозаїчна» демократія, яка щораз більше орієнтується на окремого індивідуума [170, с. 111]. На основі міркувань вченого можна сформулювати визначальні принципи сучасної моделі суспільства:

– принцип меншини, який має замінити принцип більшості, замість високостратифікованого суспільства, у якому кілька основних спільнот формувала більшість, виникає «конфігуративне суспільство», що складається із багатьох меншин, перебування більшості яких має тимчасовий характер, знаходяться в безперервному кругообігу, створюючи абсолютно нові перехідні форми;

– принципу «напівпрямої» демократії – поступово здійснюється відмова від принципів представницької демократії. Де-факто парламентарії послуговуються власними поглядами і зрідка дослуховуються до експертів. Сучасні технології та підвищення освітнього рівня дозволяють громадянам самостійно напрацьовувати чимало рішень, які можуть мати юридичну силу, без втручання законодавчих органів;

– принцип «поділу відповідальності в ухваленні рішень» сприяє усуненню перевантаження, блокуючи діяльність інститутів влади. Дуже багато рішень ухвалювалося на національному рівні, але занадто мало на місцевому і міжнародному.

Як слушно зауважує Р. Дарендорф, «дотепер не має інститутів, які би відповідали новій реальності. Раніше не лише партії, але й парламенти формувалися довкола ідеї класової боротьби з «правими» та «лівими» на своїх відповідних місцях. Нині соціально-правове, ідейно-класове та економічне представництво витісняється, плавно трансформується у персональне, регіональне або політичне» [60, с. 76]

Отже, західна модель суспільства певною мірою є взірцем для інших регіонів й континентів нашої планети через успіхи цих країн, які досягли у сфері забезпеченні прав і свобод соціуму та його добробуту. Парадигми лібералізму та демократії успішно засвоюються всім людством, проте будь-яка модель без виваженого аналізу не може переноситися на суспільство інших країн, вона має критично осмислюватися, враховувати як позитивні, так і негативні моменти, реальності суспільного буття кожної окремої країни, ментальність народу, його національні традиції та інші фактори, які безпосередньо впливатимуть на процес формування сучасної моделі суспільства в конкретній країні.

Також особливою ознакою сучасної моделі суспільства є надвелика воля до віртуальної дійсності, відбувається віртуалізація не лише суспільства, але і людини, що змінює усталену стратифікаційну структуру. Індивід, який піддався маніпуляціям віртуальних образів чи просто залучений у цей процес, як правило, набуває досить високого соціального статусу. Унаслідок цього така людина і у власних практиках орієнтується на імператив віртуалізації суспільства. Ті особи, практики яких спрямовані на позавіртуальне суспільство, зазвичай знаходяться на нижніх рівнях стратифікаційної піраміди [195, р. 42].

У цьому контексті заслуговує уваги модель сучасного суспільства, сформульована М. Паєтау, у межах авторської теорії «віртуалізації соціального». Вона базується на розумінні суспільства як глобальної комунікативної системи. На думку вченого, формування гіперпростору Інтернет-мережі є наслідком застосування суспільством новітніх форм взаємодії з метою самовідтворення. Разом із узвичаєними формами комунікації (реальною організацією та інтеракцією), комп'ютерно-опосередкована взаємодія помітно впливає на

формування соціальності. Зміни суспільства розуміються як структурна диференціація системи, основою якої стали віртуальні аналоги традиційним комунікаціям. Перманентна структурна диференціація займає вкрай вагомe місце в системній теорії, що зумовлює до розгляду феномену віртуалізації як нового системного ефекту [199].

Сучасне суспільство набуває дедалі більших спільностей з віртуальною реальністю, що дозволяє з впевненістю вказувати на віртуалізацію соціуму та застосовувати аналогічні характеристики у процесі розгляді цих феноменів. Віртуалізація – це певна підміна реальності її образом (симуляцією). Симуляція не обов'язково формується за допомогою комп'ютерних технологій, єдиним неодмінним чинником є застосування в ході формування віртуальних моделей – логіки віртуальної реальності. Приміром, віртуальною політикою можна вважати як агітацію у соціальних мережах, так і боротьбу за владу за допомогою рекламних акцій і теледебатів.

У постмодерністську епоху трансформація суспільства набуває іншого характеру, на противагу напрацьованому теоретиками інформаційного суспільства [158]. Їхні моделі, як і моделі віртуалізації А. Бюля, Л. Вейнстейна, А. Крокера і М. Паєтау, основані на стереотипному розумінні суспільства як системи інститутів. Відтак інституційне суспільство є фактично тією об'єктивною та стійкою складовою людського буття, яку можна іменувати реальністю. Утім, як зауважили П. Бергер, М. Вебер і Т. Лукман, інституційний устрій – це історична соціально-правова реальність, результат самовідчуження індивідуума [69, с. 99].

Останніми роками перетворення цієї реальності у віртуальну є ефемерною, яка характеризується таким постмодерністським принципом, як «anything goes» (дозволено все), що зумовлено її історичністю. В епоху постмодерну людська сутність стає відчуженою від соціальної реальності й переміщується у віртуальну завдяки сучасним способам комунікацій.

Сформувалася низка підходів до вивчення комунікації, історично першим підходом є інформаційний, який розроблений у межах кібернетики Н. Вінера.

Кібернетика проголосила нову модель суспільства – «відкрите суспільство», у якому наголошується на вільній циркуляції інформації у суспільстві. Попри її фантастичність, цю ідею з ентузіазмом підтримали гуманітарії, оформивши її як «комунікативне» мислення, визначальною особливістю якого є вимога прозорості інформації. У межах цього підходу комунікація розуміється як процес обробки та передачі інформації.

Соціокультурний підхід тлумачить комунікацію як взаємодію індивідуумів у процесі соціокультурної діяльності та розглядає інформацію як основу культури й всіх людських цінностей (моральних, правових, політичних, культурних та ін.). Таке розуміння розкрито в роботах Д. Белла, М. Кастельса, Р. Парка, Е. Тоффлера, які осмислили соціальні та правові зміни, підготували теоретико-методологічний базис для переходу розвинутих суспільств до нової моделі. Інший підхід представлений соціологією, в основі якої є розгляд проблематики міжособистісного розуміння.

Таким чином, проаналізувавши загальні проблеми формування сучасної моделі суспільства, розглянувши застарілі догми та знаходячи консенсус щодо шляхів їх вирішення, а також протидіючи політико-економічним програмам, стратегічні принципи, які визначені потребами і можливостями технології політики, сучасне суспільство здатне поєднати людське та нелюдське.

Усе це актуалізувало необхідність досліджень у сфері філософії права, які в умовах глобалізації покликані визначити новий соціально-правовий статус людини, суспільства, держави й права як визначальних складових нової глобальної соціальної реальності та окреслити принципи їх взаємодії. Для України це є особливо вагомими чинником, держава тепер переживає один із найскладніших періодів у своїй історії, вона вишукує методом спроб і помилок свій шлях політико-правового розвитку та створює власну соціально-правову модель розвитку суспільства. Знаходження відповідей на ці проблемні питання неможливе без осмислення особливостей інформаційного простору; визначення особливостей буття людини в сучасному суспільстві, факторів оптимізації взаємозв'язку правового суспільства, держави і громадян, місця й ролі правової

культури й правового виховання в сучасній Україні, а також проблем розуміння та здійснення права в сучасних соціокультурних реаліях.

Висновки до Розділу I

Розглянувши наукознавчі концепти дослідження філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства можемо висновувати:

1. Філософські, аксіологічні й правові засади, юридичні практики та інформаційно-комунікаційні технології історично зумовили вироблення різних наукових підходів до філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства. У сучасному науковому дискурсі вчені по-різному осмислюють концепт сучасної моделі суспільства, виокремлюючи різні аспекти його актуалізації, здійснюють пошук щодо розуміння його природи та визначення основних його акторів. Позитивним є те, що сьогодні поступово відбувається їх переорієнтація з переважно геополітичних та економічних аспектів глобалізації в аксіологічну, філософську, правову й соціокультурну площини.

2. Історіографічна компонента дисертаційного дослідження охоплює праці українських і зарубіжних науковців, які умовно ми виокремили у дві групи – перша висвітлює проблеми глобального суспільства, а друга – інформаційного суспільства. Кожна з цих груп складається із кількох блоків, відтак до першої групи входить п'ять блоків. Перший блок представлений науковими розвідками, які досліджували природу глобальних трансформацій та феномен глобального суспільства. До другого блоку увійшли праці, що стосуються трансформацій моделі суспільства в епоху глобалізації та становлення глобального громадянського суспільства. Зокрема, у них розглянуто сутнісна термінологія, інституційні елементи та функціональні форми й перспективи розвитку глобального громадянського суспільства. Третій блок – праці, що які розглядають вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку глобального громадянського суспільства. Окремий блок наукових досліджень присвячено ролі міжнародних неурядових громадських організацій

як особливих суб'єктів розвитку глобального громадянського суспільства. П'ятий блок наукових розвідок розглядає феномен нового типу людини – «глобальної людини» та проблему глобального громадського активізму.

3. До першого блоку другої групи входять праці, які загально розглядають феномен інформаційного суспільства, враховуючи всі аспекти сучасного людського буття, а також всебічно проаналізовані проблеми, що зумовлені цим об'єктивним процесом. Другий блок представлений публікаціями з інформаційно-комунікаційної тематики, в яких акцентується на проблемі сучасного прогресу глобальної комунікації, що істотно впливає на розвиток сучасної моделі суспільства. Третій блок охоплює праці, що стосуються цифровізації суспільства і формування цифрового конституціоналізму результатом яких є абсолютна віртуалізація суспільного буття та його розвитку у «цифрі». Четвертий блок – наукові дослідження з інформаційно-комунікаційних практик, який за проблемним принципом виокремлено у три підгрупи: 1) загальна проблематика новітніх форм інформаційних комунікацій; 2) проблематика краудсорсингу як технології мобілізації людських ресурсів; 3) проблематика краудфандингу (спільнокошту) як технології мобілізації інших ресурсів інформаційного суспільства.

4. Проаналізовані наукові праці переважно основані на нормативно-комунікативному підході, для яких характерна надмірна деталізація та конкретизація нормативно окреслених внутрішніх і зовнішніх взаємин громадянського суспільства, у якій розчиняється та губиться сутність сучасної моделі суспільства як феномену. Це актуалізувало концептуалізацію нової моделі суспільства, з позицій аналізу тенденцій його змін у глобалізованому світі та виявлення особливостей сучасного розвитку.

5. Доведено, що саме метод правового моделювання сприяв розкриттю філософсько-правових засад сучасної моделі суспільства: 1) чітко відображає об'єкт дослідження, тобто представляє наявні наукові доробки у впорядкованому вигляді; 2) пояснює та ілюструє визначальні ознаки сучасної моделі суспільства за допомогою доступних засобів і способів; 3) розкриває

особливості громадянського суспільства (оригіналу) пізнання його сутності та структури; 4) формує перспективи розвитку сучасної моделі суспільства та дозволяє спрогнозувати можливі зміни у його природі (стані); 5) сприяє практичній перевірці гіпотез і теорій, що виникають у процесі дослідження; 6) дозволяє визначити наслідки реалізації сучасної моделі суспільства (його явищ та процесів, зміну його стану), а відтак сприяє вибору оптимальних напрямів її майбутнього розвитку; 7) забезпечує дослідницький процес сучасною науковою інформацією та сприяє формулюванню аргументованих висновків.

6. Теоретично-практична значимість правового моделювання проявляється передусім у двох аспектах: у взаємовпливі моделі суспільства (як моделі політичної, правової, соціальної, так і глобальної та інформаційної), та в інструментальному характері цієї моделі, що дозволило сформувати логічну та несуперечливу концепцію сучасної моделі суспільства. Метод моделювання сприяв абрису сучасної моделі організації соціуму та взаємодії його інституцій, а також особливої ролі окремішнього індивідуума у глобалізаційному громадянському суспільстві.

7. Вагому методологічну цінність має соціогенетичний підхід з позицій якого феномен сучасної моделі суспільства є наслідком взаємодії об'єктивних особливостей соціально-планетарного буття та суб'єктивних дій і переживань індивідуума. З огляду на те, що соціальне оточення через новітні форми комунікації постійно змінюється процес формування моделі суспільства ніколи не завершиться. Соціогенетичний підхід дозволив нам виокремити смислові домінанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація; інкультурація; інтеграція індивідуума у глобальний простір; інтерналізація соціального досвіду; соціальне конструювання (активність у різних соціальних сферах); інформаційна комунікація. На підставі цього підходу окреслено також чотири основні форми адаптації індивідуума до сучасної моделі суспільства: самовизначення, самореалізація, комунікація та діяльність.

8. Провідна проекція аналізу здійснювалася на основі соціо-комунікативного та соціально-інформаційного підходах. Перший дозволив

сконцентруватися на інформаційних правах людини з акцентуацією на інтенсифікації соціальної комунікації, яка по суті визначає сучасну модель суспільства. За допомогою другого підходу досліджено значимість соціальної інформації та її функціональній ролі у розвитку сучасної моделі суспільства. Поєднання цих підходів дозволило простежити дихотомію формування глобального громадянського суспільства та утвердження інформаційного суспільства.

9. Відзначено, що з огляду на європейський вибір нашої держави, її демократичний курс розвитку, сутнісний зміст має власне західна модель суспільства. Схарактеризовано її основні ознаки: пріоритетність захисту природного права людини на життя та незалежну діяльність; рівність громадян у межах єдиних для всіх законів; суспільну свідомість пронизує ідея соціальної справедливості; демократичні механізми суспільного управління, що передбачають гарантії рівних можливостей соціально нерівних суб'єктів; поділ влади задля подолання абсолютизму та формування правової держави; верховенство права, філософською основою якого є індивідуалізм.

10. Ідеологічними парадигмами сучасної західної моделі суспільства є лібералізм та демократія. Пріоритетами лібералістської концепції є права людини, правова держава, особиста свобода, рівність, людська гідність, недоторканність особистого життя, свобода слова, релігійна толерантність, вільний ринок, приватна власність, самовизначення нації, верховна влада народу, обмеження на державну владу, прозорість діяльності уряду, освічена та розумна державна політика. Демократична парадигма як форма організації суспільства та самостійна цінність ґрунтується на низці максим, а саме: народ – це начало влади; держава – це гарант основних прав й свобод особи; правова система – це захист фундаментальних прав й свобод особи, а законодавство – спосіб їх забезпечення; правові цінності – основні регули суспільного буття; політична влада належить більшості народу, що виявляється шляхом вільних виборів (прямих або непрямих).

11. Визначено особливості моделі суспільства в контексті модернізаційних стратегій: формування та утвердження нового індивідуалізму, що поєднує високе почуття людської індивідуальної гідності зі зростанням інтересів та активізацією соціальних взаємозв'язків, на протипагу елітарному, масовому характеру сприйняття; мобільний розвиток профільних, галузевих та мережевих спільнот, організацій, асоціацій, які є затребувані конкретними сферами в епоху глобалізації (чи інших обставин, приміром в Україні з огляду на війну – формування волонтерського руху, груп донорства, асоціацій підтримки тимчасово переміщеним особам, військовослужбовцям, підготовки затребуваних професій); динамічне зростання сучасних претензійних ЗМІ та їх роль як «четвертої влади», що є наслідком поступу суспільства та тенденцій формування інформаційного суспільства; дедалі повніше розкриття дуалістичної природи й специфічних можливостей громадських політичних асоціацій, системи публічного управління в контексті розгорнутої демократії, внаслідок цього розпочинається «конвергентний процес одержавлення суспільства та «громадизації» держави», що сьогодні набуває іншого смислового характеру, на протипагу аналогічним процесам минулого, позаяк цей процес не обмежує, а значно розширює сферу людської свободи; інтенсивне зростання різних за вагомістю і формами соціокультурних й соціальних спільнот, організацій, асоціацій, що відображає високий рівень структурованості та є характерологічним для розвинутого демократичного суспільства. Володіючи можливістю виражати різноманітні та конкретні інтереси малих і великих груп соціуму, вони нині представляють найбільш розгалужений та сукупно найважливіший сектор суспільної сфери, який прийнято називати «третім», що істотно трансформує звичну стратифікаційну структуру.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Шак Р. (2018с), Шак Р. І. (2019d), Шак Р. (2020a), Шак Р. (2021a).

РОЗДІЛ 2

ВЗАЄМОДЕТЕРМІНАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ФУНКЦІОНУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1 Сутнісне правове осмислення та ціннісно-світоглядні концепти глобального громадянського суспільства

Глобалізація – це багатоаспектне явище, що поглинуло всі сфери як суспільного, так і індивідуального людського буття. Глобалізаційні процеси впливають не лише на функціонування сучасних суспільств і формування сучасних моделей їх розвитку, але і безпосередньо торкаються усіх рівнів громадянської активності людини. Глобалізація, по суті, елімінує географічний, національний вплив на соціальне структурування, і результатом цього є формування єдиного загальнопланетарного суспільства. Проте, як стверджує М. Уотерс, воно представлятиме собою багатополюсні утворення із доволі складною внутрішньою диференціацією [285, с. 41]. З. Бауман додає, що глобалізація – це неминуча фатальність світу, неповоротний процес; окрім цього, процес, який рівною мірою торкається кожної людини [8, с. 89].

Згідно з позицією Р. Робертсона, глобалізація «з одного боку, це об'єктивний процес стиснення світу, з іншого – суб'єктивний процес дедалі більшого усвідомлення світу як єдиного цілого. Глобалізаційні процеси збільшують взаємозалежність усіх світових містин разом з усвідомленням цієї взаємозалежності; визначальною особливістю глобалізації є те, що реально виникають та масштабно й динамічно поширюються уявлення про світ як плацдарм, на якому всі спільно діють» [269, с. 8]

У цьому контексті заслуговує уваги думка Е. МакГрея, що «глобалізація має два чітких параметри: масштаб (протяжність) та інтенсивність (поглиблення). По-перше, вона зумовлює процеси, які охоплюють значну

частину земної кулі або взагалі цілий світ, тобто має просторовий вимір. По-друге, вона передбачає інтенсифікацію в аспекті взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності» [250, с. 315]. Попри те, що глобалізація має вплив на взаємозалежність, ці два концепти не є ідентичними. Фактично глобалізація може генерувати відносини залежності та інтенсифікувати нерівності в міжнародній системі, зокрема і правовій. Однак, як слушно зауважує Е. МакГрей, «глобалізація є доволі нерівномірною за своїми масштабами та вкрай різною за своїми евентуальними наслідками. Глобалізація – це не універсализація, певні регіони масштабніше залучені до глобальних процесів, а ніж інші [250, с. 323].

Ф. Баттель і Д. Барч, сфокусувавши свою увагу виключно на економічній глобалізації, підсумовують, що сумнівно є мислити про її повне завершення у майбутньому, позаяк передбачає собою радше часткові та залежні від обставин процеси, аніж лінійні, непохитні тенденції [201, р. 20]. Слід зауважити, що глобалізація охоплює економічні, політичні, правові, екологічні, гендерні та ін. проєкти, а також непередбачувані наслідки (такі як поширення пандемій, військових конфліктів, екологічних небезпек тощо).

Американський вчений Дж. Фрідман тлумачить глобалізацію як проєкт, що реалізовується транснаціональними корпораціями, світовими банками, колоніальними адміністраторами та релігійними спільнотами [215, р. 213]. Натомість Д. Кокс формулює дефініцію «глобалізації» як проєкт глобальної перебудови, що не є результатом свідомого рішення політичних лідерів, а наслідком структурних трансформацій у капіталізмі, у діях багатьох конкретних людей, держав і корпоративних виробників, які кумулятивно зумовили нові відносини та моделі поведінки [203, с. 16]. З огляду на це, П. Уотерман осмислює природу процесу, у межах якого «місцеве визначає глобальне, зовнішнє інвестує внутрішнє» [284, р. 40]. Він наводить приклади у сфері прав людини та екології, коли глобальні стандарти й громадські рухи позначаються на індивідуумах та місцевих подіях, які під її впливом істотно змінюються, що є внутрішньо характерологічним глобалізації. На думку Дж. Фрідмана, слід виокремлювати

«слабку глобалізацію» – місцеве асимілює глобальне та «сильну глобалізацію» – передбачає гомогенізацію місцевих контекстів. Основне занепокоєння глобалізацією зумовлене передусім страхом певного культурного імперіалізму, зокрема з боку культури США [215, р. 216].

Як бачимо, глобалізація є значно ширшим феноменом, аніж просто зміни в міжнародній політичній системі (політичній, економічній, правовій). Правильне розуміння численних, часто конфліктуючих між собою, тривалих і нелінійних впливів глобалізації, потребує широкого комплексного підходу. Як зауважує С. Йолі, «у різноманітних сферах – від поп-культури до масового виробництва, від міжнародних ринків до телекомунікацій простежується те, що світ стає вкрай стислий. Це не означає, що діяльність різних індивідуумів обов'язково має аналогічний характер, стає значно подібнішою. Глобальний світ не є однаковим, рівним світом, але в ньому основні процеси: культурні трансмісії, промислове виробництво, правова стандартизація – здебільшого організовуються на транснаціональному рівні. Водночас за багатьма вимірами індивідууми значнішою мірою починають усвідомлювати загальносвітові та крос-національні зв'язки, а відтак формується наднаціональна ідентичність» [290, р. 64].

Розглядаючи ціннісно-світоглядні концепти глобального суспільства, насамперед слід окреслити їх носіїв та форми проявів. Більшість наукових розвідок основними агентами називають ринок та комунікаційні технології, що підтверджує тенденцію доволі потьмареного розуміння носіїв. Безумовно, комунікаційні технології та інститути ринку є вагомими факторами глобального управління, проте слід відрізнити їх від інститутів громадянського суспільства. Також глобалізація містить основи для контррегемоністських сил, зокрема громадських рухів, які формуються саме тими групами чи індивідуумами, які найбільше зазнали її негативного впливу.

Така концепція процесу глобалізації протиставляється науковій позиції щодо рівності, еквівалентності понять «сучасності» («модерніті») та «глобалізації». Дж. Шольте вказує на недопустимість твердження про те, що

глобалізація проголосила кінець національному проєкту, зокрема і націоналізму, позаяк існують давно усталені національні інституції, національні ринки, національні фірми, національна валюта тощо. Чимало фірм у багатьох країнах мають первинний ринок, іноді і єдиний – людський ресурс, який складається винятково з людей, які є громадянами цієї країни, і це зберігається в епоху глобалізації [274, р. 570].

Зі свого боку, діалектична концепція процесу глобалізації вказує, що глобалізація стимулює опозиційні сили, які також можуть зумовити зростаючу фрагментацію світу. Так, Ф. Фукуяма вбачає в цьому іронічні наслідки глобалізації: «іронією конвергенції великих інститутів після завершення холодної війни є те, що індивідууми різних країн більшою мірою усвідомили істотні культурні відмінності, які їх відокремлюють» [216, з. 55]. Мислитель відносить це до чинників, які С. Хантингтон називає в авторській «теорії розкол» цивілізаційними лініями.

Унаслідок світової політики глобалізації, на думку Дж. Шольте, відбулося часткове зростання споживання та відступ від високих стандартів соціальної захищеності, що забезпечуються державою. Невід’ємною складовою процесів глобалізації є наростаюча просторова сегрегація, відділення, відчуження та ізольованість. Це чітко простежується у більшому порушенні взаємозв’язків між глобалізованими, екстериторіальними елітами та соціумом, «локалізація» якого постійно інтенсифікується [274, с. 575–576]. Як зауважує З. Бауман, «якщо екстериторіальність еліти проявляється як певна свобода, то інші сприймають територіальність як в’язницю, а не рідний дім. Це принизливе почуття посилюється лише тому, що інші в їх очах можуть користуватися повною свободою пересування. Надаючи привілеї та вигоди незначній частині соціуму, глобалізація не охоплює чи перетворює на маргіналів фактично дві третини населення» [8, с. 90].

П. Анлак і М. Шехтер успішно об’єктивують все те, що традиційно сприймається як глобалізаційні прояви. Глобалізація, ефективно елімінуючи територіальний поділ між індивідуумами, справді сприяла розвитку культурної

конвергенції. Зокрема, такі феномени: вибори, ЗМІ, глобальні ринки та комунікаційний глобальний простір – дозволили запуснути в планетарну циркуляцію (обіг) безліч ідей, об'єктів, символів і слів, вимірювань, правил і навик тощо. Поширення надтериторіальності також зумовило те, що на всіх континентах запроваджено схожі методи організаційного управління, комунікацій, виробництва інформації та транспортування. Окрім цього, процес викликав значну, але далеку до завершення конвергенцію етичних і правових принципів у світовому вимірі. Приміром, дискурс «прав людини» утвердився практично в усіх точках земної кулі, незважаючи на те що консенсус з приводу особливої природи цих універсальних прав залишається недосягнутим» [189, р. 92].

Як бачимо, розуміння глобалізації пов'язане насамперед із теоретичними позиціями авторів, які часто різняться. Реалісти, акцентуючи на наявності істотних змін у сучасному світі, розуміють глобалізацію радше як процес еволюційного світового розвитку, а не якісний прорив у його трансформації. Неомарксистичні вбачають у теперішніх процесах завершальну фазу капіталізму, що продукує суттєвішу поляризацію світу в економічному аспекті, а як наслідок – політичну нестабільність. Більшість дослідників, які сповідують неоліберальну традицію, тлумачать глобалізацію як якісно новий етап розвитку міжнародної політичної структури та соціокультурної картини світу, а також людської цивілізації загалом. Разом з тим усі вони є консолідовані довкола концепту, що найістотнішим глобалізаційним проявом є формування глобального громадянського суспільства, яке цілковито відображає її суперечливий характер, поєднуючи в собі наступне:

– по-перше, формування нових цінностей, світоглядних установок і правил глобальної відповідальності, новітніх форм й практик громадської участі та солідарності щодо вирішення глобальних проблем світової спільноти – проєкт глобалізації «знизу»;

– по-друге, проблеми ігнорування, відсторонення чи навіть виключення з огляду на недостатню інституційну представленість у новітній системі наднаціонального управління багатьох країн;

– по-третє, бюрократичні тенденції у міжнародних громадських організаціях, які здатні відтворювати закриту практику діяльності транснаціональних корпорацій.

Суперечливість глобалізації полягає у безлічі її проявів як позитивних, так і негативних. Зокрема, до негативних моментів слід віднести нерівномірний розподіл результатів глобалізації та її некерованість, що викликає найбільше занепокоєння. Так, якщо нерівномірний розподіл певною мірою пов'язаний з об'єктивними процесами та соціально-економічним розвитком у світі, то погана керованість визначається насамперед суб'єктивними чинниками. Тому в залежності від того, як глобальне громадянське суспільство контролюватиме глобалізаційні процеси, залежить і його майбутній розвиток.

У всесвітньому громадянському суспільстві відбувається зміна світоглядних парадигм, тому важливо, щоб пріоритетне місце займали аксіологічні та гносеологічні основи, які розглядають культуру як умову успішного існування та цивілізаційного поступу людства. Сучасну кризу культурно-цивілізаційної дійсності можна оцінювати як транзитивний період і як період, який є необхідним для формування нових ціннісних орієнтирів, тому що сучасна людина відчуває певний моральний тиск з боку динамічного розвитку інформатизації, глобалізаційних впливів, що руйнують її внутрішній світ, і вона втрачає ціннісні орієнтири [207, с. 14]. У кризових реаліях можуть сформуватися як передумови виникнення іншої нової культури, так і такі, що зумовлюють загибель цивілізації в її попередньому габітусі.

Глобальне громадянське суспільство нині є реальним актором міжнародної політики, здатним конкурувати з владою, висувати та лобіювати альтернативні цінності. Та якщо під «глобальністю» ми розуміємо «надтериторіальність», то дефініція глобального громадянського суспільства передбачає громадянську активність, спрямовану на вирішення наднаціональних проблем,

надтериторіальную солідарність, транскордонне спілкування, глобальну організацію [147, с. 90].

Глобальне громадянське суспільство – одна з теоретичних моделей, що застосовується для характеристики якісно нової фази суспільного розвитку, у яку вступили розвинуті країни наприкінці ХХ ст. Як нова концепція, глобальне громадянське суспільство фактично довільно інтерпретується, політики вважають його обмежувачем ролі держави, натомість активісти стверджують, що воно не обмежує, а підвищує відповідальність політичних інститутів. Більшість сучасних науковців дотримуються позиції, що глобальне громадянське суспільство – це «демократична альтернатива глобалізації знизу у відповідь на глобалізацію згори» [162, с. 110]. Отож у системі глобального управління не існує механізмів контролю за процесом прийняття громадськістю політичних рішень, що вказує на необхідність збільшення демократичної участі в глобальному контексті.

Дослідник М. Здоровега виокремлює дві визначальні особливості глобального громадянського суспільства:

– по-перше, домінування інтересів людини як особистості над інтересами людини як громадянина, що підтверджується формуванням нових концепцій безпеки індивідуума в сучасній міжнародній теорії та практиці, а також нових формах міжнародного співробітництва, які сконцентровані здебільшого на першочерговому та оптимальному забезпеченні потреб і запитів соціуму, а не національних держав [78, с. 103]. Тобто здійснюється цілеспрямоване інвестування в розвиток людського потенціалу задля максимальної реалізації людських можливостей;

– по-друге, воно розвивається поза межами національної держави в контексті міжнародних взаємин [78, с. 104]. Можемо констатувати, що нині національні громадянські суспільства розширюють свої повноваження на основі міжнародного права, відбувається формування структури нового міжнародного громадянського інституту, що ґрунтується на загальнолюдських цінностях і демократичних принципах.

Аксіосфера глобального громадянського суспільства, розкриваючи ціннісно-світоглядне ставлення індивідуума до світу, має вагому значимість для розуміння сутності людини, природи цінностей, що визначаються характером суспільних відносин й самоідентифікацією особистості. Проблема цінностей особливо актуалізується в транзитивному періоді розвитку суспільства. Аксіологічні трансформації в глобальному громадянському суспільстві мають багатовимірний та різноаспектний характер, в основі яких все ж таки закладені традиційні установки. Таке усвідомлення та розуміння світоглядних трансформацій передбачає переоцінку цінностей, яка може набувати форми кардинального заперечення базисів попереднього суспільного устрою або виражатися у нових формах реалізації колишніх аксіологічних концептів.

І тому звернення до ціннісно-світоглядних концептів глобального громадянського суспільства має виняткову значущість нині з огляду на його стрімкий розвиток та масштабність поширення в країнах світу. Як слушно зауважують дослідники, зміна світових цивілізацій визначається передусім духовно-внутрішнім світом, появою нових цінностей і можливостей людини [49, с. 33].

У ХХІ ст. ідея глобального громадянського суспільства висувається як універсальна ідеологія планетарного масштабу в умовах глобалізації та зростання спектру світоглядних проблем, аксіологічних пріоритетів й збільшення потреб і запитів соціуму. З-поміж великої сукупності особливих ознак глобального громадянського суспільства в контексті дослідження ціннісно-світоглядних концептів звертаємо увагу на наступні:

- відокремлена від телосної глобальної держави (державно-національних утворень, наддержавних і міждержавних утворень) сукупність інституцій, що складаються з громадян, соціальних груп, добровільних асоціацій та об'єднань, націй тощо;

- повага до громадянських прав й прав народів і націй вища за глобальні (наддержавні та міждержавні) угоди, а також державно-національні закони;

- гарантування прав і свобод особистості, можливостей реалізації нею власних інтересів і прагнень, ідеологічного, політичного, етнічного, гендерного, релігійного та іншого плюралістичного характеру;

- вільні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства;

- наявність приватної власності, вільних ринкових відносин, вільної конкуренції;

- саморегуляція відносин між індивідуумами, добровільними об'єднаннями, громадськими організаціями та асоціаціями на основі моральних, правових і соціальних норм – регуляторів суспільного буття;

- плюралізм правових, соціальних, культурних, інтелектуальних, наукових та інших ініціатив;

- збереження національних, культурних, соціальних, релігійних та інших традицій тощо [10, с. 143].

Серед найвагоміших ознак глобального громадянського суспільства визначають його мережевий характер, який фактично замінив колишню стратифіковану структуру, де домінуючі функції та процеси «дедалі частіше виявляються організованими за принципом мереж» [68, с. 73]. Слід зауважити, що у глобальному громадянському суспільстві роль пересічної людини (окрім харизматичних особистостей) була би непомітною, якби не створені можливості мобільної комунікації, що уможливила новий формат глобального громадянського активізму з «мережевою особою» в центрі.

Глобальний громадянський активізм – це участь окремих осіб у суспільно-значимих сферах діяльності, які є вкрай важливими як для певної людини зокрема, так і міжнародної спільноти загалом. Розуміння небезпеки ігнорування глобальними проблемами людства, постійне зростання їх кількості, мотивує до об'єднання та прикладання значних зусиль у їх вирішенні. Глобальний громадянський активізм проявляється як у класичних формах участі суб'єктів глобального громадянського суспільства (пикети, марші, маніфестації), так і у

різних формах громадського політичного акціонізму (перформанс, флешмоб, інсталяція, гепенінг, стріт-арт), медіаактивізму (хештегування інформації, блогінг, твіт-шторми, твіти/ретвіти, онлайн-петиції), кіберактивізму (хактивізм) тощо. Глобальний громадський активізм можливий за наявності чіткої глобальної громадської позиції, глобальної громадської ініціативи, високого рівня громадянської компетентності та відповідальності [101, с. 73].

Саме завдяки ІКТ можна акцентувати на людині як суб'єкту глобального громадянського суспільства та учаснику глобальної міжнародної співпраці. Сьогодні дедалі частіше в науковому дискурсі наголошується на «антропології міжнародних відносин» [15, с. 110]. Саме індивідууми є основою соціальних змін, а соціальні зміни результатом сукупності індивідуальних дій. Упродовж останніх років основна дослідницька увага фокусується на ролі людини у глобальному світі. У науковому дискурсі це визначається як «infomodernity» – простір соціальної взаємодії, у межах якого інтеграція індивідуумів досягається на базисі ускладнених, але якісно змінених вимог до характеру та форм їх участі в соціальній комунікації (йдеться про інтерактивні мережеві форми спілкування) [121, с. 299]. Особа повинна персонально долучитися до глобального інформаційного середовища, через яке індивідуум інтегрується до сучасних стандартів поведінки в глобалізованому просторі. Індивідуум формує свій «політичний інтерфейс» [121, с. 300] та має доступ і вибір до різних форм громадянської участі через мережеву політику.

Критерієм глобального громадянського суспільства є автономна та вільна особистість, а критерій громадянськості самої особи – відповідальна позиція, що проявляється в органічному поєднанні особистих інтересів із ідеєю служіння загальним інтересам глобального громадянського суспільства [135, с. 71]. Вважаємо, що саме людина («людина транснаціональна», «людина глобальна») є основним актором глобального громадянського суспільства. Формування такого типу особистості тісно пов'язано зі значними досягненнями ІКТ, відкритістю глобального громадянського суспільства, правовим забезпеченням (хоча, звісно, воно є ще недосконалим) та іншими соціокультурними чинниками.

Тип «глобальної людини» пов'язує задоволення власних інтересів й потреб не лише зі своєю державою (чи державами – у випадку біпатризму), але й з недержавними соціальними інституціями транснаціонального походження і глобальним громадянським суспільством загалом. «Людина глобальна» мислить універсальними, загальнопланетарними категоріями, які не обмежені кордонами окремої країни, а зорієнтовані на вихід у світовий простір спілкування. Така людина є відкритою на нові ідеї та толерантною до цінностей, установок, поведінки інших осіб, їхньої ідентичності загалом. Отже, глобальне мислення формує ідентичність людини: не лише національну, локальну, групову, але й глобальну («громадянина світу»).

ІКТ є новим засобом опосередкування діяльності, а сама комп'ютеризована (мережева) діяльність виступає модусом опосередкування внутрішнього світу людини: її світовідчуття і світосприйняття, що формує певного роду «глобальну свідомість», яка має особливу світоглядну й ціннісну спрямованість. ІКТ змінюють ціннісні та світоглядні характеристики особистості як на рівні суб'єкта пізнання, так і на рівні суб'єкта діяльності та суб'єкта комунікації, зумовлюючи певні трансформації в пізнавальній, емоційній, моральній та мотиваційній сферах особистості [58, с. 11].

У глобальному громадянському суспільстві істотно змінюється життєвий устрій, система цінностей індивідуумів і соціальних груп, значною мірою зростає значимість інформаційних й глобалізаційних цінностей щодо матеріальних. Зі свого боку, це зумовлює зростання моральних цінностей та їх своєрідну віртуальну трансформацію.

Людина глобального громадянського суспільства розуміється як активно-діяльна істота, основним призначенням якої є перетворювальна діяльність. Водночас активно діяльний ідеал ставлення індивідуума до природи впливає і на соціальні відносини загалом. Для такого суспільства характерологічним є домінування раціонального мислення, спрямованого на осмислення зовнішнього світу та максимальне застосування знань для оптимального розвитку знарядь виробництва («means of production») задля збільшення їх ефективності. У

глобальному громадянському суспільстві природа розуміється як об'єктивно існуюча та закономірно-функціонуюча реальність, а людина як розумна істота може її розпізнати та взяти під свій контроль. Як зауважував А. Дж. Тойнбі, що «індивідууми та спільноти, зусилля яких повністю спрямованні на перетворення сировини у тепло, світло, рух та різноманітні предмети споживання, зазвичай переконанні, що відкриття та експлуатація природних ресурсів є само собою цінною діяльністю, незалежно від того, яку значущість мають результати цих процесів для людства» [167, с. 44]. По суті, формується механічна, уніфікована, байдужа до національних особливостей та ізольована від традицій гуманізму масова культура, відносини індивідуальної залежності втрачають домінування, пріоритетність займають суспільні зв'язки, внаслідок цього формуються нова світоглядно-ціннісні системи.

У глобальному громадянському суспільстві плюралізм та мозаїчність життєвих стилів і практик набувають визначального характеру. «Усе необхідно спробувати та випробувати: не лише кухню різних народів, але й релігію, науку, культуру, сексуальність. Кількість застосованих практик можуть бути нескінченними, можливі практики нам вдало пропонують ІКТ. Цікаво, що виникла потреба, яка може і не проявлятися у формі пронизливого бажання, специфічної переваги, часто це дифузна цікавість» [142, с. 198]. Унаслідок інформаційної доступності глобальне громадянське суспільство еkleктично поєднує здобутки та цінності усіх культурних епох та різних народів, вільно ними оперує та їх комбінує, а відтак маніпулює такими складними явищами/процесами як мозаїчність, розпорошеність образів, диференціація знань та цінностей. Поняття «особистість» нині практично повністю підмінюється поняттям «маска» [142, с. 201], тобто окремий аспект цього феномену стає самим феноменом.

Істотні зміни в ставленні людини до світу вказують на наступні тенденції: переміщення уваги суб'єкта з інтелектуальної, духовної сфери на тілесно-речову, матеріальну; трансформацію культу знання та освіти в культ природності й задоволення; звільнення від бажання до ідеалу на користь утилітаризму та

прагматизму; заміна творчості, таланту, оригінальності – банальним споживанням, життя перетворюється в гру, а реальні стосунки у віртуальні [68, с. 71]. З іншого боку, як слушно зауважує А. Тадаєва, коли акцент звернений на трансформацію старих ціннісних пріоритетів, аксіологічні аспекти глобального громадянського суспільства передбачають усвідомлення таких основоположних принципів як свобода, права людини, рівність, відповідальність, вільна комунікація тощо; перспективи гармонізації нормативно-ціннісного плюралізму глобального громадянського суспільства пов'язуються з принципами гуманності, справедливості та толерантності [166, с. 331].

Аналізуючи процеси становлення глобального громадянського суспільства, вчені дедалі частіше вказують на те, що масштабне проникнення інформації та знання в усі сфери людського буття природно зумовлює істотні світоглядні трансформації, позаяк збільшення інформаційних потоків змінює якість життя окремої людини та соціального буття загалом. Розглядаючи ці процеси, більшість дослідників характеризують їх доволі однобічно, виокремлюючи у них лише одну складову: політичну, правову, економічну чи соціальну. Так, Д. Белл у своїй концепції сконцентровується на зростанні кількості й значимості інформації та знань, і їх акцентуванні на процес світоглядних трансформацій. Він зауважує, що глобальне громадянське суспільство передусім «зміцнює роль науки та знання як визначальної інституційної цінності суспільства; зумовлює до життя набір обмежувачів узвичаєних дефініцій інтелектуальних інтересів й цінностей; актуалізує серйозне питання ставлення технічного інтелекту до гуманітарного соратника» [164, с. 57].

Інформаційні технології, по суті, виступають додатковим каналом соціальної стратифікації та мобільності, а знаковий образ явища набирає однакової цінності зі самим явищем. У глобальному громадянському суспільстві формується новий рівень індивідуального й суспільного буття, що полягає у забезпеченні кожної особи будь-якою інформацією, що, безумовно, зумовлює кардинальні зміни в усій системі суспільних відносин (правових, культурних,

політичних, духовних та ін.). Тобто глобальне громадянське суспільство в соціогуманітарному вимірі переслідує мету досягнення нової фази свого розвитку – «суспільства знань» та забезпечення кожному рівного доступу до них [76, с. 44], а інформація стає однією з визначальних цінностей у житті соціуму.

Е. Тоффлер вказує на те, що в основі розвитку та існування глобального громадянського суспільства лежить особлива нематеріальна субстанція (інформація), що здатна взаємодіяти як із духовним, так і матеріальним світом людини [169, с. 111]. Вважаємо, що така особливість є важливою для осмислення сутності глобального громадянського суспільства, бо, з одного боку, інформація визначає матеріальне середовище життя індивідуума, через інноваційні технології, комп'ютерні програми, а з іншого – визначальним засобом міжособистісних взаємин у глобальному просторі, постійно виникаючи, видозмінюючись та трансформуючись у процесі транзиту від однієї людини до іншої.

Іншим ціннісно-світоглядним концептом глобального громадянського суспільства є формування нових комунікаційних форм, характерологічною ознакою яких є створення образу партнера-комунікатора та правил взаємодії з ним. Зміни, які відбулися, на думку багатьох вчених, фактично можна ототожнювати з процесами розвитку комунікацій та розвитку соціальних інституцій. Унаслідок цього істотно змінився базисний параметр оцінювання глобального громадянського соціуму: не лише інформація, але й комунікація є його смисловою та ціннісною основою.

У глобальному громадянському суспільстві вагоме місце займає інформаційна реальність, що зумовлює домінування полісуб'єктних (мережевих) відносин. Полісуб'єктність такого суспільства визначається мережевими структурами синхронного обміну інформацією між безліччю різноманітних взаємодіючих суб'єктів. Унаслідок цього формується метаінформаційна реальність, яка набирає дедалі більшої ваги в соціальній реальності. Отож глобальне громадянське суспільство можна вважати

соціальною формою, що динамічно розвивається та характеризується домінуванням полісуб'єктних (мережевих) відносин.

Із мережевим принципом тісно пов'язані гнучкість та мінливість глобального громадянського суспільства. При запровадженні низки правових, соціальних, культурних і науково-технічних програм помітно зростає комфортність людського існування, однак виникають і негативні прояви як на індивідуальному, так і глобальному рівнях. Нестримне бажання володіти матеріальними й соціальними благами, що формує зовнішнє середовище соціуму, призводить до стагнації внутрішньої духовної сфери, зумовлює банальність (приземленість), зацикленість у споживанні, орієнтацію на матеріальні речі, агресивність інтересів; індивідуальність розпадається, дезорганізовується від надлишку інформації та комунікацій, з'являється відчуття нестійкості, відставання за змінами, розтрачання сил, втрата пріоритетної орієнтації.

Більшість дослідників глобального громадянського суспільства фокусують увагу на ризиках і труднощах, з якими стикається сучасна людина, наголошуючи на збіднінні її внутрішнього світу, відсутності стійких ціннісно-світоглядних установок, занепаду особистісної духовності. Українські філософи відзначають, що глобальне громадянське суспільство створене глобалізацією та глобальним вільним ринком, чітко засвідчує про перехід від раціональної утилітарної культури до змішаної глобальної культури; від організації ієрархії до реорганізації мереж; від політичної емансипації до політики «життєвого індивідуального стилю»; від усталених ідеологій до варіацій життєвих переконань і стилів; від рівності до відмінностей; від чіткої ідентичності до її плюралізації [175, с. 19].

У таких умовах відбувається формування нової «глобальної» людини, потреби якої розмежовуються на індивідуально опосередковані, які визначаються винятково суб'єктивними прагненнями до особистої реалізації. Соціально опосередковані, у яких індивід є членом планетарного соціуму та демонструє соціально значущу поведінку. Задоволення індивідуально

опосередкованих потреб ескортуються появою нових цінностей – індивідуальної гідності, моральної автономії, особистісної свободи, персональної реалізації, приватності, тобто цінностей індивідуально-демократичних. Економічні можливості та ера споживання виступають чинником персоналізації та підвищення відповідальності людини, мотивуючи або ж змушуючи до постійної видозміни власного життя. Споживання є засобом персоналізації, метою такого споживання є не лише гедонізм (насолюди життям), але й інформація (інтерес до внутрішнього оновлення), результатом цього є формування «глобальної людини» (поінформованого та наділеного відповідальністю індивідуума). З огляду на це, людина є більш вільною у реалізації особистісних повсякденних потреб, в освіті та роботі, комунікації, дозвіллі, культурі, унаслідок чого відбувається звільнення особистого «Я». Нині успіх асоціюється не стільки з матеріальними речами, як із якістю життя та задоволеністю ним, через це матеріальне благополуччя певною мірою втрачає свою виняткову значущість, а пріоритетне місце займають цінності, як-от: свобода, безпека, справедливість, рівність, толерантність, відповідальність та гуманізм. Водночас трансформація знання та науки у виробничу силу поступово корелює освіту і достаток, підвищуючи соціальний статус їх носіїв. Це змінює і ставлення до інформації, у якій зміщується споживання, що генерує нові знання. Особливість глобального громадянського суспільства полягає в пріоритетності індивідуального начала над загальним, свободи над силуванням (зобов'язанням), особистісних ціннісно-світоглядних установок над ідеологією, плюралізму над однаковістю [100, с. 3].

Невід'ємною складовою процесу соціалізації (адаптації, інтеграції, індивідуалізації) людини в глобальне громадянське суспільство, на думку А. Тадаєвої, є «медіасоціалізація», органічною складовою якої є кіберсоціалізація. Завдяки останній забезпечується соціальний розвиток людини через інтернет-простір, який впливає на зміни структури самосвідомості особистості, що можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Різні вікові категорії соціуму мають неоднакові адаптаційні можливості та по-різному адаптуються до глобального громадянського суспільства. Люди похилого віку є

носіями загальнолюдських цінностей, проте їм складно адаптуватися та повноцінно використовувати сучасні ІКТ, і це є загроза маргіналізації. Інформаційний простір глобального громадянського суспільства значно розширює професійні можливості та реалізацію досвіду дорослих; найактивнішою групою, яка використовує нові медіа є молодь; легко ІКТ освоюють діти, які швидко адаптуються до сучасного інформаційного простору, проте, не маючи реального соціального досвіду, часто піддаються негативному його суперечливому впливу і втрачають органічний зв'язок із системою моральних цінностей [166, с. 335].

Згідно з позицією Є. Архіпової та О. Ковалевської, у процесі дослідження аксіосфери глобального громадянського суспільства слід концентрувати увагу на критичному мисленні індивіда. Тобто мислення, котре перевіряє й аналізує само себе, у якому знання є основою для використання когнітивних технік і стратегій, що призводить до потенційно правильної оцінки і логічного висновку, якими суб'єкт керується під час прийняття рішення. Варто зауважити, що критичне мислення спрямоване на розширення меж знань, а не на відтворення його через логіку або творчість, а також на набуття навиків правильного орієнтування в інформаційному просторі з метою забезпечення захисту від деструктивного впливу як на особисті загальні рішення, так і на формування аксіологічного розуміння картини світу загалом і системи цінностей та світоглядних орієнтацій зокрема [4, с. 36].

На ментальність людини природно впливають глобалізаційні чинники, які спрямовують її мислення та дії у різні, часто протилежні сторони, що, у свою чергу, зумовлює формування синдрому «розірваної свідомості». Такий суб'єкт втрачає внутрішній духовний стержень, морально-ціннісну основу, що могла б водночас служити людині й системою світоглядних координат, і критерієм оцінки кризових процесів глобалізаційного громадянського суспільства [176, с. 41].

Розглянутий антропофеномен у науковому дискурсі осмислюється як «людина-ризом», тобто людина, яка позбавлена квінтесенції особистості,

«суб'єкт, який розділився» [122, с. 62]. Стрімкий розвиток глобального громадянського суспільства значного ускладнює обставини для формування особистості та її соціалізації. Непостійний та глобальний світ фактично обриває історичне коріння, нівелює традиції, змушуючи людину жити водночас у різних культурах, адаптуватися до постійно змінних обставин. Стосунки індивіда набирають спорадичного характеру, які, з одного боку, консолідують усіх індивідів в єдине ціле – людство, а з іншого – ізолюють людей.

Більшість названих нами авторів погоджуються у тому, що часткова деградація людини продовжується, і цей процес може набирати інтенсивнішої сили. Проблема в тому, що людина, маючи чимало у матеріальному аспекті, не може досягнути внутрішньої гармонії, злагоди зі собою, морального заспокоєння. Серед причин цього є те, що людина живе лише один раз, а сили її організму не є безмежні, тому лише зрідка вона може однаково активно діяти у багатьох різних за своєю сутністю напрямках й досягати очікуваного результату. Вважається, що чим менше особа розпорошується у своїх цілях, помислах, комунікаціях, тим більш значимих успіхів досягає. Саме наявність свободи волі дозволяє людині робити вибір щодо спрямування власних зусиль на внутрішній світ, духовний розвиток чи зовнішнє середовище з метою досягнення матеріальних і соціальних благ. Слід зауважити, що акти трансценденції, метафізичне розуміння вищих ідеалів і моральних цінностей у сучасному людському бутті втрачають позиції. Як слушно зауважує Ю. Габермас, сучасна епоха – це «постметафізична епоха» [37, с. 15].

Зменшення часу та енергії людини на рефлексію та самопізнання пов'язане не лише сконцентрованістю на суто практичних аспектах соціального буття, але і з тим, що вона не здатна зосереджуватися на собі та відволікається від вирішення світоглядних завдань засобами, які створені нею самою або набуті з метою підвищення комфортності існування. Глобальна людина є більш прагматичною і менш емоційною, вона спрямована на набуття інформації, матеріальних цінностей. Це зумовлює стан морального дискомфорту, втрати індивідуальності та зниження загальнокультурного рівня особи, окрім цього,

дегуманізація праці та маніпуляції в глобальному громадянському суспільстві викликає негативні форми поведінки людини: агресивність, конфліктність, апатію тощо. Пасивне споживання інформації, зокрема у цифровому вигляді, дедалі інтенсивніше витісняє активні форми пізнання, творчості, дозвілля, формує певну жорсткість мислення, зменшується безпосередня комунікація між людьми. Звуження особистісного простору, відчуження від живої природи викликає мимовільне бажання до спрощення картини світу [58, с. 13].

На ціннісно-світоглядному рівні слід усвідомлювати, що глобалізаційне громадянське суспільство передбачає появу «оцифрованого» людства, що обумовлює такі ментальні загрози, як бездуховність, інтелектуальну примітивізацію та правове нівелювання. Подальший поступ, як декларується у відповідних програмних документах, зорієнтований на застосування замість людського інтелекту – штучного, а надалі роботизацію людства, по суті, його дегуманізацію. Імовірний результат цього соціального вектору – бездуховних істот (біороботів), а не духовних, що засвідчуватиме про кінець чергової людської цивілізації.

Отже, глобалізація – якісно новий етап людської цивілізації, багатовимірний процес, який охоплює практично всі сфери суспільного буття, від політики, права, економіки, фінансів, комунікації до культури, моралі та ідентичності, що передбачає зростання інтеграції, уніфікацію практик й збільшення взаємозалежності. Глобалізація разом з її позитивними аспектами (підвищення стандартів життя, покращення умов та розподілу праці, зростання комунікацій, удосконалення правової матерії тощо), має і негативні прояви: послаблення ролі держави, експансія транснаціональних корпорацій, збільшення загрози тероризму тощо.

Глобалізація, з одного боку, послаблюючи національну державу певною мірою послаблює і національне громадянське суспільство, проте, це відбувається також і під впливом плюралістичної та децентралізованої діяльності громадських організацій. З іншого боку, в умовах глобалізації

посилюється вплив громадянського суспільства на державу, адже створюється своєрідна ніша для діяльності різних посередницьких інституцій.

Одним із найістотніших проявів глобалізації є становлення глобального громадянського суспільства, що значною мірою відображає її контраверсійний характер: по-перше, відбувається формування нових цінностей та правил глобальної відповідальності, сучасних форм і практик громадського активізму та солідарності світової спільноти у вирішенні глобальних проблем; по-друге, загострення проблеми відсторонення чи навіть виключення значної кількості країн із сучасної системи наднаціонального управління через недостатню інституційну представленість; по-третє, тенденції до зростання впливу міжнародних громадських організацій, які здатні репродукувати й запроваджувати закриті практики діяльності транснаціональних корпорацій.

Однак основне завдання глобального громадянського суспільства полягає не у досягненні певних змістовних цілей, зокрема захопленні влади, а у демократизації цінностей, норм й інститутів, які впроваджуються в політичну, управлінську, правову та суспільну культуру. Позаяк саме громадська участь, сприяє формуванню в соціумі здатності до діалогу, агрегації та артикуляції інтересів, виховуючи в ньому толерантність, незалежність та відповідальність, унаслідок чого утверджуються демократичні цінності в соціальному бутті. З огляду на це, особливу роль відіграють інститути глобального громадянського суспільства, які можуть зміцнити демократію, виступаючи протиположною та контролером влади окремих держав, сприяючи створенню та впровадженню міжнародної політики, збільшуючи громадський активізм у вирішенні глобальних проблем, зміцнюючи атмосферу планетарної довіри та толерантності.

Таким чином, аксіосфера глобального громадянського суспільства розкривається через його цінносно-світоглядні концепти: відокремлена від тлосної глобальної держави (державно-національних утворень, наддержавних і міждержавних утворень) сукупність інституцій, що складаються з громадян, соціальних груп, добровільних асоціацій та об'єднань, націй тощо; повага до

громадянських прав й прав народів і націй вище за глобальні (наддержавні та міждержавні) угоди, а також державно-національні закони; гарантування прав і свобод особистості, можливостей реалізації нею власних інтересів і прагнень, ідеологічного, політичного, етнічного, гендерного, релігійного та іншого плюралістичного характеру; вільні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства; наявність приватної власності, вільних ринкових відносин, вільної конкуренції; саморегуляція стосунків між індивідуумами, добровільними об'єднаннями, громадськими організаціями та асоціаціями на основі моральних, правових і соціальних норм – регуляторів суспільного буття; плюралізм правових, соціальних, культурних, інтелектуальних, наукових та інших ініціатив; збереження національних, культурних, соціальних, релігійних та інших традицій; мережевий характер глобального громадянського суспільства; глобальний громадський активізм; формування «глобальної людини» тощо. При цьому слід зауважити, що процес формування цінносно-світоглядних концептів глобального громадянського суспільства ніколи не можна вважати завершеним, позаяк він не має меж, а тому потребує постійного системного аналізу.

2.2 Гносеологічна обумовленість процесу створення та функціонування глобального громадянського суспільства у сучасних умовах розвитку правової реальності

Сучасні процеси міждержавних і міжнародних відносин, внутрішньо-національна, цивілізаційно-регіональна та загальнолюдська (планетарна) інтеграції актуалізують проблему нового осмислення глобального громадянського суспільства і відповідних йому цивілізаційно-регіональних і національних моделей. Аргументом цього є зміна позицій основоположників поняття «глобалістики» Р. Робертсона та М. Уотерса, які на початку акцентували

на її економічному характері, а пізніше стверджували, що визначальною особливістю глобалізаційного поступу людства є соціокультурні зміни [269; 285]. Однією з основних ознак формування єдиного соціокультурного простору, уніфікованість якого полягає у плюралізмі, є формування глобального громадянського суспільства.

Гносеологічна обумовленість процесу функціонування глобального громадянського суспільства в сучасних умовах розвитку правової реальності потребує передусім виявлення специфіки його становлення. Як нами зауважувалося в попередньому підрозділі, громадянське суспільство – це не організована комунікація, а діяльність зі специфічною організацією комунікативних взаємин та її структурою. Уперше таке розуміння було розкрито Г. В. Ф. Гегелем, який хоч і не вживав поняття «комунікація» (яке було обґрунтовано через півтори сотні років), однак значною мірою її закономірності крилися в природі Об'єктивного Духу і стали основою дослідження логіки розвитку феномену права, крізь призму якого аналізується громадянське суспільство. Так, автори фундаментального дослідження «Громадянське суспільство і політична теорія» Дж. Коен та Е. Арато наголошують, що саме на гегелівському вченні сформовані їх концепції громадянського суспільства, які відображають певні його особливості [236].

Розглядаючи гегелівські засадничі ідеї в контексті гносеології глобального громадянського суспільства, можна окреслити наступні умови, що уможливлюють цей феномен: 1) наявність у суспільстві легітимованого приватного інтересу, на основі якого консолідується та комунікують між собою індивідууми, створюючи об'єднання, без нього не можуть існувати, як об'єднання, так і їх сукупність – громадянське суспільство; 2) наявність системи права, не як сукупності законів, що може визначати неправові відносини, а права побудованого на визнанні розбіжностей між особливим, одиничним і загальним, між державними, приватними та корпоративними інтересами й волевиявленнями.

Звідси глобальне громадянське суспільство та правові демократичні держави є тісно взаємопов'язані так, що другі уможлиблюють перше, а також ці феномени обумовлюють один одного та формуються на основі однієї комунікативної основи, з одного боку, виникнення відмінностей між загальним, з іншого – одиничним та особливим, та встановлення співвідношення між ними. Відтак комунікативним базисом виникнення та формування цих двох взаємопов'язаних феноменів – права (яке об'єктивується в інститутах правової держави) та громадянського суспільства є чітке відокремлення державного від суспільного, тобто держави від громадянського суспільства як форми добровільної, автономної діяльності окремих індивідуумів та їх спільнот.

У контексті цього простежується історично-незмінна постійна наявність приватного інтересу (з огляду на людину як одиничну особу із власними особистісними приватними потребами), що отримує легалізацію в правовій формі – інституті приватної власності. Утвердження приватної власності як універсальної та всезагальної правової форми, у якій приватне є не лише легальним, а й легітимним правом кожного одиничного суб'єкта на об'єктивізацію власної волі, виконує функцію гаранта збереження поліцентричності свободи (волі). Саме універсально-всезагальний правовий характер приватної власності забезпечує визнання легітимності будь-якого волевиявлення. Отож базисом та визначальною умовою формування глобального громадянського суспільства, а також і правовідносин, які забезпечують його оптимальне функціонування і відповідають його природі, є певна комунікативна реальність, що уможлиблює та забезпечує полісуб'єктивність глобального комунікативного простору, в основі якого закладена і водночас формується конкретна система цінностей, насамперед – цінності одиничного та плюралізму.

Г. В. Ф. Гегель, по суті, критикуючи класичне ліберальне розуміння держави, визначає її «як єдність окремих осіб, які є спільнотою, що і є прообразом громадянського суспільства. У громадянському суспільстві кожен індивідуум має мету, інше для нього – ніщо. Проте без співвідношення з іншим

він не зможе досягнути своїх цілей в абсолютному їх обсязі, тому всі інші є засобами чи модусами для досягнення особливої мети. Зважаючи на те, що особливість визначається умовами всезагальності, то ціле є базисом опосередкування, на якому реалізуються свобода всіх одиниць, і їх можливостей. Особливість, обмежена всезагальністю, є основною єдиною мірою, за сприянням якої кожна особливість зараджує власному благу» [40, с. 228]. Тому співвідношення партикулярних складових суспільства через загальне, через опосередкування зі самим суспільством, спільним суспільним інтересом, що об'єктивовані у формі системи права і є межами громадянського суспільства, а також межами втручання держави в його суспільне буття.

Практична значимість участі держави в розвитку глобального громадянського суспільства полягає передусім у забезпеченні універсальних норм і правил його функціонування, які, з одного боку, гарантують державу єдність, з іншого – визначають доволі широкий простір та режим оптимального сприяння реалізації у ньому окремих одиниць, а також корпоративних свобод (волі). Держава безпосередньо не може створити громадянське суспільство, але завдяки йому вона набуває дійсності, а тому може і зобов'язана максимально сприяти його функціонуванню.

На основі того, що приватне набуває автономного існування, адекватно автономізується і сфера загального: влада є наочним зовнішнім, тобто певним чином «партикулярним» щодо суспільства. Тому актуалізується проблема взаємодії громадянського суспільства та влади як окремих сфер соціального буття. Звідси можна підсумувати, що глобальне громадянське суспільство є відмінним від попередніх історичних форм суспільної організації, що представляє собою не так форму організації влади, як спосіб зв'язку між владою, громадянським суспільством та індивідом.

Концепція запропонована Г. В. Ф. Гегелем, незважаючи на її ідеологічне переважання уніфікаторськими, а іноді тоталітарними інтенціями, є основана на дотриманні цінності та апріорному визнанні легітимності одиниць волі, а відтак і нині проявляє свою евристичну спроможність. Глобальне громадянське

суспільство розглядається передусім у категоріях комунікації, воно є комунікативно полісуб'єктним суспільством, у якому людина постає як цінність. Цінністю є її право на індивідуальне самоствердження та її особистий інтерес.

Методологія дослідницького руху від структури комунікації до глобального громадянського суспільства є протилежною тій, яку зазвичай застосовують сучасні дослідники, хоч би якими вагомими та обґрунтованими не були їхні міркування. Як стверджує Т. Метельова, необхідною умовою функціонування глобального громадянського суспільства є існування певного типу особистості, якій характерні високий рівень індивідуальної автономії відносно соціуму загалом, зокрема до державної влади. Разом з тим такий тип особистості характеризується здатністю конструктивно взаємодіяти з іншими індивідуумами задля універсальних цінностей, загальних цілей та інтересів, а також здатністю підпорядковувати власні індивідуальні інтереси та способи їх досягнення загальному благу, що виражається в правових нормах [114, с. 275]. Здійснювана інверсія гносеологічних і логічних зв'язків, за яких певні ознаки індивідуума є умовою виникнення комунікативної обставини, тому глобальним громадянським суспільством можна вважати лише те суспільство, у якому структура відносин сформована так, що індивідуум є визначальним промотором, «провідною силою» ефективізації суспільного буття.

Глобальне громадянське суспільство – це не лише сукупність механізмів, структур, інституцій, а певний «дух», що дозволяє конкретному індивідууму постійно перебувати в значущому статусі суб'єкта суспільного буття, тобто всі інші інституції існують та функціонують задля оптимального його особистісного розвитку, а його одиничний голос є вагомим аргументом щодо вибору шляхів майбутнього розвитку суспільства.

У контексті цього видається песимістичним підсумок пошуків перспективи розвитку глобального громадянського суспільства в транзитивних суспільствах, які ступили на шлях переходу від тоталітарного, авторитарного устрою та централізованої економіки до демократичного розвитку суспільного буття та ринкової економіки. Як нами зауважувалося, глобальне громадянське

суспільство – це дух, який підтримується домінуючою системою цінностей, тому увагу як політичну, так і суспільну слід сконцентрувати на зміні системи цінностей. Зокрема консолідувати зусилля довкола комунікативної основи самої ціннісної системи, оскільки без цілеспрямованої трансформації комунікативної структури зміна системи цінностей наражається на невдачу.

Складність проблеми трансформації суспільства від тоталітаризму та авторитарності до демократії насамперед передбачає зміну системи цінностей, що є довгим і непростим процесом, який вимагає цілком інших від пропагандистсько-виховних до нормативних підходів. Комунікативні зміни, як нами неодноразово зауважувалося, безпосередньо зумовлюють розвиток глобального громадянського суспільства та сучасної правової держави, а також відповідної їм системи цінностей. Відповідальність за комунікативні зміни повинна нести насамперед держава через забезпечення правових засад визнання за особою та їх об'єднаннями права на автономну діяльність і законодавче визначення максимально допустимих меж цієї діяльності, а також можливостей втручання держави у волевиявлення цих суб'єктів.

Консеквентне законодавче забезпечення полісуб'єктного характеру комунікації в політичній сфері через допустимість та підтримання партійного плюралізму, в економічній - шляхом усунення перешкод розвитку вільного ринку, у соціальній – забезпечення широкого простору для самодіяльності суб'єктів (НДО є однією із можливих форм, до інших належить місцеве самоврядування, самоорганізація соціуму тощо), становить об'єктивну умову паралельного формування глобального громадянського суспільства всередині будь-якого суспільства, зокрема транзитивного, яке нині представлене в більшості постсоціалістичних державах. Зі свого боку, це сприяє виробленню належної системи цінностей, на яких ґрунтується глобальне громадянське суспільство.

Запровадити практику самоорганізації, самодіяльності соціуму зверху, по суті, неможливо без його власної ініціативності та самовиявлення. Так, сучасними дослідниками прикметно відзначається теперішня «політизація»

громадянського суспільства, яке в новопосталих сучасних державах асоціюється як певне протистояння владі. З метою увиразнення чи спростування цього постулату, слід виокремити концептуальні підходи до розуміння функцій громадянського суспільства.

Перший підхід базується на вченні Дж. Локка (який Ч. Тейлор назвав Л-традицією), а також працях А. Фергюсона, А. Сміта, Т. Пейна та інших. Цей підхід розглядає громадянське суспільство як аполітичну спільноту, інтереси її членів реалізуються в приватно-корпоративній сфері, яка, згідно з розумінням Дж. Локка, є «природним станом» суспільного буття, оскільки держава як особливо-владна надбудова над ним потрібна соціуму лише за умови наявності чи появи небезпеки для нього – внутрішньої чи зовнішньої. У безпечних умовах суспільство здатне продукувати увесь спектр своїх форм, не потребуючи участі чи потреби держави. Унаслідок цього, зауважує Дж. Локк, «державна влада має «фідучіарний характер», тобто державі ввіряють виконання лише мінімальних функцій щодо елімінації небагатьох незручностей, контроверз людського співжиття. У разі коли вона розширює свою владу поза межі ввірених їй повноважень чи необґрунтовано втручається у певні сфери суспільного буття, то довіра до держави втрачається, і вона по суті «розчахується» або розпадається (is dissolved) [105, с. 45]. Отже, глобальне громадянське суспільство представниками Л-традиції розуміється як цивілізоване, мирне та індивідуалізоване суспільство.

Основоположником іншого підходу (М-традиції) є Ш. Монтеск'є, який репрезентували у своїх концепціях А. де Токвіль, Ж. Ж. Бенджамін-Констан та розвинули багато сучасних теоретиків і практиків громадянського суспільства, насамперед ідеологи «оксамитових революцій» у Східній Європі – В. Гавел, А. Міхнік, Л. Валенса. Глобальне громадянське суспільство є своєрідним медіатором взаємовідносин одиничного та загального, громадянина та держави, людини та планети. У руслі цієї традиції, лише розтлумаченої на інверсійному рівні, є концепція М. Фуко, яка розглядає громадянське суспільство як інструмент опосередкованої, ненав'язливої реалізації владних інтенцій. Як

медіатор, об'єктивований у спільнотах (корпораціях, об'єднаннях, організаціях) громадян, воно значною мірою палаталізує або толерує державний диктат й обмежує, захищає від надмірного втручання держави в приватне та суспільне (окрім політичного) життя індивідуумів [216].

Окреслені традиції мають спільність у тому, що глобальне громадянське суспільство протистоїть владно-політичним відносинам, його носії та інституції мають і виражають свій особливий глобальний інтерес і не пропонують суспільству загалом конкретної моделі його устрою, позаяк він має всезагальний характер. У середовищі, у якому ведеться боротьба за владу, незважаючи на її цивілізовані та демократичні форми здійснення, як стверджує Т. Метельова, закінчується громадянське суспільство [114, с. 276]. Звідси боротьба за владу та виражена претензія на вияв загального інтересу й пропозиція певної моделі чи засад суспільного устрою загалом є власне межею, яка відокремлює глобальне громадянське суспільство від політичного. Це, зі свого боку, чітко вказує на те, що політичні партії та інші політичні об'єднання (що не мають офіційного статусу партії), які вступають у суспільні змагання не задля відстоювання власних прав, а за владу та право репрезентації прав загальних не можуть бути суб'єктами глобального громадянського суспільства.

За цією ознакою (тобто не за визначеними чи практикованими цінностями, а за способом взаємовідносин з політичною владою національного або міжнародного рівня) до суб'єктів глобального громадянського суспільства не можуть належати організації, що пропонують (або намагаються нав'язати) певну модель глобального світоустрою. Отож ні терористичні організації, ні антиглобалісти з їхніми моделями та програмами глобального устрою як дискретного апріорі не можуть бути суб'єктами глобального громадянського суспільства.

Відсутність у науково-практичному дискурсі чітких критеріїв визнання певних спільнот інституціями громадянського суспільства зумовлює як дискусійність розуміння правової природи глобального громадянського суспільства, так і відповідні некоректні висновки та сформовані на них

прогностичні конструкти щодо його розвитку та функцій. Незважаючи на це, процес формування глобального громадянського суспільства є вкрай назрілою проблемою, яка потребує ґрунтовних досліджень. Зауважимо, якщо на початку 1990-их рр. існувало менше сотні організацій, які діяли у глобальному масштабі, то нині їх нараховується десятки тисяч, і ця динаміка інтенсивно зростає у бік їх збільшення [236, р. 32].

Окреслюючи трансформації громадянського суспільства у контексті глобалізаційних викликів, здебільшого всі орієнтуються (а можливо, навіть дезорієнтуються) на етимологію поняття «громадянський». Раніше участь (членство) у громадянському суспільстві «за замовчуванням» здебільшого ототожнювалася із розвитком національної держави, то сьогодні, згідно з позицією О. Полторакова, здійснюється диференціація рівнів ідентичності: поряд із національно-державною, істотну роль відіграє регіональна ідентичність («суб», «транс» та ін.) або локальні ідентичності, а також різноманітні форми наддержавної ідентичності цивілізаційного характеру (етнонаціональні, соціокультурні, лінгвоконфесійні тощо) та проблемного (гуманітарного, антиглобалістського тощо) [130, с. 155]. Погоджуємося з таким розумінням лише в тому аспекті, що учасник певного глобалізаційного руху у мірі своєї практичної залученості до нього ідентифікує себе як члена конкретної спільноти. Утім, така ідентифікація не вносить нічого нового і змістовно не доповнює характеристики громадянського суспільства як національного, так і глобального рівня.

Слід зауважити, що розвиток новітніх засобів комунікації створює необмежений часом і межами простір для взаємозв'язку індивідуумів, які консоліднуються довкола спільних інтересів. Обмін інформації між ними, координація дій у планетарних масштабах, обумовлює істотні світоглядні зміни та формує глобальне громадянське суспільство, індивідуум дедалі частіше ідентифікує себе в глобальному контексті («глобальна людина») на противагу іншим особистісним ідентифікаціям (національній, етнічній, релігійній). Водночас із можливістю конструювання всяких соціальних ідентичностей та приналежності до безлічі соціальних груп різного спрямування (через членство

в транснаціональних громадських, інформаційних, політичних, наукових, молодіжних та інших мережевих спільнотах) інтернет-комунікація усуває міжкультурні та міждержавні кордони в реалізації певної спільної мети й захисті конкретних прав людини. Соціологічні дослідження чітко вказують, що використання Інтернету як засобу пошуку необхідної інформації та ділового спілкування певною мірою поступається його комунікативним функціям [10, с. 141].

Транснаціональний (глобальний) характер діяльності, що уможлиблюється насамперед сучасними засобами комунікації, характерний нині різноманітним громадським об'єднанням, організаціям і неформалізованим рухам, які мають спільну соціальну спрямованість та відіграють помітну роль у суспільному розвитку не лише окремих держав, але і світу загалом. Такі неформалізовані об'єднання в сукупності представляють собою транснаціональну (глобальну) мережу, зорієнтовану на вирішення певних соціально значущих глобальних проблем, вони не піддаються підрахунку й можуть бути диференційовані лише за критерієм їх спрямованості. До них, зокрема, належать екологічні, зооохисні, правозахисні, професійно орієнтовані (лікарів, юристів, журналістів) та волонтерські організації «без кордонів».

Класичним прикладом авторитетності неурядової міжнародної організації в політиці національних держав є Міжнародна амністія (Amnesty International), заснована у Великій Британії в 1961 р. Це міжнародна неурядова організація, метою якої є «здійснювати дослідження та дії, що спрямовані на попередження й припинення порушень прав, які стосуються психологічної та фізичної недоторканності, свободи совісті й самовираження, свободи від дискримінації в процесі своєї роботи щодо просування прав людини» [187]. Серед таких організацій слід виокремити і Міжнародну правозахисну організацію «Репортери без кордонів» (Reporters sans frontières; RSF), яка була створена в 1985 р. у Франції. На офіційному її сайті зазначається, що основною метою діяльності є «захист свободи преси, журналістів і комунікантів - мереж у цілому світі» [266]. У цьому контексті слід відзначити і марші екологічних й

зоозахисних організацій, що впродовж останніх років набули міжнародного характеру, проте спрямовані насамперед на підтримку вимог їхніх прибічників у конкретній країні (наприклад, в Україні) та намагаються привернути увагу міжнародної спільноти до болючої ситуації.

Прикладів скоординованих спільних дій формалізованих й неформальних недержавних організацій, які здійснюють вагомий вплив у коригуванні внутрішньої ситуації, у певній країні є чимало. Тому сьогодні можемо стверджувати про формування глобального громадянського суспільства не як суспільства апріорної глобальної держави, а за типом національного громадянського, що складається з об'єднань зі захисту особливих інтересів та прав і досягають своєї мети ненасильницьким шляхом. Принципова відмінність глобального громадянського суспільства від національного полягає в тому, що його інститути добиваються поставлених цілей через координацію зусиль своїх членів у напрямі транснаціонального впливу на влади національних держав.

Космополітичність та інноваційність засобів забезпечення функціонування глобального громадянського суспільства розглядає П. Лоуен на прикладі мексиканського фермера Р. Флореса, що був засуджений за сфальшованим звинуваченням стосовно його протидії вирубці лісонасаджень у провінції Гереро. Унаслідок цього, «Р. Флорес отримав міжнародну підтримку та популярність, його перемога в цьому процесі категорично налаштувала захисників природи. Якщо раніше їхній рух у формі протестів та окремих практичних заходів діяв лише на вулицях міст: Давоса, Сіетла, Праги, Квебека, то тепер він набув більш складного характеру, громадянське суспільство стало мережею індивідуумів, спільнот, клубів, національних й міжнародних організацій. Таке співтовариство консолідується довкола ідеї широкої демократії та сили інформації» [114].

Зі свого боку, Р. Найдер акцентує на зміні вектору таких дій: від горизонтальної диференціації спільнот (організацій, об'єднань) за певними спільними інтересами, зокрема територіальними ознаками, до їхньої «нової парадигми «низу та верху». Мережні спільноти, на відміну від міжурядових чи

урядових, міждержавних або транснаціональних інституцій, функціонують за принципом «знизу-вгору», тому і рішення їх зазвичай приймаються на основі єдиної згоди, позаяк вони не переслідують вигоди, електорального успіху чи міжнародної конкурентоспроможності [15, с. 38].

Дж. Кін визначає глобальне громадянське суспільство як недержавну систему соціо-економічних інституцій, що консолідувалися на глобальному рівні і динамічно розвиваються, а їх діяльність відіграє вкрай вагомую роль у глобальному вимірі розвитку суспільного буття. Вони характеризуються плюралізмом влади та недопустимістю застосування силових методів у сферах політичної, соціальної та ділової активності [262, р. 9]. Проте, корегуючи цю дефініцію, слід звернути увагу насамперед на ефективність глобального громадянського суспільства у локальному вимірі. У цьому контексті заслуговує на увагу фундаментальна праця Р. Патнема «Щоб демократія працювала» [262], яка хоч і не присвячена глобальному, а цілком локальному (у межах однієї країни) громадянському суспільству, проте має вагомую цінність у висвітленні задекларованої проблематики.

Аналізуючи вплив громадянського суспільства на функціонування інститутів влади та проблему їх взаємодії, Р. Патнем здійснив безпрецедентне соціологічне дослідження, що тривало понад 20 років на прикладі Півдня й Півночі Італії, і зробив цілком аргументовані висновки. Так, дослідник стверджує, що позитив та ефективність цієї взаємодії залежать безпосередньо від рівня «громадянськості» (civicness): «на Півночі цей рівень високий, обласні уряди успішно працюють на благо соціуму; на Півдні поняття «громадянин» знівечене, індивідуум переконаний, що публічна адміністрація діє в інтересах інших: нотаблів, політиків, управлінців, державників, а не його особистісних інтересів. Лише незначна кількість осіб бере участь у напрацюванні та виконанні рішень, які стосуються суспільного блага, участь у громадських та культурних асоціаціях є рідкісним явищем, приватна благодійність замінює собою солідарність. Чимало осіб сходяться на тому, що закони ухвалюються не на дотримання їх, а є передусім виявом певної політики. Однак, остерігаючись від

невиконання закону іншими, соціум вимагає більшої суворості від державної влади. Безумовно, будь-яка форма представницької влади в цьому аспекті є менш ефективною за ту, що діє в умовах розвинутого громадянського суспільства» [262, р. 135].

З'ясовуючи причини такої відмінності італійської Півночі та Півдня, Р. Патнем звертається до історії Італії та підсумовує, що вони черпають коріння в різних історико-культурних та соціально-політичних традиціях частин однієї країни. На Півдні під час владарювання норманів утвердилася військово-феодална монархія зі жорстким ієрархічним ладом усіх суспільних відносин, натомість на Півночі виникли міста-комуни із динамічною горизонтально побудованою структурою. Звідси несприятливий для громадянського суспільства соціокультурний генетичний код Півдня є історично закладеним [262, р. 153].

Відтак Р. Патнем переконливо обґрунтовує, що ефективний вплив на інститути місцевого самоврядування в Північній Італії має розвинуте та стійке громадянське суспільство, що сформувалося внаслідок специфічного історичного досвіду цього регіону [262, р. 166]. Екстраполюючи міркування Р. Патнема на процеси формування сучасного громадянського суспільства та становлення його як транснаціонального і зіставляючи із вищевикладеними положеннями, можемо констатувати тенденцію про посилення впливу глобального громадянського суспільства на продуктивність та ефективність функціонування національних держав, регуляцію їхньої внутрішньої політики в напрямі демократизації, гуманізації, а також окреслення шляхів подальшого посилення цього впливу з огляду на зміцнення глобального громадянського суспільства.

У міжнародній науковій та експертній спільноті сформувалися два підходи до розуміння інституалізації глобального громадянського суспільства. Представники першого підходу доволі скептично оцінюють глобальний статус міжнародних неурядових організацій як інститутів громадянського суспільства. Згідно з їхньою позицією, формування глобального громадянського суспільства

є нагальною проблемою сучасності, проте воно знаходиться на початковому етапі свого інституціонального становлення. Натомість прихильники другого підходу переконані, що інститут глобального громадянського суспільства давно існує та активно нині впливає на світовий розвиток. Разом з тим вони наголошують, що глобальне (транснаціональне) суспільство не обов'язково повинно мати організаційно-правові форми, стратегії та тактики, що довели свою ефективність на рівні певної країни [63, с. 6].

Представники обох підходів мають рацію, позаяк вказують на сучасні тенденції інституалізації глобального громадянського суспільства. Так, якщо слідувати логіці першого підходу, то можна зробити висновок, що міжнародні НУО зазвичай не є цілком самостійними і певною мірою залежать від національної держави, міжнародних організацій чи фондів, які їх фінансують.

Глобальне громадянське суспільство постійно взаємодіє з міжнародними міжурядовими організаціями (ММО), які є ініціаторами та організаторами цієї співпраці. ММО мають різну спрямованість, ресурси та види діяльності, упродовж останніх років активно залучають суб'єктів громадянського суспільства (на консультаційній або постійній основі) для налагодження комунікативного діалогу й співпраці в межах своїх структур. Така тенденція зумовлена насамперед з тим, що вирішення існуючих проблем у глобальному масштабі є неможливим без прямої участі громадянського суспільства, що легітимізує ці процеси та сприяє публічному діалогу й співпраці між суб'єктами планетарної системи. Така варіація глобальної публічної політики «згори» є досить ефективною та продуктивною, оскільки робота здійснюється системно, на регулярній та довгостроковій основі.

Однією із форм розвитку глобального громадянського суспільства є співпраця з ООН. Так, серед визначальних напрямів діяльності ООН – це зв'язок з неурядовими організаціями, що офіційно забезпечується Департаментом громадської інформації (ДГІ). У його компетенції - розвиток партнерських зв'язків з асоційованими НУО та надання широкого спектру інформаційних послуг, проведення щотижневих брифінгів, комунікаційних семінарів, щорічних

конференцій НУО та формування програми орієнтації для нових асоційованих НУО [144]. Нині налічується більше 1500 асоційованих з ДГІ неурядових організацій.

Більшість неурядових організацій мають «парасолькову» структуру та консультативний статус в ООН. Приміром, Союз міжнародних асоціацій («Union of International Associations»), який створений більше ста років тому, займається моніторингом, науковими дослідженнями міжнародних організацій. Слід зауважити, що ця організація має асоційований статус при ЮНЕСКО та консультативний статус при ЕКОСОС [159].

Серед авторитетних міжнародних неурядових організацій центральне місце займає Світовий альянс громадської участі (CIVICUS), що має представництво в ООН і понад 150 країнах, який був створений для зміцнення громадянського суспільства та ініціатив індивідуумів планетарної спільноти. Діяльність організації спрямована на розширення меж комунікації між інституціями глобального громадянського суспільства та усіма суб'єктами цих процесів на національному, регіональному та глобальному рівні; на набуття досвіду й практичних навичок спілкування між зацікавленими сторонами. Стратегічними цілями цієї організації є скоординований вплив на ухвалення рішень, які є важливими для соціуму; долучення різних джерел й громадських представників до активної діяльності; створення умов для оптимальної діяльності громадянського суспільства. Окрім навчання і практикумів, організація CIVICUS у межах проєкту «Законність, прозорість, підзвітність» моніторить стан розвитку глобального громадянського суспільства на основі розробленого «Індексу громадянського суспільства», який враховує експертні оцінки стану громадянського сектору в національних державах [46].

Розвиток глобального громадянського суспільства пов'язаний насамперед із діяльністю Ради Європи та Європейського Союзу. Так, Рада Європи спочатку надала консультативного статусу НУО як представників громадянського суспільства, а з 2003 р. статусу участі у вирішенні глобальних проблем. Це дозволило брати активну участь більше ніж 300 міжнародних НВО в

європейській політиці та програмі роботи Ради Європи, зміцнюючи співпрацю між цією організацією та різними асоціаціями в державах-членах. Основним органом, що представляє міжнародні НУО, які мають статус учасника в РЄ, є Конференція міжнародних неурядових організацій. Вони організовуються у Страсбурзі двічі на рік під час сесій Парламентської асамблеї Ради Європи. Ці конференції мають чотиристоронній характер співпраці між НУО, Парламентською Асамблеєю, Комітетом міністрів й Конгресом місцевої та регіональної влади, що вказує на політичну роль громадянського суспільства в процесі ухвалення рішень Радою Європи. Окрім цього, конференція розробляє стратегію та програми взаємодії з громадянським суспільством [133].

Так, у жовтні 2009 р. Конференцією РЄ був підготовлений та прийнятий Кодекс рекомендованої практики громадської участі в процесі ухвалення рішень, що спрямовувався на активізацію участі НУО щодо ухвалення політичних рішень на національному, регіональному та міжнародному рівні. Кодекс складався із рекомендованих правил публічної взаємодії різних суб'єктів громадянського суспільства, і, по суті, є ідеальною моделлю публічної політики в глобальному масштабі [89].

Кодекс визначав межі та керівні принципи вдосконалення громадської участі в розвитку глобального громадянського суспільств в аспекті співпраці з владою, з метою обміну найкращими практиками та залучення до них як НУО, так і державних органів. Відтак були представлені чотири рівні участі (від менш активних до найбільш активних), а саме: інформація, консультації, діалог та співпраця. У Кодексі окреслено чотири принципи конструктивної взаємодії: 1) участь – НУО формують та популяризують погляди, установки соціуму, що є ціннісними внеском у процес виваженого ухвалення політичних рішень, покращення ефективності, чіткого розуміння довгострокової реалізації цих ініціатив; 2) довіра – демократичне та відкрите суспільство основане на чесній взаємодії між суб'єктами й секторами, незважаючи на те що державні органи й НВО займають різні позиції, спільною метою їх є покращення життя соціуму, яка може бути досягнута в задовільних умовах тільки тоді, коли це базується на

довірі, яка передбачає собою транспарентність, повагу та взаємну відповідальність; 3) підзвітність і транспарентність – діяльність на підтримку та сприяння громадських інтересів потребує відкритості, ясності, відповідальності та підзвітності як з боку державних органів, так і НУО, у дотриманні принципів прозорості на всіх етапах; 4) незалежність – НУО повинні бути визнані як незалежні і вільні органи щодо їх цілей, рішень та діяльності. Вони мають право діяти незалежно, відстоювати протилежні позиції від влади, з якою вони можуть співпрацювати або не утримуватися від взаємодії [251, р. 44].

На основі проаналізованого матеріалу можемо узагальнити, що умовами успішного розвитку глобального громадянського суспільства є політична воля, верховенство права, дотримання демократичних принципів, зрозумілі та конкретні процедури, довгострокова підтримка й ресурси, спільний простір для співробітництва й діалогу.

Інституційні методи взаємодії між глобальним громадянським суспільством й міжурядовими організаціями є успішною практикою співпраці, адже вона реалізовується на добровільній та регулярній основі, має конкретну мету, чіткі терміни виконання окреслених завдань та звітність, постійно оновлюється в структурно-організаційному аспекті, розширюється фізично (шляхом залучення нових учасників) і просторово (долучаються нові географічні регіони), що фінансово підтримується міжнародними фондами і організаціями-донорами.

Глобальне громадянське суспільство є не лише суб'єктом співпраці, але виступає в ролі опозиційного актора, діяльність якого проявляється у антиглобалістських та альтерглобалістських рухах. Опозиційний потенціал глобального громадянського суспільства також є невід'ємною частиною розуміння сучасної вагомості публічної політики, яка досить активно розвивається в нових мережевих, неієрархічних формах.

Чимало дослідників, як нами зауважувалося, пов'язують функціонування глобального громадянського суспільства з інформаційно-комунікативними змінами. Ідея світу як «глобального села», у якому особистісно відповідальний

кожен за все, була запропонована канадським комунікативістом М. Маклюеном. За його переконанням, у новому електронному інформаційному середовищі фактично неможливо ігнорувати позицію меншості, адже люди є вкрай обізнані, знають чимало один про одного, і це середовище вимагає участі кожного та спільної наполегливої праці [251, р. 47]. Взаємозв'язок глобального громадянського суспільства та публічної сфери політики, як зауважує український вчений О. Третяк, забезпечується розумінням комунікаційної природи цих явищ. Різні громадянські спільноти, що існують у світі, комунікують на рівноправних засадах, шукають консенсус, спільно приймають рішення та ухвалюють відповідні меморандуми. Це і є ознакою формування публічної сфери політики всесвітнього масштабу [172, с.214].

Інший прихильник комунікативної теорії Р. Дейберт у своїй відомій праці «Пергамент, друк та гіпермедіа: комунікації у процесі трансформації світового порядку» зауважує, що Інтернет і глобальні комп'ютерні мережі істотно змінили можливості, інтенсивність та значимість транснаціональних соціальних рухів, які власне й сприяли формуванню глобального громадянського суспільства [204, с. 14]. Визначальною ознакою глобального громадянського суспільства у зіставленні з його попередніми етапами та історичними проявами є інформатизація стосунків, взаємообмін інформацією (повідомленнями), участь у дискурсі індивідуальних оцінок. З огляду на це, публічна сфера політики глобального рівня насичується постійними особистісними та груповими інтеракціями, які, зрештою, і дозволяють стверджувати про існування певної всесвітньої мережі взамін нескоординованим і поодиноким акціям глобального громадянського суспільства, забезпечують синхронні публічні виступи, що збирають широку аудиторію.

Таким чином, глобальне громадянське суспільство в умовах інтернетизації істотно змінило природу взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу та запровадило нові форми співпраці за траєкторією «згори-вниз» і навпаки. Незважаючи на впливовість і могутність певних держав, транснаціональних корпорацій, інституцій та світового уряду, мегатенденції глобального

управління, громадянська думка та глобальне громадянське суспільство є стримуючим чинником у прийнятті негативних, неправильних рішень на глобальному рівні. У цьому контексті публічна сфера політики виступає і простором, і середовищем, і структурою, що дозволяє бути альтернативою для адептів глобалізації.

Отже, глобальне громадянське суспільство визначає власну стратегію у координатах вибору серед фактичних ідеально-типових позицій щодо існуючих проблем із новою інституціональною формою та інноваційним інструментарієм. Взаємодія громадянського суспільства у глобальному масштабі внаслідок посилення інтернетизації й інтенсифікації інформаційних зв'язків трансформувалась та оновила в інституційному, інформаційному, ідеологічному та нормативно-правовому аспекті. Діапазон стратегій глобального громадянського суспільства: від партнерства із міжурядовими організаціями (інститутами ООН, ЄС, РЄ), державами та транснаціональними корпораціями (ТНК) у сфері публічної політики до суспільних і політичних рухів опору глобалізації (традиційних антиглобалістських протестів і рухів, активності у сфері глобальної екології, захисту прав людини тощо) – представлені доволі часто в змішаній формі як по вертикалі, так і по горизонталі.

Висновки до Розділу 2

Здійснивши взаємодетермінацію філософсько-правових засад функціонування глобального громадянського суспільства дозволяє сформулювати низку концептуальних положень:

1. Встановлено, що одним із найістотніших проявів глобалізації є становлення глобального громадянського суспільства, що відображає її контраверсійний характер: 1) відбувається формування нових цінностей та правил глобальної відповідальності, сучасних форм і практик громадського активізму та солідарності світової спільноти у вирішенні глобальних проблем; 2) загострення проблеми відсторонення чи навіть виключення значної кількості країн із сучасної системи наднаціонального управління через недостатню

інституційну представленість; 3) тенденції до зростання впливу міжнародних громадських організацій, які здатні репродукувати й запроваджувати закриті практики діяльності транснаціональних корпорацій.

2. Ідея глобального громадянського суспільства висувається як універсальна ідеологія планетарного масштабу в умовах глобалізації та зростання спектру світоглядних проблем, аксіологічних пріоритетів й збільшення потреб і запитів соціуму. Окреслено ознаки глобального громадянського суспільства крізь призму ціннісно-світоглядних концептів: відокремлена від телосної глобальної держави (державно-національних утворень, наддержавних і міждержавних утворень) сукупність інституцій, що складаються з громадян, соціальних груп, добровільних асоціацій та об'єднань, націй тощо; повага до громадянських прав й прав народів і націй вища за глобальні (наддержавні та міждержавні) угоди, а також державно-національні закони; гарантування прав і свобод особистості, можливостей реалізації нею власних інтересів і прагнень, ідеологічного, політичного, етнічного, гендерного, релігійного та іншого плюралістичного характеру; вільні відносини між суб'єктами глобального громадянського суспільства; наявність приватної власності, вільних ринкових відносин, вільної конкуренції; саморегуляція відносин між індивідуумами, добровільними об'єднаннями, громадськими організаціями та асоціаціями на основі моральних, правових і соціальних норм – регуляторів суспільного буття; плюралізм правових, соціальних, культурних, інтелектуальних, наукових та інших ініціатив; збереження національних, культурних, соціальних, релігійних та інших традицій на основі поваги та толерантності до інших.

3. Глобальний громадянський активізм – це участь окремих осіб у суспільно-значимих сферах діяльності, які є вкрай важливими як для певної людини зокрема, так і міжнародної спільноти загалом. Розуміння небезпеки ігнорування глобальними проблемами людства, постійне зростання їх кількості, мотивує до об'єднання та прикладання значних зусиль у їх вирішенні. Глобальний громадянський активізм проявляється як у класичних формах участі

суб'єктів глобального громадянського суспільства (пікети, марші, маніфестації), так і у різних формах громадського політичного акціонізму (перфоманс, флешмоб, інсталяція, гепенінг, стріт-арт), медіаактивізму (хештегування інформації, блогінг, твіт-шторми, твіти/ретвіти, онлайн-петиції), кіберактивізмі (хактивізм) тощо. Глобальний громадський активізм можливий за наявності чіткої глобальної громадської позиції, глобальної громадської ініціативи, високого рівня громадянської компетентності та відповідальності.

4. Основним критерієм глобального громадянського суспільства визначено автономну та вільну особистість, а критерієм громадянськості самої особи – відповідальна позиція, що проявляється в органічному поєднанні особистих інтересів із ідеєю служіння загальним інтересам глобального громадянського суспільства. Саме людина («людина транснаціональна», «людина глобальна») є основним актором глобального громадянського суспільства. Формування такого типу особистості тісно пов'язано зі значними досягненнями ІКТ, відкритістю глобального громадянського суспільства, правовим забезпеченням (хоча, звісно, воно є ще недосконалим) та іншими соціокультурними чинниками. «Людина глобальна» мислить універсальними, загальнопланетарними категоріями, які не обмежені кордонами окремої країни, а зорієнтовані на вихід у світовий простір спілкування. Така людина є відкритою на нові ідеї та толерантною до цінностей, установок, поведінки інших осіб, їхньої ідентичності загалом.

5. Встановлено істотні зміни у ставленні людини до світу, що проявляються у наступних тенденціях: переміщення уваги суб'єкта з інтелектуальної, духовної сфери на тілесно-речову, матеріальну; трансформацію культу знання та освіти в культ природності й задоволення; звільнення від бажання до ідеалу на користь утилітаризму та прагматизму; заміна творчості, таланту, оригінальності – банальним споживанням, життя перетворюється в гру, а реальні стосунки у віртуальні. З іншого боку, коли акцент звернений на трансформацію старих ціннісних пріоритетів, аксіологічні аспекти глобального громадянського суспільства передбачають усвідомлення таких основоположних принципів як свобода, права людини, рівність, відповідальність, вільна

комунікація тощо; перспективи гармонізації нормативно-ціннісного плюралізму глобального громадянського суспільства пов'язуються з принципами гуманності, справедливості та толерантності.

6. Іншим ціннісно-світоглядним концептом глобального громадянського суспільства є формування нових комунікаційних форм, характерологічною ознакою яких є створення образу партнера-комунікатора та правил взаємодії з ним. Зміни, які відбулися, можна фактично ототожнювати з процесами розвитку комунікацій та розвитку соціальних інституцій. Унаслідок цього істотно змінився базисний параметр оцінювання глобального громадянського соціуму: не лише інформація, але й комунікація є його смисловою та ціннісною основою. У глобальному громадянському суспільстві вагоме місце займає інформаційна реальність, що зумовлює домінування полісуб'єктних (мережевих) відносин. Полісуб'єктність такого суспільства визначається мережевими структурами синхронного обміну інформацією між безліччю різноманітних взаємодіючих суб'єктів. Унаслідок цього формується метаінформаційна реальність, яка набирає дедалі більшої ваги в соціальній реальності. Отож глобальне громадянське суспільство можна вважати соціальною формою, що динамічно розвивається та характеризується домінуванням полісуб'єктних (мережевих) відносин.

7. На основі гегелівських засадничих ідей в контексті гносеології глобального громадянського суспільства, окреслити наступні умови, що уможливають цей феномен: 1) наявність у суспільстві легітимованого приватного інтересу, на основі якого консолідується та комунікують між собою індивідууми, створюючи об'єднання, без нього не можуть існувати, як об'єднання, так і їх сукупність – громадянське суспільство; 2) наявність системи права, не як сукупності законів, що може визначати неправові відносини, а права побудованого на визнанні розбіжностей між особливим, одиничним і загальним, між державними, приватними та корпоративними інтересами й волевиявленнями.

Встановлено, що глобальне громадянське суспільство та правові демократичні держави є тісно взаємопов'язані так, що другі уможливають перше, а також обумовлюють один одного та формуються на основі однієї комунікативної основи. Комунікативним базисом виникнення та формування цих двох взаємопов'язаних феноменів – права (яке об'єктивується в інститутах правової держави) та громадянського суспільства є чітке відокремлення державного від суспільного, тобто держави від громадянського суспільства як форми добровільної, автономної діяльності окремих індивідуумів та їх спільнот. Отож, базисом та визначальною умовою формування глобального громадянського суспільства, а також і правовідносин, які забезпечують його оптимальне функціонування і відповідають його природі, є певна комунікативна реальність, що уможливає та забезпечує полісуб'єктивність глобального комунікативного простору, в основі якого закладена і водночас формується конкретна система цінностей, насамперед – цінності одиничного та плюралізму.

8. Виокремлено два підходи до розуміння інституалізації глобального громадянського суспільства. Перший підхід доволі скептично оцінює глобальний статус міжнародних неурядових організацій як інститутів громадянського суспільства. Згідно нього, формування глобального громадянського суспільства є нагальною проблемою сучасності, однак воно знаходиться лише на початковому етапі свого інституціонального становлення. Другий підхід вказує на те, що інститут глобального громадянського суспільства давно існує та активно нині впливає на світовий розвиток. Разом з тим наголошуються, що глобальне (транснаціональне) суспільство не обов'язково повинно мати організаційно-правові форми, стратегії та тактики, що довели свою ефективність на рівні певної країни. Обидва підходи мають рацію, позаяк вказують на сучасні тенденції інституалізації глобального громадянського суспільства.

9. Умовами успішного розвитку глобального громадянського суспільства є політична воля, верховенство права, дотримання демократичних принципів, зрозумілі та конкретні процедури, довгострокова підтримка й ресурси, спільний

простір для співробітництва й діалогу. Інституційні методи взаємодії між глобальним громадянським суспільством й міжурядовими організаціями є успішною практикою співпраці, адже вона реалізовується на добровільній та регулярній основі, має конкретну мету, чіткі терміни виконання окреслених завдань та звітність, постійно оновлюється в структурно-організаційному аспекті, розширюється фізично (шляхом залучення нових учасників) і просторово (долучаються нові географічні регіони), що фінансово підтримується міжнародними фондами і організаціями-донорами.

10. Глобальне громадянське суспільство є не лише суб'єктом співпраці, але виступає в ролі опозиційного актора, діяльність якого проявляється у антиглобалістських та альтерглобалістських рухах. Опозиційний потенціал глобального громадянського суспільства також є невід'ємною частиною розуміння сучасної вагомості публічної політики, яка досить активно розвивається в нових мережевих, неієрархічних формах. Глобальне громадянське суспільство в умовах інтернетизації істотно змінило природу взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу та запровадило нові форми співпраці за траєкторією «згори-вниз» і навпаки. Незважаючи на впливовість і могутність певних держав, транснаціональних корпорацій, інституцій та світового уряду, мегатенденції глобального управління, громадянська думка та глобальне громадянське суспільство є стримуючим чинником у прийнятті негативних, неправильних рішень на глобальному рівні. У цьому контексті публічна сфера політики виступає і простором, і середовищем, і структурою, що дозволяє бути альтернативою для адептів глобалізації.

Отже, глобальне громадянське суспільство визначає власну стратегію у координатах вибору серед фактичних ідеально-типових позицій щодо існуючих проблем із новою інституціональною формою та інноваційним інструментарієм. Взаємодія громадянського суспільства у глобальному масштабі внаслідок посилення інтернетизації й інтенсифікації інформаційних зв'язків трансформувалась та оновила в інституційному, інформаційному, ідеологічному та нормативно-правовому аспекті. Діапазон стратегій глобального

громадянського суспільства: від партнерства із міжнародними організаціями (інститутами ООН, ЄС, РЄ), державами та транснаціональними корпораціями (ТНК) у сфері публічної політики до суспільних і політичних рухів опору глобалізації (традиційних антиглобалістських протестів і рухів, активності у сфері глобальної екології, захисту прав людини тощо) – представлені доволі часто в змішаній формі як по вертикалі, так і по горизонталі.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Шак Р. (2018a), Шак Р. (2018b), Шак Р. (2018c), Шак Р. І. (2019a), Шак Р. І. (2019b), Шак Р. І. (2019c), Шак Р. І. (2019d), Шак Р. (2020a), Шак Р.І. (2020b), Шак Р.І. (2020c), Шак Р. (2021a).

РОЗДІЛ 3

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО В СИНЕРГЕТИЧНОМУ ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

3.1 Державно-правова імплементація антропологічного виміру інформаційного суспільства.

Ажіотаж цифрової трансформації є онтологічним елементом сучасного суспільства; такий поступальний розвиток суспільного життя створює нову модель соціуму, що імплементує попередні ціннісно-сміслові атрибути буття людини, але при цьому створює нову філософсько-правову парадигму та праксіологічну невизначеність суспільних відносин. У сучасних умовах розвитку правової та філософської доктрини слід говорити, що інформаційні технології є основними силами, які реконструюють реальність, і тому інформаційні активи стають невід'ємними умовами для підтримки та подальшого розвитку добробуту, особистого благополуччя та загального прогресивного поступу держави. Тому цей розділ дисертаційного дослідження буде присвячений осмисленню моделі інформаційного соціуму в його синергетичному вимірі з погляду філософсько-правових аспектів.

У національній правовій доктрині відсутній єдиний підхід до розуміння передумов створення інформаційного суспільства, хоча останнім часом науковці починають фокусувати увагу на сутнісну основу розвитку такої нової моделі суспільства. В актуальному дисертаційному дослідженні Н. Кушакова-Костицька вказує, що «у філософсько-правовому розумінні становлення та розвиток інформаційного суспільства здійснюється в контексті формування глобальної системи міжнародного права й інтеграції різних правових систем (при цьому не лише романо-германської та англо-саксонської, але й інших) на всіх рівнях: національному, регіональному, глобальному [103, с. 45]. Загалом погоджуючись із таким підходом, усе ж зауважимо, що вказані умови радше створили базис для формування глобальної громадянської спільноти, натомість

основою інформаційного суспільства повинна була стати трансформація іншого рівня. Такі зміни мали передусім характер технологічно-виробничого змісту, а не правового, позаяк саме поява інформаційних, телекомунікаційних новітніх засобів та радикального оновлення знань спричинила розвиток досліджуваної моделі суспільства.

Домінуюча нині модель суспільства, а відповідно, й правової ідеології – це постмодерністське інформаційне суспільство, створене Четвертою промисловою революцією. На порядок денний поставлено не лише технократичний базис буття, але й визначається необхідність розвивати філософсько-методологічну та процедурно-процесуальну основу, щоб осилити виникаючі соціальні проблеми, пов'язані з продуктивністю, робочими місцями, якістю життя, а також соціальними, етнічними, економічними, правовими та іншими суспільними проблемами.

Кожне суспільство ґрунтується на виробничих чинниках його існування, відтак інформаційне суспільство зумовлене Четвертим етапом індустріалізації. Загалом технологічні інновації та промислова революція минулого істотно різняться. Сучасна трансформація є гіпердинамічною, тоді як промислова – довгостроковою концепцією, яка охоплювала століття, безумовно, це пов'язано із позицією та галуззю дослідження. Перша промислова революція була початком парових машин, а Друга промислова революція – реформою автоматизації заводів, яка почалася з використанням електрики. Спільним для Першої та Другої промислових революцій є те, що модернізація людства була досягнута шляхом підвищення ефективності або продуктивності фізичного простору для використання праці, капіталу та землі, які є трьома елементами існуючого виробництва [242].

Генезисні аспекти розвитку постмодерністського суспільства сягають кінця ХХ століття. Зі швидким поширенням інформаційних технологій розвиток суспільства, оснований на спільному співробітництві, визначається як епоха Третьої промислової революції або суспільство нульових граничних витрат [267]. Таку позицію широко пропагує американський соціолог Дж. Ріфкін, який

зауважує, що Третя промислова революція зосереджена на зміні парадигми від традиційного суспільства, побудованого на викопному паливі, до суспільства, основаного на відновлюваній або альтернативній енергії [268]. Проте, суспільство нульових граничних витрат зосереджується на відсутності типових зростаючих граничних витрат, які викликані поширенням новітніх ІТ, таких як Інтернет речей і 3D-принтер.

Тим часом міжнародна соціально-правова доктрина розширює тлумачення ролі технологічного прогресу, не сконцентровуючись винятково на ресурсних змінах. Трансформується філософсько-правовий підхід у бік цифровізації суспільного життя. Всесвітній економічний форум у 2016 році (зокрема, активну методолого-світоглядну концепцію репрезентував один із засновників форуму К. Шваб) анонсував початок Четвертої промислової революції, котра характеризується злиттям технологій, що елімінує межі між фізичною, біологічною та цифровою сферами [276]. За даними Всесвітнього економічного форуму, Четверта промислова революція триває з початку XXI століття. Це революційна зміна, яка характеризується повсюдним і мобільним Інтернетом; дешевими та потужними засобами комунікації; інтелектуальним онлайн-навчанням.

Сучасну промислову революцію можна визначити як революційні зміни, що відбуваються, коли ІТ поширюються в усіх галузях промисловості, тобто первинних, вторинних і третинних, це результат горизонтального розширення ІТ, що характеризується творчим зв'язком між технологіями та ринком у всіх сферах. Сучасне інформаційне суспільство пропагує цінності творчого та відкритого поєднання технологій та ринку через відкриті інновації та націленість на тенденцію безперервного зростання на базисі відкритої бізнес-моделі [292].

Отож, Четверта промислова революція стала підґрунтям для формування нового суспільства, вектор розвитку якого важко передбачити, оскільки невідомо, які біфуркаційні точки будуть перспективою майбутнього соціально-правового розвитку. Таке суспільство субординується з концепцією Industry 4.0, початок створення якої пов'язують із використанням кіберфізичних систем,

Інтернету речей і послуг. Індустрія 4.0 не може бути чітко детермінована, але вона включає в себе наступне: штучний інтелект, розумні фабрики, кіберфізичні системи, самоорганізацію, нові системи розподілу та закупівель, інноваційні розробки послуг, адаптацію до запитів людини, а також корпоративну соціальну відповідальність [231].

Таке суспільство формується через революційні зміни, зумовлені поширенням новітніх різноманітних технологій, тому саме від них залежить ціннісна парадигма такого світобуття. Тому провідні науковці сучасності вказують, що технології та знання є нині не засобом, а визначальним дієвим механізмом функціонування соціально-правової реальності.

Заперечуючи узвичаєній позиції, що технології є нейтральними інструментами і лише результатом людських рішень і волі, такі філософи інноваційних технологій, як Х. Маркузе [245], Дж. Еллул [209] і Л. Віннер [288] детально розкривають анейтральну та політичну сутність технологій, яка, коли досягти певних рівнів складності та взаємозв'язку, створює суттєві наслідки в суспільстві. Зокрема, Л. Віннер стверджує, що технології – це не просто допоміжні засоби, а потужні сили, які діють, щоб змінити людську діяльність, створити нові культури та нові світи, і більше не стають причинно-наслідковими зв'язками в лінійному порядку, що призводить до непередбачуваних, а іноді навіть руйнівних наслідків. А. Боргман, розвиваючи таку думку, відрізняє сучасні технології від технологій минулого і обговорює «парадигму пристроїв» нових, які замість того, щоб розвантажити громадян, загрожують тому, що збагачує життя, це мислитель називає «центральними речами та практиками» [199].

Філософське осмислення інформації має бінарну природу. З одного боку, інформація в первинному категоріальному науковому апараті репрезентована як абстрактне поняття. В окремих дефініціях інформація є результатом взаємодії людського агента з природою [254, р. 53], в інших – вона може бути результатом когнітивної діяльності певного нелюдського організму [248, р. 354], приміром штучного інтелекту. Однак, незалежно від власника чи носія, інформація існує

автономно в певному світі ідей, вона отримується з даних, які є досить несталими.

У другому доповненому тлумаченні інформація розглядається як щось конкретне, як фізичне явище, її можна виміряти та кількісно визначити, трансформувати, відзначувати та використовувати. З огляду на таке розуміння, інформація є особливістю матерії та фізичного світу. Так, польський філософ сучасності Р. Крановскі стверджує, що вона є третім складовим елементом реальності [240].

Правове осмислення категорії інформації зводиться до оцінки як явища реальності, яке могло б мати правове регулювання, бути об'єктом охорони та захисту з боку держави, тому Закон України «Про інформацію» під інформацією розуміє «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [77].

Гармонійне поєднання таких тлумачень дозволяє розширити прагматичне розуміння інформації як набору даних чи цивільно-правового товару до межі основних атрибутів сучасного суспільства, що створюють невизначені синергетичні напрямки розвитку політико-правових та соціальних інституцій.

Філософсько-правове осмислення багатовимірності аспектів технологій потрапляє у пастку традиційних уявлень про сучасні категорії інформації, техніки та знання («ІТ-артефакти»), використовуючи вторинні якості та номологічні наслідки. Філософія науки та філософія технологій лише тепер намагаються надолужити втрачене. Ця прогалина – у прогресі розуміння технологій, особливо інформаційних. Такі артефакти не можна осмислювати через класичні категорії явищ та процесів, ресурсів соціального становлення, це нові синергетичні феномени сучасності. Вони виникають як результат взаємодії людського агента з природою. Проблематикою становлення філософії інформаційного права, яка є наслідком вступу сучасної світової спільноти в інформаційну еру свого розвитку, займалися такі науковці, як Л. Флоріді, Т. Ву, К. Да, О. Дзьобань, О. Данильян.

Трансформуються, видозмінюються, відмирають політичні та правові інститути, з'являються нові норми, інституції та особливості правового регулювання, отож можна погодитися з тим, що сучасність обумовлює виклики не лише традиційним моральним інститутам суспільства, але актуалізує у новому вимірі раціональність, раціоналістичність світогляду, що перебуває у кризовій ситуації, яку можна охарактеризувати «як парадокс сучасної цивілізації» [56, с. 22].

Декларований ідеал постмодерністського інформаційного суспільства на сучасному етапі реалізації, на жаль, не здатний досягти ідеального міжнародного та національного атрибуту. Це пов'язано з тим, що наразі правові, державницькі та міжнародні інституції розвиваються в такому просторі, коли існують серйозні технологічні порушення, з'являються нові правові та соціальні явища, загрози та можливості:

- злиття технологій між штучним інтелектом і робототехнікою формуватимуть абсолютно нові виробничі процеси у виробництві та послугах із меншою інтенсивністю витрат та трудових ресурсів;

- технології цифровізації трансформують існуючі та створюватимуть нові послуги й посилюватимуть взаємодію з учасниками соціально-правового життя. Безумовно, це позитивно вплине на ефективність публічно-правових та соціально-економічних процесів, при цьому багато фізичних продуктів буде витіснені цифровими продуктами (приміром, газети стають цифровими, транспортні послуги менш затребувані через можливість застосування онлайн-передачі даних, технології 3D-друку, адміністративні послуги у сфері публічного управління переходять у доступнішу електронну форму тощо);

- нові біологічні матеріали та джерела енергії замінять матеріали та джерела енергії шляхом мінімізації класичних ресурсів, зокрема нафти;

- представники громадянського суспільства, споживачі послуг відіграватимуть важливішу роль, позаяк технології цифровізації дозволять

розвивати правову політику та економіку спільного використання (наприклад, щодо мобільності, їжі, інструментів тощо).

Окреслені трансформації передбачають розвиток біоекономіки, а відтак формування із нею правових норм, оскільки сукупний ефект значно змінить місцеві, регіональні, національні та міжнародні економічні та правові інституції. Німецький економіст та філософ А. Пика стверджує, що сучасна модель суспільства перебуває на етапі стрімких змін щодо сутності та розуміння ролі знань, оскільки завше виникатимуть нові галузі, а старі – зникатимуть [264].

Наше бачення сучасної моделі розвитку суспільства як інформаційного полягає в тому, що розробка та застосування техніко-людських інтелектуальних систем здатні підвищити ефективність і продуктивність виробничих систем, а також підтримувати загальне покращення якості життя окремих людей і спільнот [273, р. 19]. Визначальною особливістю інформаційного суспільства є поєднання та інтеграція передових цифрових й інтелектуальних машин, платформ із органічною та динамічною природою розвитку суспільства, що передбачає розробку, розгортання та експлуатацію цілісних інтелектуальних систем, які інтегрують технологію, людство та біологію, щоб вони могли справлятися зі старими та новими соціально-економічними, політико-правовими та екологічними викликами. Таке суспільство включає наступні виміри: зв'язок, об'ємні дані, автоматизацію, інтелектуальних агентів, робототехніку, машинне навчання, штучний інтелект, технології блокчейну, віртуальність, 3D-друк тощо.

Сучасне інформаційне суспільство можна визнати як просування від простої цифровізації до інновацій, базованих на поєднанні технологій, які дозволяють суб'єктам правової реальності різних рівнів упроваджувати інновації у свої бізнес-моделі, включаючи виробництво та інжиніринг-послуги. Незалежно від прийнятої онтології та термінології (тобто це «Четверта промислова революція», «ера цифровізації» чи «суспільство Інтернету речей», «ера Інтернету», «інформаційне суспільство» тощо) така модерністська правова реальність позначає зміну парадигми з новою хвилею інновацій, що

характеризується оцифруванням бізнесу, публічно-владних відносин, громадянського суспільства та всієї глобальної реальності.

Вважаємо, що слід оновити понятійно-категоріальний апарат права шляхом означення основ розуміння нової моделі соціальної реальності через окреслення його дефініцій. Позиціонуємо його таким чином: інформаційне суспільство – це сучасна модель постіндустріального суспільства, що зумовлена Четвертою промисловою революцією та ґрунтується на синергетичному розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій та знань, котрі формують динамічні нові комбінації та правові парадигми між технологіями, державою, ринком і громадськістю, спричиняючи радикальну трансформацію усталених соціально-правових та політичних явищ і процесів.

Методологічна криза філософії, констатація якої стала звичним явищем із часів М. Фуко та Р. Рорті, в останній третині ХХ і на початку ХХІ ст. накладається на концептуальну кризу, що виражається в недостатності насамперед лінгвістичного формулювання, фіксації та способів передачі сенсу та інформації в цілому, демонструючи розкол, певну фундаментальну невідповідність традиційної філософії та цифрових технологій. Так, Л. Флоріді стверджує, що наразі «філософія говорить сама за себе на власному жаргоні», він не може залишити мовний простір метафізичного (у піфагорійсько-платонівсько-фрегейському, формально-логічному розумінні мовних одиниць) спекуляції, і тому «...філософський дискурс залишається безглуздим і повністю забутим, даруючи тишу» [214, р. 10]. Тому пошук антропологічно-правового виміру інформаційного суспільства є перманентним завданням сучасної правової доктрини.

Розроблення моделі інформаційного суспільства відбувалося шляхом активізації технологічних складових, парадигми знань та інформаційних інтенцій, а саме наповнення такого новітнього соціуму ідеалами людоцентризму, верховенства права та справедливості – це завдання сучасної філософсько-правової доктрини та нормативної практики.

У межах висвітленого матеріалу виникає розуміння загальності та невідворотності технологічно-інформаційних інновацій, зміни підходів до формування усталених соціальних практик. І тому перманентним завданням філософсько-правової науки є вирішення визначального поняття в сучасному суспільстві, зокрема місця права в системній новітній світобудові людського буття. Аналіз новітнього розуміння суспільної реальності дає можливість зрозуміти, що саме знання та технології виступають основними атракторами та стимуляторами розвитку соціальної реальності. Хоча нові технології та платформи все більше дозволяють громадянам взаємодіяти з органами публічної влади та управління, останні стикаються з тиском щодо потреби змін у нормативній системі залучення громадськості та формуванні відкритої державної політики. Нові технології роблять можливим перерозподіл і децентралізацію влади.

Методи правового регулювання, характерні для попередніх моделей суспільства, перестають бути дієвими або призводять до зниження соціального статусу громадян країни. Для прикладу, у 2021 р. уряд Нігерії призупинив можливість громадянам користуватися Twitter після суперечки представників мережі з президентом країни. Протягом трьох днів після заборони економіка Нігерії втратила 7,5 мільярдів євро, це коштувало країні економічних втрат, у тому числі щодо нових інвестицій у технологічному секторі. Заборона поставила під загрозу статус Нігерії як однієї з найкращих африканських країн з метою залучення інвестицій для технологічних стартапів [229, р. 33]. Окрім того, заборона Twitter стала сигналом для міжнародних та дипломатичних представництв, рішення сконцентрувало увагу цілого світу до країни, посилило інвестиційну ворожість держави. Натомість США, Канада, Європейський Союз, Велика Британія засудили уряд Нігерії зауваживши, що це прямо впливатиме на міжнародну та державну правову політику.

Ця ситуація чітко демонструє, що інформаційне суспільство потребує розроблення нових методів правового регулювання, перегляду соціальних норм

на основі комунікативності всіх суб'єктів процесу, а не імперативних форм державного впливу.

Технологічний розвиток також впливає на аспекти індивідуального життя людини: відчуття приватності, відповідно трансформуючи аспекти правового регулювання права на приватність особи в інформаційному середовищі; соматичні права людини шляхом запровадження біомедичних можливостей нового покоління, наприклад трансплантація тканин та органів, репродуктивні новітні технології, використання потенціалу геному людини тощо; моделі споживання шляхом актуалізацій аспектів електронної комерції; адміністративні послуги шляхом створення моделі електронного урядування; політичні права через розширення засобів електронного громадянства та впровадження електронної демократії, електронного голосування; процесуальну діяльність через активізацію моделі електронного судочинства. Цей перелік не є вичерпним, до того ж розвиток технічних можливостей надає додаткові змінні детермінанти до правової трансформації суспільних відносин.

Сьогодні в будь-якому зрілому інформаційному суспільстві члени соціуму більше не житимуть онлайн або офлайн, в умовах інформаційного суспільства світобуття відбувається в особливому просторі – інфосфері, який бездоганно є аналоговим і цифровим, офлайн і онлайн [212, р. 301]. Як у подальшому концептуалізує свою позицію Л. Флоріді, інформаційне суспільство руйнує стереотипи старого, винятково аналогового суспільства, приміром щодо виробництва, логістики, налаштування, конкуренції, освіти, роботи, здоров'я, розваг, політики та безпеки, якщо згадати лише деякі ключові теми. Згідно з позицією мислителя, це не є вкрай нагальною проблемою, «найбільше значення має те, як ми збираємося спроектувати інфосферу та зрілі інформаційні суспільства, що розвиваються в ній» [213, р. 9].

Держава і право в інформаційному суспільстві вже перестають відігравати первинну роль у створенні суспільних відносин, оскільки нині саме технології та інформаційні інновації визначають ті напрямки, за якими в подальшому розвивається державно-владна та нормативно-правова система. Вони різко

нівелюють усталені практики та передбачають створення цілого масиву новітніх норм, інститутів та навіть галузей права, котрі б відповідали потребам сучасного суспільства.

Іншим проявом інформаційного суспільства з погляду праксеології права є фактор активізації процесу самоорганізації членів інформаційного суспільства. Як вказує Я. Любивий, «самоорганізація сучасного суспільства все більшою мірою стає як самоорганізація соціальної мережі. Це стало очевидним в результаті виникнення інформаційної мережі Інтернет, яка надбудувалася над соціальними мережами як такими. Саме соціально-комунікативна активність мережі посилює такий аспект їхньої діяльності як самоорганізація та саморегулювання» [108, с. 21].

Філософсько-правовий підхід до аналізу елементарних соціальних мереж запропонував ще Я. Морено, сформувавши соціометрію та психодраму. Так, за допомогою методів психодрами, насамперед спонтанності та телевідносин (взаємопроникнення та взаєморозуміння у внутрішній світ один одного), члени групи осилують формальну її структуру та встановлюють тісні стосунки між собою. Справжня, глибинна структура спільноти фіксується за посередництвом соціограми [243, р. 77].

Самоорганізація інформаційного суспільства здійснюється в контексті розвитку «соціального капіталу». Так, Р. Патнем відзначає, що за аналогією з фізичним й людським капіталом, який упередметнений у знаряддях праці та навчанні, що підвищують індивідуальну продуктивність, «соціальний капітал» передбачає такі елементи громадської організації, як соціальні мережі, соціальні норми й довіру, що визначає умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди [263, р. 39].

Мережевий підхід до самоорганізації інформаційного суспільства запропонував В. Веллман аргументуючи: мережі соціальних спільнот надають новий спосіб вивчення спільноти, що базується на фактичних стосунках між людьми, а не на місцях, де вони живуть, чи їхніх солідарних почуттях [286, р. 21].

До появи чітких норм й правил, системи обмежень та заборон мережева модель самоорганізації суспільства була домінуючою. На сучасному етапі зростає роль права в саморегулятивній системі, нині соціальний капітал та мережева комунікація поступово (проте не повною мірою) втрачають пріоритети, натомість зростає вплив регуляції через використання кругової циклічності: перший етап полягає в цифровому перетворенні з реального світу у віртуальний світ; другий етап – оптимізації процесів та явищ за допомогою штучного інтелекту на основі великих даних; далі – зворотний процес аналогового перетворення оптимізованої оцінки з віртуального світу в реальний. Відбувається процес самоорганізації явища, процесу, установи, а відтак здійснюється перетворення часу, простору та людей у реальному світі на суб'єкти віртуального. Зокрема штучний інтелект може надавати оцінку та налаштування на суб'єктам віртуального. Інформаційне суспільство транспортує результати в реальний світ шляхом аналогового перетворення, використання технологій та знань.

Для прикладу демонстрації циклічності процесу можна обрати проблему поширення мови ненависті, ворожості, нетолерантності в соціальних медіа. Тривалий час це питання було поза межами державної уваги та правового регулювання, розвиваючись в довільній формі у світі віртуальної реальності (соціальні мережі). Згодом питання набуло такої широкої та публічної форми, що зумовило потребу державного регулювання. Першою державою, яка на правовому рівні врегулювала соціальні мережі, стала Німеччина. Закон «Про регулювання контенту в соціальних мережах» (NetzDG) [200] набув чинності 1 січня 2018 р., він офіційно спрямований на боротьбу з фейковими новинами, ненавистю та дезінформацією в Інтернеті. Закон унормовує взагалі поняття «соціальні мережі», вважаючи, що це медіа, де зареєстровано більше 2 мільйонів користувачів цієї країни, і саме вони мають обов'язок видаляти незаконний контент (той, що містить мову ненависті, заклики до насильства, антисемітизму) протягом доби. Соціальні мережі будуть змушені більш послідовно видаляти мову ненависті. Максимальний штраф за недотримання закону становитиме 50

мільйонів євро. На сьогодні немає уніфікованого стандарту правового регулювання щодо визначеної проблеми. Зокрема Сінгапур пішов іншим шляхом та законодавчо визначив у 2019 році потребу вказувати спеціальну примітку «визначено урядом Сінгапуру як те, що містить неправдиву інформацію» на постах у соціальних мережах [210]. Особливості унормування в національних практиках додатково підтверджують циклічність процесу, що полягає у зародженні проблеми у віртуальному середовищі та зворотному регулюванні віртуальності засобами правового впливу.

Сучасний етап розвитку права в інформаційному суспільстві можна окреслити як експериментальний. Інноваційна політика потребує відкритого (орієнтованого на майбутнє) дизайну, а інструменти, спрямовані на перспективне соціальне регулювання, стануть найважливішими; вказане може доводити певну експериментальну форму організації відносин та правового регулювання. Багато норм та усталених інститутів потребують реформування. Вищезазначене стосується основних прав людини, які сформовані на рівні концептуальних засад людського співіснування упродовж століть, але отримують нові можливості правореалізації, гарантування, правової охорони та захисту, а також нових відносин. Щодо останніх, то відзначимо, що розвиток знань та технологій щоразу стрімко збільшує об'єм та кількість суспільних взаємин, що потребують унормування в інформаційній та пов'язаній із нею сфері. Отож, поява нових норм та суспільних відносин – це стале суспільне явище, оскільки завжди були правила, які оновлюють правову політику в певній сфері суспільних відносин. Унікальність інформаційного суспільства в тому, що є величезний масив таких нових відносин у всіх сферах життя суспільства.

У вересні 2015 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Порядок денний розвитку на період до 2030 року, який містить 92 параграфи, а параграф 91 визначив 17 цілей сталого розвитку та 169 пов'язаних із ними завдань. Роль та можливість новітнього права інформаційного суспільства полягає в тому, що воно може сприяти реалізації таких цілей. Досягнути комплексного розвитку на рівні національних держав складно, тому всі країни працюють взаємодіючи, щоб

покращувати як економічний розвиток, так і вирішувати загальносуспільні проблеми. Визначальний керівний принцип – усвідомити мир і процвітання для всіх людей у світі, реагуючи на виклики інклюзивності, яка «нікого не залишає осторонь».

Національні правові системи передбачають гіперстрімкий розвиток соціально-юридичної реальності та створюють цілісні, комплексні програми розвитку державності. Для Європи – це план Індустрії 4.0, Північної Америки – програма «Industrial internet», для Азії – «Smart cities», Китаю – «Made in China 2025». Особливо прогностичну ідеологію знаходимо в позитивній практиці Японії, де запропоновано концепцію Суспільство 5.0, що було розроблено Радою з питань науки, технологій та інновацій та затверджено рішенням Кабінету міністрів у січні 2016 року [230].

Така дефініція пояснюється генезисом історії людства: суспільство 1.0 визначається як групи людей, які займаються мисливством та живуть у гармонійному співіснуванні з природою; суспільство 2.0 – це групи, побудовані на сільськогосподарській діяльності, зростаючій організації та державотворенні; суспільство 3.0 – це суспільство, яке сприяє індустріалізації через промислову революцію; а суспільство 4.0 – це інформаційне суспільство, яке продукує збільшення ролі інформації й знань, реалізує підвищену додану вартість шляхом використання нематеріальних активів. У цій еволюції суспільство 5.0 – це інформаційне суспільство, основане на суспільстві 4.0, яке прагне до прогресивного та оптимального соціуму, орієнтованого на людину. Метою суспільства 5.0 є створення спільноти, орієнтованої на людину, де економічний розвиток й вирішення суспільних викликів ефективно вирішуються, а активний соціум повністю задоволений високою якістю та комфортністю життя. Це суспільство візьме участь у деталізації різноманітних потреб людей незалежно від регіону, віку, статі, мови тощо шляхом надання необхідних послуг. Ключ до реалізації цього – злиття кіберпростору та реального світу (фізичного простору), щоб генерувати якісні дані, а звідти створювати нові цінності та рішення для вирішення проблем. Людоцентристське інформаційне суспільство – це зокрема

національне бачення Японії, яке прагне забезпечити всесторонньо загальнолюдські потреби в контексті досягнення сталого розвитку всесвіту.

Аксіологічні детермінанти, визначені в стратегії, не залишилися декларативними правовими фікціями, а отримали практичний прояв через бажання державно-владних інституцій впровадити ідеологічні постулати в життя. Ґрунтуючись на Базовому плані, штаб-квартира економічного відродження Японії заснувала Раду з інвестицій для майбутнього з метою просувати стратегію зростання та прискорення структурних реформ, визначивши п'ять основних тенденцій розвитку людиноорієнтованого інформаційного суспільства: поширення здорового способу життя та його тривалості, реалізація революції мобільності, створення ланцюгів поставок наступного покоління, створення та розвиток належної міської інфраструктури та стратегій розвитку фінансових технологій. Вказане дозволить, на думку представників органів публічної влади, побудувати суспільство, у якому всі громадяни: молодь, люди похилого віку, жінки та чоловіки, люди із обмеженими можливостями, із невиліковними хворобами - можуть вести повноцінне життя, демонструвати та удосконалювати свої здібності повною мірою. Це суспільство, у якому всі громадяни динамічно залучені до соціального життя [249, р. 48].

Кризовість, нестабільність, індетермінізм зовнішніх патерн світобуття мають величезний вплив на життя індивідуума, оскільки він повинен не лише використати адаптивну здатність біологічного тіла, але й віднайти власну індивідуальність, шлях до належного життя так, щоб почуватися захищеним, впевненим у майбутньому, що дозволяє спілкування з іншими людьми без шкоди для свого психічного та фізичного здоров'я. Правові постулати, як-от: рівність, гуманізм, справедливість, солідарність, недискримінація, законність, верховенство права – залишаються основним фундаментом для побудови суспільства та формування правової політики держави. Аксіологічні правові цінності поширюються не лише на сферу реальності, але й на всі суспільні відносини нової інфосфери, що поєднує онлайн та офлайн-середовище. Слід розуміти, що ціннісно-світоглядні парадигми є незмінними для суспільного

буття, може трансформуватися реальність, проте право через аксіологічні критерії надає новій інформаційній реальності бажаної форми для максимального задоволення законних інтересів людини.

Постановка й осмислення екзистенційної проблематики відмінні від попереднього підходу до сприйняття «екзистенціалізму» у постмодерних реаліях. Ці нові проблеми та виклики передусім враховують «самість» особистості, самоідентифікації та репрезентації в різних соціальних середовищах, зокрема у віртуальних, реконструкцію їх у нове «Я» та «ігнорування» соціальних практик. Дослідження особливостей презентації індивідуального «Я» в новий комунікаційний простір, сформований електронними засобами, почалося майже одночасно з виникненням і поширенням нового середовища, проте не є завершеним дотепер.

Антропологічна сутність правової ідентичності в умовах інформаційного суспільства також зазнає істотних трансформацій. У класичному науковому дискурсі «віртуальний» є антиподом «матеріальному». Віртуальна особистість на противагу фактичному (фізичному або «традиційному») не має фізичного, матеріального тіла і повністю складається з символів, кодів і дії. У вузькому розумінні її можна визначити як набір знаків, символів, які існують в інтернет-середовищі, що виступає носієм субстрату цих знаків. Проте нині такий простий підхід є утопічним. Реалізація знакових значень відбувається насамперед через матеріальну особисту свідомість. Так само як реальна людина, віртуальна особистість може викликати реакцію в інших учасників спілкування у вигляді почуттів, образів і думок. Вказане радикально трансформує віртуальний світ від примітивного уявлення його через інформаційні бази та технічні дані.

Основні ознаки віртуальної особистості полягають у наявності власного імені (у його нескінченних варіаціях), а також здатності такої особистості до необмеженої автономної дії. Важливою є відсутність власної назви, а унікальне (визначальне) позначення себе ускладнює, майже унеможлиблює виокремлення одного предмета взаємодії з іншим. Насправді, визначення не має соціального маркування особистості. З цієї причини анонімні коментарі в онлайн-

обговореннях розглядаються як безособові, навіть якщо вони містять оригінальні ідеї, мають риси індивідуального стилю і є суб'єктно-орієнтованими.

Векторність трансформації особистості в інформаційному суспільстві є предметом наукової дискусії. Проаналізувавши наукові дослідження сучасних представників зарубіжної та національної школи права, виокремимо за предметним критерієм наступні три групи.

Перша група науковців вказує, що розвиток техносфери формує деструкцію особистості через втрату її особистісної ідентифікації. У першу чергу йде мова про зміну мисленевої особливості людини, оскільки інформація – це основа для нашого світосприйняття та створення стереотипів. Науковці доводять, що сучасна людина – це особа з нелінійним, квантовим мисленням, що унеможлиблює суттєву рефлексію суспільних явищ, тобто «тип мислення, якому притаманні поверхове і фрагментарне сприйняття дійсності» [93, с. 106]. З поступальним розвитком суспільного буття наступних поколінь ця філософсько-правова проблема отримує додаткову масштабність, за аргументацією Г. Бахтіної, «кількість людей із «кліповим» (мозаїчним, фрагментарним, колажним, піксельним, калейдоскопічним) мисленням дедалі збільшується, а відтак наближається до критичного пункту, після якого настають незворотні зміни у свідомості людини та суспільства загалом» [9].

Додаткові деструкції у сфері правової ідентичності вмотивовує Ю. Горбенко, докладно обґрунтовуючи, що «новітні інформаційні технології, у яких людина може проявити себе лише з одного боку, тобто як частина суб'єктності, дозволяють не ототожнювати себе з жодним соціальним інститутом (вступаючи у віртуальні спільноти), створюють умови для втрати особистої ідентичності. Індивідуум, який критично мислить, повинен забезпечити підвищення ролі суб'єктності, формуючи ціннісні основи для формування соціальних утворень» [48, с. 51]. Наукова доктрина такого спрямування вказує, що особистості необхідні додаткові індивідуальні ресурси для відстоювання власних просторових граней, засобів для системного

мисленого процесу, а в розумінні права – додаткові механізми захисту прав, свобод та законних інтересів.

Інша група науковців (О. Данильян, О. Дзьобань, С. Yin, X. Zhang, L. Liu) акцентує свою увагу на тому, що медіапростір та інформаційна сфера надає особистості додаткового фактологічного матеріалу та ресурсу для індивідуального вибору особистісних характеристик, аксіологічних ціннісних атрибутів, що будуть корисними саме для неї. Індивіди намагаються якомога корисніше використовувати власні особисті ресурси, з огляду на це простежується тенденція до якісної зміни ролі споживача із пасивного до активного, що здійснює вибір рішень, коментує, радиться, рекомендує та пропонує свої варіанти [59, с. 43]. Інформаційні технології розширюють сферу для пошуку особистості, ціннісних для неї атракторів та формують принципи світобуття в інформаційній реальності, приміром «унікальні функції роблять мікроблоги ідеальними платформами для розповсюдження інформації серед великої кількості населення протягом короткого періоду часу, що додає цінності для користувачів і робить їх задоволеними» [291].

Третя група вказує про видозміну особистості через використання потенціалу інформаційно-віртуального простору. Тут спостерігаються прагнення до анонімності або свідомого вибору неавтентичності, готовність відкинути (зректися) справжнього «само» та використання варіативності «презентаційних оболонок». Загалом анонімність тут проявляється не тільки як забування власного імені, але як свідоме (з різних причин) приховування справжнього статусу або створення випадкового зв'язку між «справжньою» і «онлайн»-особистістю (розвивається нова модель, яка за Аве Кобо має назву «людини у футлярі») [238, р. 81]. Підвищення потенціалу ідентифікації та особистого спектра, свобода проектування та розширення можливостей віртуальної особистості з необмеженим набором довільних характеристик (зняття культурних рамок), констант приписування та випробування нових соціальних «масок» – різноманітність і розрив «Я», співіснування числа різних

віртуальних особистостей (часто несумісних) одночасно або послідовно – усе це прояв сучасної антропологічної сутності людини.

Ми відстоюємо позицію, що віртуальний простір розширює розуміння «особистості в собі» через концепцію віртуальної особистості, котра нерозривно детермінована з концепцією віртуальної спільноти (електронно опосередкованого активного соціального середовища), де є постійна взаємодія віртуальних особистостей. Для розширення такого розуміння сучасна європейська правова думка, як правило, використовує теоретичний апарат постструктуралізму і постмодернізму, де описується особистість у концепції «теорії масок» (на відміну від «старої» концепції модерністського чи есенціалістичного світогляду). У цьому випадку особистість і її нові атрибути в інфосфері визначаються як суб'єкт із децентралізованою, множинною, ліквідною і часто фрагментованою природою; і складається індивідуум з опосередкованих практик, наданих суспільством і культурою, а не властивих особистих якостей.

Особистість є об'єктом рефлексії, яка ідентифікується з процесами переосмислення людиною різноманітності соціальних та особистісних змістів, але сам статус існування не оновлюється онтологічно. Вищевказане аргументує нейтралізацію між реальним і віртуальним існуванням людини в сучасному інформаційному суспільстві.

Певна рефлексія та отримання цілісного уявлення статусу особистості в кіберпросторі та здійснення системного аналізу нової форми існування людини в кіберцивілізації вимагає використання теоретико-соціологічного підходу, концептуального аналізу, котрий включає ширший спектр сфер дослідження: технології, інженерію, філософію, антропологію, управління, політологію, соціологію, демографію (перелік невичерпний) і, безумовно, право.

Філософське осмислення особистості у віртуальній реальності праксіологічно створює тенденції для правового регулювання, оскільки поява нового явища, такого як віртуальна особистість, викликає великий дослідницький інтерес і привертає наукову увагу до таких аспектів соціальної

активності в мережі, як рольові ігри, телеконференції, дискусійні форуми, гостьові книги, соціальні мережі, особисті сторінки тощо. Загальна інформатизація та наукознавство повсякденності життя й суспільні практики викликають необхідність вивчення процесу пошуку нової особистості в інформаційному середовищі, цілісного бачення та системності розуміння статусу особистості в кіберпросторі в довгостроковій перспективі, що потребує повного правового та соціально-філософського аналізу. Ця сфера не може залишатися нерегульованою, якщо відсутні чіткі норми правового регулювання в певній сфері, виникають інші норми міжособистісного, інколи корпоративного спілкування. Оскільки стрімкий розвиток суспільства зумовлює колізії в забезпеченні прав та свобод, завданням держави нового покоління є осмислення інформаційних процесів суспільної реальності та переведення апробованих, погоджених норм віртуального суспільства на мову права.

Новітня модель інформаційного суспільства провокує суттєві зміни в суспільній структурі, соціальних зв'язках, а як наслідок, у державно-владних відносинах. Функціонування єдиної глобальної інформаційної мережі переводить більшість процесів людського життя та функції державної влади у віртуальний простір. Структура інформаційних каналів трансформується, швидкість, доступність, насиченість правового та політично-соціального простору нині має безпрецедентний характер. Усі правові явища та соціальні процеси більшою чи меншою мірою переносяться у віртуальний простір, змінюються принципи комунікації шляхом використання можливостей віддаленості, знеособленості та анонімності інформаційних ресурсів, що споживає суб'єкт права. Діджиталізація та віртуалізація суспільства формує нові правові алгоритми та поведінкові критерії.

Унаслідок цього соціальні норми відіграють вагому роль при регулюванні відносин. Комунікаційний простір інформаційного суспільства перевантажений міфами, символами, ідеологемами, що регулюють й нормують масову свідомість у сучасній епосі. Стрімке поширення інформації безпосередньо впливає на специфіку комунікації, ціннісно-світоглядні установи. Ці нові комунікаційні

форми визначають нове соціокультурне середовище. Інформація є особливим інструментом, що обумовлює функціонування та розвиток культури. Вона передбачає збирання, зберігання, переробку та поширення відомостей, які відтворюють культурні феномени (явища). Згідно з позицією більшості дослідників, нинішня цивілізація є «інформаційною цивілізацією». Це зумовлено медіатизацією культурного простору, у якому нові технології торкаються всіх сфер суспільного життя. Новітні засоби інформації стали не лише передатними механізмами, але й модусом виробництва сучасної культури, формуванням ціннісних установок індивідуума [168, с. 84].

Передові технології, видається, здатні сприяти подоланню кризи сучасної цивілізації та вирішенню багатьох глобальних проблем. У підсумку діапазон загроз і викликів щодо реалізації трансформацій у різних сферах використання інформації та наукових знань є включений у нову соціальну матерію, приміром, радикальний розпад наявних (раніше стабільних) соціальних інститутів, форми світогляду та переконань, системи цінностей, моделі правової поведінки. Цивілізація «переживає» і розуміє нові (ніколи не бачені раніше) тенденції, а також інші культурні інтерпретації соціального контексту, ті протилежно спрямовані процеси: зміцнення, регіоналізація, скорочення, індивідуалізація, які мають місце в суспільстві сьогодні.

Соціально-правові норми завжди були регулятором соціальних відносин, але якщо говорити про Середньовіччя, то особливими регуляторами ставали релігійні норми; сучасна епоха цифровізації стрімко витісняє з масиву усталені соціальні норми і на їх місце приходять медіаційні корпоративні норми інформаційної глобальної мережі, тобто правила та нормативи роботи в мережі Інтернет, що забезпечують можливість безперервного доступу до інформаційних ресурсів для кожного користувача. Основним принципом тут виступає те, що правила використання будь-яких ресурсів у мережі Інтернет визначають власники цих ресурсів. Вказане трансформує всю систему соціально-правових норм, це вже не правила, звичай, принципи, що розроблені людством протягом століть та апробовані буттєвими обставинами, а навпаки,

окрема особа, інституція, спільнота, що визнається власником інформації, створює власні норми, що впливають на всю мережеву модель суспільства.

Узагальнюючи імплементацію виміру інформаційного суспільства в контексті державно-правової транскрипції, на нашу думку, слід виокремити наступні онтологічні риси сучасного інформаційного суспільства:

- відкритість та доступність інформаційно-комунікативних ресурсів і технологій;
- масовість використання технологічних інновацій;
- функціонування комплексної інфосфери, що поєднує реальну та віртуальну реальність;
- посилення ролі ІТ-артефактів (інформації, знань у житті суспільства);
- незворотна, спрямована зміна соціально-правових та політичних інститутів суспільства та усталених практик;
- тенденційний розвиток технічних знань, що зумовлює синергетичність майбутньої суспільної і правової реальності;
- держава і право втрачають прерогативу на суспільні відносини, тому технології та інформаційні інновації визначають напрямки розвитку державно-владної та нормативної системи;
- зміна підходів до методів правового регулювання інформаційних відносин;
- активізація використання потенціалу єдиного глобального світового інформаційного простору;
- діджиталізація та інформатизація членів суспільства.

3.2 Темпоральні та просторові виклики моделі інформаційного суспільства та правові гарантії її належного функціонування в Україні

Новітні виклики суспільної реальності є визначальними рушійними патернами розвитку соціуму, правових, політичних, економічних, соціальних та

культурних відносин. Виклики створюють суспільні певні труднощі та змушують працювати державні та громадські інституції заради ефективного подолання цих перепон. Британський історик та філософ А. Тойнбі сформулював закон «виклику та відповіді», відповідно до якого суспільство функціонує лише тоді, коли виникають нові виклики, і воно зобов'язано адекватно, розумно реагувати на них. Саме такий порив дозволяє виходити за стандартні межі та створювати новий простір, наступний етап розвитку цивілізаційних відносин.

У дванадцятитомному збірнику «Дослідження історії» А. Тойнбі сконцентровано на стародавньому середземноморському світі, мотивує європейську цивілізацію, яка переживає загальну кризу, що є відголосом досвіду грецької цивілізації часів Пелопоннесу V століття до н.е. Використовуючи досвід порівняння, англійський історик мотивує циклічне розуміння історії, у якому доводить існування певних законів, що керуватимуть розвиток наступних цивілізацій [167]. Такі постулати А. Тойнбі викликали різку критику з багатьох сторін насамперед тому, що він створював враження, ніби ера західної гегемонії йде на спад і більша частина імпульсу світової історії переміщується на Схід. Це, безумовно, було суперечливим уявленням у часи холодної війни.

Проте сучасні світові вимоги доводять реальність певних сформульованих ним законів, зокрема згаданого закону «виклику і відповіді» [192, р. 99]. Панемічні виклики нової світової цивілізації адаптували надстрімку відповідь нової моделі суспільства. Інформаційні технології стали первинним чинником відповіді соціуму, чітко демонструючи праксіологічну цінність законів А. Тойнбі.

Телемедицина, дистанційна робота та онлайн-освіта, електронне урядування, інформаційні засоби контролю стають надважливими елементами, щоб допомогти суспільству уповільнити поширення коронавірусу [220]. Пандемія не лише розширила можливості для просування технологічних рішень, але й надала рідкісну можливість вивчати дослідження та практику технологій, зокрема публічне управління, електронну демократію, робочі практики, проєктування та використання технологій. Швидкий перехід до телемедицини,

дистанційної роботи та онлайн-освіти у відповідь на загрозу коронавірусу є нагадуванням про те, що цифрові технології надають багато переваг і можуть відігравати важливу роль в управлінні та зниженні ризиків, спричинених карантинном під час пандемії та навіть після локдауну. Відомо, що інформаційні системи та інноваційні технології виконують важливу роль в охороні здоров'я, підтримці клінічних рішень, реагуванні на надзвичайні ситуації/кризи та в управлінні ризиками.

Дослідники та практики інформаційних систем і технологій можуть сприяти проведенню ефективного аналізу даних про пандемію COVID-19 і залучитися до потенційно нових тем досліджень, як-от: полегшення роботи під час соціального дистанціювання, безконтактна торгівля, розпізнавання обличчя під час носіння масок або під час інших криз, додатків щодо приватності інформації, краудсорсингу, передачі даних і відстеження дотримання прав людини, роботизації та їх впливу на організації, моніторингу вразливих і невразливих груп та їх ефективності в роботі, зміни моделей попиту та пропозиції для крихких мереж бізнесу, інструменти віртуального спілкування, прориви в онлайн-освіті, дистанційної форми роботи та приватного життя [258, р. 6].

Однак слід розуміти, що модель розвитку цивілізації не передбачає примітивних зв'язків «суспільний виклик – інформаційні удосконалення». Відповідь сучасної моделі суспільства містить всі елементи соціальних трансформацій у широті різних сфер, у першу чергу правової. Інформаційне суспільство вимагає нового права, котре б відповідало темпорально-просторовим чинникам для ефективної відповіді на виклики цивілізаційного розвитку.

Уточнюють роль права в розвитку цивілізації філософські закони, сформульовані вченими Ф. Нонетом та Ф. Селзніком [256, р. 65]. Людина – це істота, котру в житті охоплюють зміни, що передбачають різні елементи, і такі зміни переслідують її упродовж цілого життя. Індивідуума від інших живих істот відрізняє передусім його здатність брати участь в існуванні самої людини.

Особистість має історичну свідомість, яка дає їй можливість інтерпретувати свою історію, що охоплює минуле, теперішнє та майбутнє. Останнє виводиться через категорію історичної обізнаності – це характеристика людини, яка виділяє її від інших живих істот; є люди, здатні самостійно визначати та планувати напрямки свого життя, беручи до уваги аспекти своєї історії. Життя людини наповнене різноманітною динамікою і різними інтересами. Як наслідок, виникає суспільство, де кожен має різні інтереси та потреби; отже, щоб не було конфлікту інтересів, необхідні правила гри для регулювання соціальності в суспільній дійсності, з метою створення порядку, миру, спокою, добробуту.

Суспільства з ширшою сферою діяльності, як держава, безумовно, потребують більш складних механізмів – правових. В основному в кожній спільноті є правила або звичайні закони, які вже діють. Проблема в тому, що правила все ще недостатньо сильні для регулювання та примусу, тому необхідний закон, який має сильну легітимність та чіткі суворі санкції для реалізації правових ідеалів. Позитивне право як право, яке юридично застосовується в країні, має досить динамічний розвиток.

Історично право можна розділити залежно від трьох етапів, а саме: репресивне право, автономне право та реактивне право [257]. Юридичний тип, запропонований Ф. Нонетом та Ф. Селзніком, походить від першої фази репресивних законів, орієнтованих на легітимність влади, втім науковці доводять, що цей тип слабкий з огляду на його нестабільну легітимність. Натомість автономний закон обіцяє стабільний інституційний порядок. Автономне право є центральним у розвитку права, гарантуючи впевненість. Водночас автономне право має обмеження, які передбачають підвищення вимог щодо відповідного закону, який сприяє гнучкості політичного співтовариства. Репресивне право – це право, що зосереджується на аспектах влади, тут політика не має меж. Закон є синонімом політики, і навпаки. Часто у праві втручання влади настільки помітне, що закон втрачає нейтральність. Автономне право діє як антитеза репресивного. Відповідно автономію права політики і права не можна змішувати, право як таке має бути нейтральним. Політика є лише

механізмом формулювання закону. Коли закон вже має легітимність, то політика влади має бути підпорядкована чинному праву. Автономне право прагне підкреслити аспекти процедури, а не справедливості по суті. Третім етапом розвитку права є закон реактивний (чуйний). Реактивне право є досить зрілим типом права, що намагається подолати конфлікт між репресивними правами та автономністю права. Реактивний закон наголошує на адаптивній відкритості до людей, їх прагненнях. Цей закон є не лише процедурним, але й суттєвим міркуванням справедливості.

Право як частина культурного продукту людини невіддільне від історичних аспектів самої людини. Розвиток і динаміка права завжди спрямовані на те, щоб стежити за розвитком й запитами дедалі складніших людських потреб і щораз нових проблемних викликів.

В ідеалі правопорядок у суспільстві, що розвивається, має ґрунтуватися на реактивному (чуйному) праві, котре пропонує парадигму розгляду закону, наголошуючи на основних аспектах справедливості закону. Реактивний (чуйний) закон виник як антитеза чи спроба наукової критики чимраз різкішої доктрини легалізму [227].

Легалізм зосереджується на процесуальному, а не на матеріальному праві. Відбувається те, що закон довше відображає справедливості у суспільстві, тоді як закон обмежений жорсткими правилами, де він часто шкодить правосвідомості людей.

Використовуючи парадигмальні тези цитованих творців філософської доктрини, важливо розуміти, що новітні моделі суспільства потребують нових правових методів та способів правового регулювання, проте закон реактивного (чутливого) права є основою для відображення стандартних уявлень про нормотворчу та правореалізаційну практику. Суспільство реагує на виклики, які часто є неоднозначними, проте вагомо, щоб нормативна реакція (відповідь) була справедлива, сконцентрована на людині, її інтересах та передбачала існування закону як допоміжного критерію для людського буття (він створений для

людини, а не людина для нього, яка потім повинна бути піддана деструкції, незаконному обмеженню прав заради дотримання букви закону).

Реактивний (чуйний) закон Ф. Нонета та Ф. Селзніка разом із аналізом історичної філософії Дж. А. Тойнбі отримує розуміння, що реактивне (чуйне) право народжується в легітимного суб'єкта правотворчості, котрий повинен бути наділений творчими якостями, правовою креативністю для того, щоб врахувати все більш складні реалії права та суспільства, і якщо його не контролювати, це матиме достатньо істотний вплив, який може порушити соціальне життя і порядок. Реактивний (чуйний) закон – це закон, що завжди діє як частина динамічної культури керувати процесом, слідкуючи за розвитком, бажанням й потребами соціуму щодо закону. Реактивне (чуйне) право розглядається як частина реагування на всілякі проблеми суспільства, пов'язані з різними проблемами, зокрема з питаннями справедливості, визначеності та правової доцільності. Реактивні (чуйні) закони прагнуть бути адаптивними та відкритими для всіх форм можливостей, які траплятимуться в житті соціуму.

Інформаційне суспільство містить факторинг просторової трансформації. Простір як філософське явище «відображає виникнення, форму та межі будь-якої правової норми, події, дії, стану, процесу» [13, с. 53]. Простір вказує на місце суб'єкта права в соціальній реальності, у правових відносинах й у суспільному розвитку. Правовий простір – це певна констанційна умова існування людини в цивілізаційних відносинах. Правовий простір є змінним протягом життя, позаяк виникають, зникають, змінюються суспільні відносини, стани, що провокує оновлення правового становища особи. Розширення спектра прав та обов'язків, зміна державного регулювання окремих сфер, додаткові унормовані політичні інституції, правові дії чи події – усе це плавно визначає межі правового простору функціонування окремої особистості, спільноти осіб чи всієї держави.

У своєму докторському дисертаційному дослідженні В. Сировацький позиціонує просторові виклики з територіальними межами держави як первинного інституту формування суспільної реальності. Науковець вказує, що «просторові виклики – це виклики, які виникають на території держави Україна

й потребують пошуку оптимальних шляхів їх вирішення саме для конкретної території з врахуванням її особливостей» [148, с. 17]. Погоджуючись із необхідністю врахування ментальних, ортологічних особливостей історичного розвитку правової системи, правової реальності, соціального регулювання, культурних, морально-етичних цінностей народу, його темпераменту, досвіду та практики, все ж вважаємо за необхідне розширення тлумачення просторових викликів в аспекті гуманістичних атракторів. Як державні територіальні чинники, так і особливості індивідуального стану суб'єкта права визначають просторові виклики. У межах держави вони є загальними, у межах простору окремої особи вони є індивідуальними. Реактивне (чуйне) право повинно врахувати як загальні, так і окремі аспекти. Оскільки саме людина є первинним визначником права, а народ є єдиним її джерелом.

Зовнішні та внутрішні установки є чинниками зміни просторового правового буття, виклики провокують стрімку зміну цього явища. Тому правовий простір змінюється у багатьох зв'язках та визначених юридичних режимах, коли йдеться про панування повноцінної інформаційної моделі суспільства. Відобразимо вказане у двох особливо виражених формах видозміни просторових чинників.

По-перше, інститут громадянства як взаємний юридичний зв'язок громадянина з державою змінює просторові межі.

Державні кордони сучасного світу отримують доволі «розмите» значення. Швидкі міграційні масові процеси, полегшення комунікації, можливість швидкого територіального сполучення, інформаційно-комунікативні технології – усе це дозволяє громадянам розширити простір, відчувати себе громадянином регіону (приміром, європейцем), громадянином світу в широкому тлумаченні такого поняття.

На сьогодні з'являється новітня форма громадянства – електронне (цифрове) громадянство. Цифровий громадянин – це особа, яка використовує інформаційні технології для участі в суспільстві, політиці та уряді.

Останні розробки концепції визначають цифрове громадянство як самовизначення ролі людей у суспільстві за допомогою цифрових технологій, наголошуючи на розширенні можливостей і демократизації характеристик ідеї громадянства.

Ідея цифрового простору як політичного простору передбачає забезпечення поваги до фундаментальних прав особи як традиційних, так і нових особливих прав в Інтернеті, де фокусується увага на свободу дій та ідентичність особи як громадянина. Видається, що така ідея цифрового громадянства є не лише активною, але й перформативною в тому розумінні, що «у суспільствах, які дедалі активніше вдаються до посередництва цифрових технологій, цифрові дії є важливим засобом, за допомогою якого громадяни визначають і виконують власну роль у суспільстві» [224, р. 19].

У 2014 р. Естонія була першою країною у світі, яка запустила програму електронного проживання, щоб реалізувати свої амбіції щодо створення безмежного цифрового суспільства для громадян світу. Програма надає власникам e-Residency транснаціональну цифрову ідентифікацію. Ця ідентичність дає доступ до платформи, побудованої на залученні, легітимності та прозорості. Електронні резиденти також мають доступ до бізнес-середовища Європейського Союзу та можуть користуватися державними електронними послугами Естонії. Нині в Естонії є близько 100 000 електронних резидентів із 176 країн, окрім цього, вони заснували в цій державі майже 23 000 цифрових компаній [27].

Цифрове громадянство отримує розвиток через концепцію Л. Гілла, Д. Редекера і У. Гассера, яку вони визначають «цифровий конституціоналізм» і розуміють її як широкий набір ініціатив від багатьох учасників, які намагалися сформулювати спектр «політичних прав, норм управління, а також обмежень щодо реалізації влади в Інтернеті». Правознавці визнають, що таким поняттям бракує класичної характеристики конституцій, позаяк вони не займають «основоположної позиції в ієрархії правових джерел». А дал стверджується, що вони мають «виміри» конституціоналізму, оскільки вони є конституційним

предметом, предметом політичної спільноти та прагненням до офіційного визнання [244].

По-друге, процес соціальної ідентифікації змінюється шляхом трансформації просторово-комунікаційних відносин суб'єктів права в контексті значного зростання ролі соціальних мереж.

Ідентичності багатогранні та охоплюють індивідуальні, міжособистісні та соціальні процеси, вбудовані в соціальні структури. Теорія соціальної ідентичності [279, р. 41] стверджує, що особи прагнуть отримати або набути позитивну та чітку соціальну ідентичність. Фізичні особи належать до багатьох груп і відчують різні ступені психологічного стану, які містять міжгруповий зв'язок (тобто внутрішньогрупова ідентифікація). Вчений Дж. Тернер та його колеги теоретизують, що різні ідентичності стають помітними на основі взаємодії між характеристиками «особа» і «ситуація». Крім того, ідентичність, яка стає когнітивно помітною, потрапляє в один із трьох рівнів абстракції самокатегоризації на основі рівнів інклюзивності: персональних, соціальних та людських.

Важливою точкою відліку для категоризації є соціальні групи, кожна з яких складається з двох або більше людей, що визначають себе як члени соціальної групи і таким чином мають спільну соціальну ідентифікацію. Соціальна ідентифікація, що означає ототожнення людини з соціальною групою, охоплює три компоненти: когнітивний, оціночний та афективний. Як тільки індивід уподібнює себе з групою, він приймає пов'язану з нею соціальну ідентичність. Відтоді особистість відрізняє себе від інших цією категоризацією [225, р. 573].

Люди прагнуть до позитивної соціальної ідентичності, тобто доброякісно оцінюють свої соціальні групи порівняно з іншими. Г. Таджфел і його учень Дж. Тернер розробили концептуалізацію простору відповідно до «Теорії соціальної ідентичності міжгрупової поведінки» [226, р. 246]. Вчені погоджувалися із твердженням М. Шерифа: «Щоразу, коли індивіди, що належать до однієї групи, взаємодіють колективно чи індивідуально з іншою групою або її членами з

позиції їхньої групової ідентифікації, ми маємо випадок міжгрупової поведінки» [278, р. 37]. Інституційно виокремлюють дві необхідні умови міжгрупової поведінки: внутрішню та зовнішню. Тоді, як існування групи залежить від внутрішніх умов групової ідентифікації або соціальної ідентифікації, що включає індивідуальне усвідомлення членства в групі, ціннісні конотації, пов'язані з цим усвідомленням членства, емоційний компонент, міжгрупова поведінка потребує також зовнішнього консенсусу щодо існування групи.

Подальші дослідження міжгрупової поведінки показали, що соціальна ідентифікація з групою призвела до прогрупової поведінки. У розподілі ресурсів індивіди віддавали перевагу членам групи, аніж іншим поза групою. Цей висновок передбачає, що індивіди діють відповідно до керівного принципу досягнення вигоди для власної соціальної групи. Виразні ідентичності викликають упередження щодо внутрішньої групи проти інших, впливаючи не лише на оцінку, а й на розподіл та сприйняття [283].

Інформаційне суспільство трансформує процес соціальної ідентифікації, тому що змінюється сутність соціальної групи. Якщо в класичних моделях суспільства особа ідентифікує себе через реальні групи (колеги, друзі, сусіди, етнос, націю), то в інформаційному суспільстві такий процес модифікується з огляду на пріоритетну роль інформаційних мереж. Таким чином, змінюється простір комунікації, правової практики суб'єктів права. Парадигма Інтернету речей інтегрувала сенсорні мережі в Інтернет і дозволила надавати додаткові послуги розширення комунікаційної просторовості в цих мережах.

Також інформаційне середовище допускає можливість зміни ідентичності, формування нової ідентичності чи навіть кількох. Є допустимим називати себе іншим ім'ям, ніж юридично визнане, змінювати основні характеристики особи. У межах децентралізованої веб-спільноти часто використовується «ідентичність» взаємозамінно з «ідентифікатором», без явної вказівки визначення того, що передбачає ідентичність.

Темпоральні виклики, зумовлені інформаційним суспільством, а також надшвидкими, мобільними та невизначеними змінами інформаційного

середовища. Суспільство, державні інституції, окремі громадяни загалом потребують додаткового прилаштування до стрімких технологічних трансформацій у всіх сферах. До темпоральних змін інформаційного суспільства не є готовим і право, тому створюються нові норми, правові інститути, галузі права, проте в цьому розвитку право завжди є не векторновизначальною формацією, а тією, що наздоганяє. Японський філософ Й. Масуда визначає відмінність інформаційного суспільства від індустріального, де в останнього домінуючою аксіологією є споживання товарів, натомість у новій моделі інформаційного суспільства характерною ознакою є цінність часу [247, р. 9]. У цілому мислитель виокремлює сімнадцять чинників трансформації суспільства, серед них темпоральна активність має істотне значення у багатьох визначених ним ознаках.

На нашу думку, значною науковою новизною та доктринальною потребою є визначення темпоральних викликів, що існують в інформаційній моделі суспільства; проілюструємо зазначене аналізом практичних проблем.

Перша – формування нових галузей права, правових інститутів, що не мають усталених принципів та належного макета функціонування. Тут законодавець використовує метод «спроб та помилок», оскільки синергетичний розвиток новітньої галузі не є стало визначеним. Прикладом тут може слугувати формування ІТ-права. Нині ця галузь права охоплює всі закони, які стосуються передачі, використання та зберігання електронної інформації. Комп'ютерне право пов'язане з низкою правових сфер, що впливають на розробку та використання комп'ютерів і програмного забезпечення, а також на передачу даних через фізичні носії або через мережі передачі даних. По суті, це будь-який закон, що стосується комп'ютерів та інших електронних пристроїв, які зберігають інформацію, інформаційно-комунікаційних технологій. Будь-який інститут чи галузь права існує у темпоральному розвитку, проте сучасна модель інформаційного суспільства значно активізувала швидкість такого прогресу.

Друга – трансформація та потреба узгодженості суспільних відносин, що давно унормовані на міжнародному та державному рівні окремих країн.

Темпоральні виклики інформаційного суспільства впливають на усталені інститути права, зокрема інститут приватної власності. Нині у всіх країнах світу зросли злочини у сфері віртуальної власності, тому нові виклики провокують нові відповіді, а саме терміново необхідні систематичні дослідження, базовані на відповідних прецедентах і доктринах, з трьох позицій: концептуальні межі віртуальної власності, судове застосування злочину віртуальної власності та визначення кількісного елемента злочину віртуальної власності [239]. Такі виклики передусім вимагають швидкості правотворчого процесу у новітній сфері, що не завжди вдається досягнути, тому додатковими викликами є прогалини національного законодавства.

Отож третім викликом є саме прогалини правового регулювання. Прогалина – це відсутність нормативно-правового припису, який є необхідним для вирішення конкретної життєвої ситуації. Тобто йдеться про недостатність правової регламентації щодо вирішення певної проблеми, відсутність нормативного припису, що за змістом (навіть при розширеному тлумаченні) міг би бути застосованим у даному випадку. На противагу детальному тлумаченню, коли ми маємо справу з обставинами, які законодавець передбачав, однак не зміг визначити за допомогою тексту, прогалина існує тоді, коли законодавець загалом не передбачав такі обставини [61, с. 23].

Розглядаючи наведений приклад зауважимо, що віртуальна власність має властивості матеріальних чи нематеріальних речей, індивідуальних чи колективних, а тому різні юридичні інтереси мають бути захищені кримінальним правом. Для судового застосування кримінальних правопорушень проти віртуальної власності існує три підходи: майнові злочини, злочини щодо даних та комп'ютерні злочини. Ці три не мають ранжування чи взаємовиключних відносин, тому слід застосовувати принцип ідеального збігу. І тут, як кінцевий наслідок, отримуємо ще один четвертий виклик – суттєву невизначеність правореалізаційної практики, особливо значний масив дискреційних повноважень суду. Саме на рівні власної правосвідомості суддя,

що стикається з прогалиною, вирішує аналогію якого закону застосовувати. Вказане є «точковою» відповіддю на проблему.

Така ситуація посягає на ціннісні принципи функціонування суспільства, порушує принципи права, що історично визнані основними постулатами, плацдармом людського правового буття. Ключовим серед них є принцип верховенства права. Для його розуміння використаємо положення Венеціанської комісії, що виділила наступні «складові верховенства права: 1) доступ до закону (положення закону повинні бути чіткими, зрозумілими та передбачуваними); 2) вирішення питань про юридичні права, як правило, слід здійснювати на підставі закону, а не розсуду; 3) рівність перед законом; 4) влада має реалізовуватися відповідно до закону, розумно та справедливо; 5) права людини повинні бути максимально захищені; 6) повинні існувати наявні засоби щодо врегулювання суперечок без невиправданих відстрочок і витрат; 7) наявність справедливого суду; 8) держава повинна дотримуватися своїх зобов'язань у межах як міжнародного, так і національного права» [132]. Невизначеність та дискреційність правореалізаційної практики зазіхає принаймні на чотири з визначених складових принципу верховенства права.

Доволі часто виклик правового вибору домінування юридичних цінностей є настільки суттєвим, що суспільство потрапляє в безвихідну ситуацію, оскільки втрачає змогу визначити прерогативи певних законних інтересів. Знову ж для прикладу, дискусії навколо посмертної конфіденційності часто підходять до цієї концепції як до інструменту захисту померлого від репутаційної шкоди, а близькі родичі, які емоційно зацікавлені в посмертній репутації рідної людини, є можливими непрямыми бенефіціарами. Після такої дилеми юридичне питання перетворюється на гру з нульовою сумою, яка протиставляє інтереси померлого та інтереси ширшого суспільства; конфіденційність особи проти свободи слова та інформаційних інтересів усіх інших [272, р. 8].

П'ятим викликом є невизначеність понятійно-категоріального апарату. Інноваційні цифрові інструменти генерують нові терміни та фрази, а також сучасні концептуальні основи для розуміння того, як ці інструменти впливають

на суспільство та взаємодіють із ним. Пов'язаним із темпоральними аспектами викликом інформаційного суспільства для всієї системи права держави та системи законодавства є відсутність чіткого, усталеного понятійно-категоріального апарату. Нові відносини, що створює інформаційний соціум, тягнуть за собою потребу унормування та доктринального тлумачення цього широкого ряду правових термінів, понять та дефініцій. Найбільша перешкода для ефективної розмови між спільнотами кібернорм має термінологічний характер. Увесь дискурс кіберпростору зупинився на термінологічній неточності. Дефініції використовуються як взаємозамінні та/або використовуються для передачі розбіжних значень у певних національних законодавствах, національних актах та рішеннях прецедентного характеру, часто прослідковуються певні галузеві конвергенції як у національному, так і в міжнародному контексті.

Шостим темпоральним викликом інформаційного суспільства є існування суттєвого масиву соціальних відносин, що знаходяться поза межами правового регулювання.

Проаналізуємо вказане на прикладі блокчейну Wallet як одного з найважливіших програмних засобів для взаємодії з блокчейнами та зберігання пар закритих і відкритих ключів для різних криптоактивів і цінних паперів. Програмне забезпечення Wallet може пропонуватися відповідальними третіми сторонами («зберігачами»), які мають певні права на активи та транзакції. Як сторони, що підлягають фінансовому регулюванню, вони повинні дотримуватися стандартів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, здійснюючи перевірки користувачів своїх послуг за принципом «знай свого клієнта».

Однак юридична проблема полягає в тому, що програмне забезпечення Wallet також може бути випущене без залучення відповідальної третьої сторони. Оскільки норми щодо відмивання грошей тут не виконуються, а користувачі мають повну «свободу дій», таке програмне забезпечення використовується кримінальними злочинними групами з нелегітимною метою. Через їх зв'язок зі

злочинною діяльністю законодавці почали боротися з програмним забезпеченням гаманців, не пов'язаним із зберіганням; ще з 2018 р. Європейський Союз, наприклад, вніс корективи до своїх постанов щодо боротьби із сумнівними та неконтрольованими грошовими операціями, щоб враховувати криптоактиви та постачальників послуг криптогаманців у широкому сенсі їх розуміння [206].

Глобальні скоординовані зусилля з регулювання криптоактивів очолює міжурядова Група розробки фінансових заходів (FATF). Щороку FATF публікує керівний документ із набором рекомендацій щодо боротьби зі злочинами, пов'язаними зі сферою криптоактивів. Останнє керівництво FATF у 2021 р. винесло вердикт, за яким організація «не знає жодних технічно перевірених засобів ідентифікації особи, яка точно керує чи володіє Wallet» [211]. Очевидно, не існує надійного технічного способу забезпечення дотримання згаданих правил протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму щодо коштів, не пов'язаних із позбавленням волі, і з юридичної точки зору їх регулювання залишається суперечливим [222].

На сьогодні фінансове регулювання не в змозі належним чином вплинути на програмне забезпечення Wallet, оскільки воно припускає існування зареєстрованого суб'єкта відповідальності, який пропонує це програмне забезпечення, а державне фінансове регулювання не може відстежити ланцюжки вторинної відповідальності [194, р. 107]. Таким чином, можемо констатувати про відсутність дієвості державних норм права для боротьби з новими злочинами інформаційного характеру.

Новітня модель інформаційного суспільства насичена різновекторними конструкціями, що загалом можуть нести як аксіологічно-ціннісні прояви суспільно-цивілізаційної реальності, так і водночас формувати деструктивні явища політико-правової реальності.

Тепер варто зосередитися на проблемних аспектах функціонування моделі інформаційного суспільства.

Передусім слід констатувати про наявність технологічної стратифікації. Технології завжди трансформувалися, щоб адаптуватися до різноманітних людських навичок і соціальних моделей. Це спростило багато речей для людей, але також створило нові проблеми, унаслідок чого суспільство повинно було напрацювати шляхи їх вирішення. Серед найважливіших проблем, пов'язаних із технологіями, є те, що не всі мають до них доступ. Соціологи стверджують: технології сприяли поглибленню інших соціальних нерівностей, базованих на статі, віці, расі та соціальному класі, у широкому розумінні це явище можна характеризувати як технологічну стратифікацію.

Дослідниця О. Гудзенко вказує, що «соціокультурні трансформації, пов'язані з створенням/використанням ІКТ-технологій, фактично спровокували перехід до автоматизації ринку праці, а відтак сформували новий стратифікаційний модус – цифровий розрив» [54, с. 99].

На національному рівні технологія має потенціал як розширювати рівність, так і покращувати її. Приміром, якщо б сільські райони та малозабезпечені групи мали доступ до нових інноваційних технологій, зокрема до мережі Інтернет, вони могли б наздогнати в розвитку міські центри та правлячі групи. Однак коли цей доступ не надається, суспільство ще більше розділяється на тих, хто володіє інформацією та знаннями, необхідними для прогресу, і тих, хто їх не має.

У всьому світі ми маємо справу з аналогічною ситуацією. Технології можуть допомогти менш індустріальним країнам наздогнати економічно провідні країни. Але якщо менш розвинені країни не зможуть отримати доступ до новітніх технологій, вони, імовірно, ще більше відстануть, а економічна нерівність зросте.

Термін «цифровий розрив» уперше використав американський політик Е. Гор у своїй промові в 1996 р. Після цього він увійшов до загальноприйнятого лексикону, і його стали також використовувати науковці та неспеціалісти.

У 1990-х рр. кількість власників комп'ютерів зросла з 300 000 до 10 мільйонів. Проте було привілеєм користуватися персональним комп'ютером. Соціологи відзначають, що в усьому світі люди з низькими доходами, етнічні

меншини та сільські жителі мають обмежений доступ до новітніх технологій порівняно з іншими. Громадяни країн, що розвиваються, також мають менш привілейований доступ до технологій, ніж громадяни розвинених країн. Двохтисячні роки принесли більш доступні технології. Комп'ютери та інші електронні пристрої стали дешевшими, здавалося, що люди з низькими доходами також зможуть дозволити собі володіти ними, а відтак цифровий розрив закінчиться природним шляхом.

На жаль, це не те, що показали дослідження. Доступ до Інтернету та технологій все ще різниться залежно від раси, класу, віку, географічного положення та навіть статі. Стратифікація поширюється в результаті того, що коли маргіналізовані люди мають доступ до технологій, вони, зазвичай, не використовують останні технологічні винаходи. Наприклад, вони часто використовували комутоване з'єднання, а не широкопasmовий доступ чи бездротовий Інтернет. Міжнародні звіти демонструють наступну статистику – тільки 67,1 відсотка населення світу нині користується мобільним телефоном. Так, на початку 2022 р. кількість користувачів Інтернету зросла до 4,95 мільярдів, відтак рівень проникнення в Інтернет становить 62,5 відсотків від загальної кількості населення світу. Також дані засвідчують, що кількість користувачів Інтернету зросла на 192 мільйони (+4,0 відсотка) упродовж останнього року [205].

Цифровий розрив тепер тісно пов'язаний із доступом до Інтернету. Сільська місцевість зазвичай має менш розвинену інфраструктуру, яка не забезпечує доступу до швидкісного Інтернету. Міста та міські райони перебувають у набагато кращому становищі.

Дослідницький центр Pew [282] виявив, що етнічні меншини в США використовують менші пристрої для доступу до Інтернету, які менш придатні для написання резюме та надсилання заяв на роботу, ніж ноутбуки чи комп'ютери. Таким чином, вони перебувають у менш привілейованому становищі, коли йдеться про працевлаштування. Це може поглибити нерівність у праці між різними етнічними групами.

Помітними є деструктивні прояви суспільної реальності в інформаційному просторі, зокрема істотне порушення аксіологічно-правового принципу рівності. Це проявляється при реалізації права на працю через рівень технологічної грамотності працівника. Ринки праці стикаються з великою нестачею певних компетенцій і водночас великою кількістю компетенцій, які більше не затребувані.

Пристрої та програмне забезпечення, що використовуються в професійному контексті, постійно оновлюються, щоб бути ефективнішими та спростувати працю. Ці зміни вимагають збільшення використання цифрових інформаційно-комунікаційних технологій на робочих місцях. Дійсно, більшість працівників сьогодні використовують цифрові ІКТ, як підтвердили 83% учасників великої репрезентативної вибірки німецької робочої сили [191, р. 65].

В управлінні бізнесом ХХ ст. вважалося, що вартість людської праці має бути зменшена, однак це історія минулого. У ХХІ столітті, що характеризується глобалізацією, людський трудовий ресурс є ключем до успіху, і майбутнє керівництво повинно мати чітке розуміння сильних сторін, інтересів і знань [260, р. 11]. Таким чином, під час Четвертої промислової революції, коли ми зіткнулися з безліччю нових технологій і продуктів, освіта повинна бути реформована, щоб покращити креативність і спілкування. Цифрова компетентність, або цифрова грамотність – є визначальною в сучасній соціальній цифровізації і має прослідковуватися на всіх рівнях освіти. Це тягне за собою здатність використання цифрових технологій для участі свідомої громадськості в багатьох вимірах. Потреба в цифрових компетенціях є генеральною для формування участі осіб у різних умовах, які включають соціальні, вікові, гендерні та навіть обмежені можливості в суспільстві.

Потребує розроблення стратегія цифрової участі, подолання нерівності через застосування інклюзивності технології та процесів, активізації освітнього процесу у сфері інформаційно-цифрової освіченості. У звіті «Сприяння ефективному навчанню в епоху цифрових технологій» відстоюється ідея Європейської референтної бази, яка дозволяє порівнювати та адаптувати

цифрові компетенції в освіті для їх використання в усіх європейських державах-членах, тобто фактично формує чітку, вільну освітню платформу. Такий підхід елімінує можливості нерівності щодо доступу до технологічних знань, протидіє дискримінаційним проявам у цій сфері.

Одним із найбільш загрозливих факторів інформаційного суспільства є динамічне поширення інформаційної маніпуляції. Останню слід вважати актом управління розумом і волею через застосування різноманітних інформаційних технологій. Воля дає людині можливість вільно визначати свою долю. Відсутність вільного вибору призводить до поступової втрати людської гідності. Варто зазначити, що свободою маніпулює суб'єкт, а не об'єкт, і це призводить до поступового зникнення поняття «особистого Я» об'єкта маніпуляції. Маніпуляція проявляється як вид прихованого спостереження, як інструмент і процес впливу на духовний світ об'єкта негласного спостереження через приховування злих намірів і дій. Переваги штучно створених подій над реальними подіями достатньо легко досягти, використавши засоби штучного інтелекту, адже тоді є володіння системою впливів, яка потребує спеціальних знань і засобів для зміни думок, поглядів, ставлення та цілей особи, якою маніпулюють.

Маніпулювання свідомістю людей є однією з найважливіших і найбільш актуалізованих сучасних проблем. Це пояснюється тим, що в сучасній інформаційній цивілізації явище маніпулювання масовою свідомістю за допомогою інформаційних технологій набуло тотального характеру. Інформаційне суспільство формує глобальний інформаційний простір, що забезпечує вільний доступ до інформаційних ресурсів і значно полегшує життя сучасної людини. Водночас простежуються негативні тенденції, пов'язані з соціальним конфліктом між виробниками та споживачами інформації. Під впливом правових, соціальних, політичних, економічних і культурних чинників цей конфлікт призводить до зростання ролі маніпулювання масовою свідомістю та створює передумови для медійної реальності, яка ускладнює адекватне відображення дійсності. З огляду на збільшення технологічних можливостей

маніпулювання темпи маніпулятивного впливу інформації на масову свідомість в інформаційному суспільстві зростають, що породжує проблему інформаційної безпеки особистості та суспільства.

В останні роки маніпуляція свідомістю стала ефективним методом формування громадської думки. Маніпулятивний вплив вважається найефективнішою формою впливу на ширше суспільство. Тому технологічні маніпуляції мають не тільки індивідуальний характер, але й соціальне значення, коли використовуються як засіб гібридної війни, політичного обману, групових злочинних дій. «Перетворившись на основний засіб суспільно-політичного й культурного життя, сучасні медіа створюють так би мовити «медіареальність», що має визначальний вплив на свідомість і може істотно змінити поведінку індивідуума. У медіапросторі подекуди застосовуються методи маніпулювання свідомістю для досягнення власних цілей (владних й впливових структур, а також самих ЗМІ), неприйнятних для індивідуума ідеалів та цінностей. На актуальності проблеми маніпулювання масовою свідомістю вказує те, що нині вже йдеться про консциєнтальну зброю та консциєнтальну війну, які руйнують певні типи та форми організації свідомості, а їх місце займає штучно сконструйована матриця цінностей, правил поведінки і реакцій» [112, с. 317]. На сучасному етапі можна розглядати процес маніпулювання масовою свідомістю як систему морально-психологічного впливу, спрямованого на насадження ілюзорного світогляду, зокрема ілюзорної правової свідомості.

Деструктивні прояви вбачаємо також у питаннях інформаційної безпеки особи, захисті персональних даних. Проблема безпеки інформаційного напрямку особливо актуалізується в інформаційному суспільстві, адже глобалізаційні процеси та політичні проблеми воєнного характеру, технічних інформаційних атак створюють прерогативу належного забезпечення ідентичності людини, особливо у сфері безпеки її персональних даних, модернізації анахронічних підходів до інформаційного права.

Для того, щоб отримати доступ до багатьох послуг і благ суспільства, люди дедалі частіше повинні надавати особисту інформацію через Інтернет. Однак

неправильне поводження з персональними даними компаніями, державними органами та іншими установами викликає тривогу щодо цього аспекту сучасного суспільства. Це занепокоєння щодо ризиків конфіденційності, пов'язаних із практичними проблемами (приміром, доведено про втрату урядом Великої Британії двох дисків із деталями допомоги на дітей у кількості 25 мільйонів осіб) [257, р. 158].

Питання розширюється в контексті захисту даних від кіберзагроз. Апаратні та програмні механізми захисту широко використовуються для посилення захисту інформаційних систем від атак. Однак ці системи все ще дуже вразливі до загроз від небажаної поведінки користувачів, які тісно пов'язані з обізнаністю користувачів про інформаційну безпеку. Отож знову слід актуалізувати на рівень комп'ютерної грамотності та технологічної обізнаності суб'єктів права.

Цифрова трансформація має кардинальний характер впливу на звичайні галузі, а також посилила соціальну складність та деякі негативні аспекти цифрового суспільства, зокрема ризики безпеки та проблеми конфіденційності стають очевидними, як і багато з інших згадуваних нами деструктивних чинників. Проте слід розуміти, що еволюція цифрової трансформації не є тим цивілізаційним розвитком, якого можна уникнути. Тому активізація всіх суб'єктів суспільного життя, політичної, економічної, правової, культурної та інших сфер повинна бути налаштована на боротьбу з викликами та проблемами, яких не можна оминати і їх варто неодмінно вирішувати.

Модель інформаційного суспільства дозволяє розкрити низку аксіологічно-ціннісних патернів, розширює можливості для реалізації прав та законних інтересів громадян, розкриває додаткові гарантії їх реалізації.

Насамперед вказане стосується сфери конституціоналізму, функціонування органів публічної влади. Додаткові технологічні можливості дозволяють розширити відкритість державно-владних відносин, створюють швидкі комунікаційні відносини між громадянським суспільством та державою.

Технологічний розвиток є важливим фактором, покладеним в основу правового, соціального, економічного та політичного розвитку людства, а також у міждержавних і міжрегіональних правовідносинах. Починаючи з найдавніших індустрій знарядь праці періодів палеоліту та неоліту до теперішнього часу, технологія була невід'ємною складовою трансформаційних процесів, які призвели до організації, розширення та створення самобутніх суспільств. Наявність або відсутність рівного доступу до технологій часто визначала характер відносин між суспільствами та цивілізаціями. Технологія розширює можливості для політиків у досягненні цілей держави, але також ускладнює прийняття рішень.

Позитивним є те, що влада не тільки є відкритою через веб-сайти та соціальні мережі, але й розроблені технологічні можливості впливу на рішення органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом застосування електронних петицій, громадських звернень, комунікативних політико-правових плацдармів. Динаміка влади відіграє визначальну роль у розвитку технологій, соціальних і громадянських інноваціях та має значний вплив на широкі суспільні проблеми.

Проте відносно цієї позиції існують критики, що стверджують протилежне: технології надають владі сильний потенціал додаткового контролю. Більшість сучасних досліджень дискурсів цифровізації сформували грандіозну, але антиутопічну феєрію цифрової трансформації на суспільному рівні, коли люди стають маріонетками на щаблях цифрового розвитку. Цифровізацію, наприклад, пояснювали як джерело знань, що включає всеохоплююче, висококонформативне відтворення неоліберальних політичних ідей [275, р. 514]. Також стверджується, що цифровізація дискурсивно конструюється як нестримний процес, вбудований в ідею маркетинга [221, р. 629]; що це непроблематизована мода управління [232, р. 273]; новий режим практики інституційного спостереження [293, р. 91].

Інформаційне середовище має потенціал боротьби з викликами сучасності. Водночас світ все частіше стикається з викликами глобального масштабу,

зокрема виснаження природних ресурсів, глобального потепління, зростання економічної нерівності, тероризму та агресивних гібридних війн. Соціум увійшов у складну епоху невизначеності, де взагалі зростає складність суспільних відносин на всіх рівнях. Тому інформаційні комп'ютерні технології та вся система пов'язаних із ними відносин створюють додаткові необхідні знання та нові аксіолого-правові цінності, встановлюючи зв'язки між «людьми і речами» й між «реальним і кібернетичним» світами як дієвий чинник вирішення кризових чи глобальних проблем, покращення життя людей і підтримання здорового правового розуміння та економічного зростання. Для того, щоб реалізувати таке суспільство через цифровізацію, нині життєво важливо подолати соціальні проблеми шляхом включення різноманітних зацікавлених сторін на різних рівнях для спільного бачення майбутнього.

Органи публічної влади всіх регіонів: місцеві, державні, федеральні та міжнародні – досліджують та визначають можливі шляхи використання технологій для підвищення ефективності та результативності уряду, залучення громадян та оптимізації процесів, надання державних послуг. Електронне урядування створює перспективи, у яких зацікавлені сторони, зокрема звичайних громадян, які можуть заявити про свої погляди на варіанти політики та стратегії розвитку держави, вирішення правових проблем. Електронне урядування – це потужна платформа як для уряду, так і для зацікавлених груп для оприлюднення інформації про існуючу та запропоновану політику на місцевому, державному та міждержавному рівнях. Це забезпечує урядам можливість продемонструвати, що вони просувають стандарти прозорості та підзвітності, які стали суттєвими елементами сучасної демократичної легітимності.

Проте не тільки у сфері конституційного права, але й процесуальної практики технологічний прогрес спричинив значні зміни. Юридичні технології використовують нові технології, від штучного інтелекту до технології блокчейн, щоб пропонувати юридичні послуги краще й ефективніше, а також допомагати соціуму ефективніше й результативніше осилювати нішу правового регулювання та дотримання вимог.

Загалом можна констатувати, що інформаційне суспільство перетворює владні відносини в ціннісну взаємодію між публічними органами та державою такими позитивними трансформаціями:

- розширення відкритості та доступності публічної інформації;
- легітимізація органів влади з боку представників громадянського суспільства, що усуває громадські заворушення чи політичні коливання;
- розширення комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та особою, групою осіб, громадськістю;
- створення додаткових можливостей захисту прав та свобод людини та громадянина;
- полегшення низки процедурно-процесуальних процесів.

Отже, слід констатувати синергетичність розвитку інформаційного суспільства, невизначеність процесів та практик, що створюють як додаткові аксіологічні можливості, так і низку проблемних аспектів для правової реальності. Однак зворотного процесу в бік нового трансформування соціуму шляхом відмови від технічних інновацій, цифровізації та діджиталізації не передбачається, тому розроблення концепцій функціонування інформаційного суспільства є визначальним завданням суспільно-політичного розвитку сучасної держави, яка повинна бути конкурентоспроможною, технологічно оснащеною, інноваційною, націленою на розвиток науки, освіти, культури, і, безумовно, права. Філософське осмислення правових ідей та доктринальних положень у такому суспільстві має істотне значення, тому що не допускає зміни усталених ціннісних правових принципів, а саме: верховенства права, справедливості, рівності, недискримінації, гуманізму тощо.

Висновки до Розділу 3

В результаті аналізу інформаційного суспільства у синергетичному правовому вимірі шляхом аналізу державно-правової імплементації

антропологічного виміру інформаційного суспільства та дослідження темпорально та просторових викликів інформаційного суспільства нам вдалося прийти до наступних висновків.

1. Інформаційне суспільство – сучасна модель постіндустріального суспільства, що зумовлена Четвертою промисловою революцією та ґрунтується на синергетичному розвитку інформаційних й телекомунікаційних технологій та знань, котрі формують динамічні нові комбінації та правові парадигми між технологіями, державою, ринком і громадськістю спричиняючи радикальну трансформацію усталених соціально-правових та політичних явищ і процесів.

2. Функціонування моделі інформаційного суспільства провокує зростання значення соціальних позаправових норм в саморегулятивній інформаційній системі. Доведено, що нині соціальний капітал та мережева комунікація поступово втрачає пріоритети та навзамін має вплив регуляція через використання кругової циклічності: перший етап полягає у цифровому перетворенні з реального світу у віртуальний світ; другий етап - оптимізації процесів та явищ за допомогою штучного інтелекту на основі великої кількості даних, аналогового перетворення та використання технологій і знань; третій етап – зворотній процес аналогового перетворення оптимізованої оцінки з віртуального світу в реальний. Відбувається процес самоорганізації явища, процесу, установи та відбувається етап перетворення часу, простору і людей у реальному світі на великі дані у віртуальному світі.

3. Виокремлено три наукові підходи стосовно векторності трансформації антропоцентричних чинників особистості в інформаційному суспільстві: деструкцію індивідуума через втрату її особистісної ідентифікації в наслідок активного розвитку техносфери, що призводить до потреби активізації захисту особистого простору індивідом; розширення ціннісно-світоглядних уявлень та стереотипів через використання додаткового фактологічного матеріалу та ресурсу інформаційного середовища; зміна певних ціннісних положень особистості через оновлення соціального простору, що полягає в реальному та віртуальному концепті буття.

4. Новітня модель інформаційного суспільства провокує суттєві зміни в суспільній структурі, соціальних зв'язках, а як наслідок в державно-владних відносинах. Функціонування єдиної глобальної інформаційної мережі переводить більшість процесів людського життя та функції державної влади у віртуальний простір. Структура інформаційних каналів трансформується, швидкість, доступність, насиченість правового та політично-соціального простору нині має безпрецедентний характер. Всі правові явища та соціальні процеси більшою чи меншою мірою переносяться у віртуальний простір, змінюються принципи комунікації шляхом використання можливостей віддаленості, знеособленості та анонімності інформаційних ресурсів, що споживає суб'єкт права. Діджиталізація та віртуалізація суспільства формує нові правові алгоритми та поведінкові критерії. В наслідок цього соціальні норми відіграють вагому роль при регулюванні відносин.

5. Виокремлено онтологічні риси сучасного інформаційного суспільства: відкритість та доступність інформаційно-комунікативних ресурсів й технологій; масовість використання технологічних інновацій; функціонування комплексної іносфери, що поєднує реальну та віртуальну реальність; посилення ролі ІТ-артефактів в житті суспільства; незворотня, нелінійна спрямована зміна соціально-правових та політичних інститутів суспільства та усталених практик; тенденційний розвиток технічних знань, що зумовлює синергетичність майбутньої суспільної і правової реальності; держава і право втрачають прерогативу на суспільні відносини, тому технології та інформаційні інновації визначають напрямки розвитку державно-владної та нормативної системи; зміна підходів до методів правового регулювання інформаційних відносин; активізація використання потенціалу єдиного глобального світового інформаційного простору; діджиталізація та інформатизація членів суспільства.

6. Зовнішні та внутрішні установки є чинниками зміни просторового правового буття, виклики провокують стрімку зміну цього явища. Тому правовий простір змінюється у багатьох зв'язках та визначених юридичних режимах, коли йдеться про панування повноцінної інформаційної моделі

суспільства. Це виражається у двох формах видозміни просторових чинників: по-перше, інститут громадянства як взаємний юридичний зв'язок громадянина з державою змінює просторові межі; по-друге, процес соціальної ідентифікації змінюється шляхом трансформації просторово-комунікаційних відносин суб'єктів права в контексті значного зростання ролі соціальних мереж.

Інформаційне суспільство трансформує процес соціальної ідентифікації, тому що змінюється сутність соціальної групи. Якщо в класичних моделях суспільства особа ідентифікує себе через реальні групи, то в інформаційному суспільстві такий процес модифікується з огляду на пріоритетну роль інформаційних мереж. Таким чином, змінюється простір комунікації, правової практики суб'єктів права. Парадигма Інтернету речей інтегрувала сенсорні мережі в Інтернет і дозволила надавати додаткові послуги розширення комунікаційної просторовості в цих мережах. Також інформаційне середовище допускає можливість зміни ідентичності, формування нової ідентичності чи навіть кількох. Є допустимим називати себе іншим ім'ям, ніж юридично визнане, змінювати основні характеристики особи. У межах децентралізованої веб-спільноти часто використовується «ідентичність» взаємозамінно з «ідентифікатором», без явної вказівки визначення того, що передбачає ідентичність.

Темпоральні виклики, зумовлені інформаційним суспільством, а також надшвидкими, мобільними та невизначеними змінами інформаційного середовища. Суспільство, державні інституції, окремі громадяни загалом потребують додаткового прилаштування до стрімких технологічних трансформацій у всіх сферах. До темпоральних змін інформаційного суспільства не є готовим і право, тому створюються нові норми, правові інститути, галузі права, проте в цьому розвитку право завжди є не векторно-визначальною формацією, а тією, що наздоганяє.

Темпоральними викликами, що існують в інформаційній моделі суспільстві є: 1) формування нових галузей права, правових інститутів, що не мають усталених принципів та належного макета функціонування. Тут

законодавець використовує метод «спроб та помилок», оскільки синергетичний розвиток новітньої галузі не є стало визначеним; 2) трансформація та потреба узгодженості суспільних відносин, що давно унормовані на міжнародному та державному рівні окремих країн. Темпоральні виклики інформаційного суспільства впливають на усталені інститути права, зокрема інститут приватної власності; 3) прогалини правового регулювання. На противагу детальному тлумаченню, коли ми маємо справу з обставинами, які законодавець передбачав, однак не зміг визначити за допомогою тексту, прогалина існує тоді, коли законодавець загалом не передбачав такі обставини; 4) суттєва невизначеність правореалізаційної практики, особливо значний масив дискреційних повноважень суду; 5) невизначеність понятійно-категоріального апарату. Інноваційні цифрові інструменти генерують нові терміни та фрази, а також сучасні концептуальні основи для розуміння того, як ці інструменти впливають на суспільство та взаємодіють із ним. Пов'язаним із темпоральними аспектами викликом інформаційного суспільства для всієї системи права держави та системи законодавства є відсутність чіткого, усталеного понятійно-категоріального апарату.

Загалом можна констатувати, що інформаційне суспільство перетворює владні відносини в ціннісну взаємодію між публічними органами та державою такими позитивними трансформаціями: розширення відкритості та доступності публічної інформації; легітимізація органів влади з боку представників громадянського суспільства, що усуває громадські заворушення чи політичні коливання; розширення комунікації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та особою, групою осіб, громадськістю; створення додаткових можливостей захисту прав та свобод людини та громадянина; полегшення низки процедурно-процесуальних процесів.

Слід констатувати синергетичність розвитку інформаційного суспільства, невизначеність процесів та практик, що створюють як додаткові аксіологічні можливості, так і низку проблемних аспектів для правової реальності. Однак зворотного процесу в бік нового трансформування соціуму шляхом відмови від

технічних інновацій, цифровізації та діджиталізації не передбачається, тому розроблення концепцій функціонування інформаційного суспільства є визначальним завданням суспільно-політичного розвитку сучасної держави, яка повинна бути конкурентоспроможною, технологічно оснащеною, інноваційною, націленою на розвиток науки, освіти, культури, і, безумовно, права. Філософське осмислення правових ідей та доктринальних положень у такому суспільстві має істотне значення, тому що не допускає зміни усталених ціннісних правових принципів, а саме: верховенства права, справедливості, рівності, недискримінації, гуманізму тощо.

Матеріали розділу висвітлені в таких публікаціях автора: Шак Р. (2019a), Шак Р. (2018c), Шак Р. І. (2019c), Шак Р. І. (2019d), Шак Р.І. (2020d)

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі внаслідок аналізу наукових підходів та концепцій на основі сучасного методологічного інструментарію запропоновано нове вирішення проблеми, що полягає у розкритті філософсько-правових засад формування сучасної моделі суспільства, що підтверджують її праксеологічну актуалізацію результати дослідження викладені у наступних положеннях:

1. Доктринальний аналіз попередніх досліджень охоплює праці українських і зарубіжних науковців, що згруповано в дві сфери: перша - висвітлює теоретико-практичні проблеми глобального громадянського суспільства (природа глобальних трансформацій та феномен глобального суспільства; трансформацій моделі суспільства в епоху глобалізації; вплив сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку глобального громадянського суспільства; роль міжнародних неурядових громадських організацій; глобальні ідентичність та проблему глобального громадського активізму); друга – аналізує чинники інформаційного суспільства (феномен такого суспільства, проблеми сучасного прогресу глобальної комунікації; цифровізація суспільства і формування цифрового конституціоналізму; проблематика новітніх форм інформаційних комунікацій, краудсорсингу та краудфандингу).

Аналіз доктринальних пошуків довів, що більшість концепцій побудовано на нормативно-комунікативному підході, для яких характерна надмірна деталізація та конкретизація нормативно окреслених внутрішніх і зовнішніх взаємин громадянського суспільства, в яких елімінується сутність сучасної моделі суспільства як феномену. Концептуалізовано нову модель суспільства у контексті тенденцій глобалізованого світу й цифровізації суспільного буття та визначені особливості її сучасного розвитку.

2. Методологічний інструментарій дослідження сучасної моделі суспільства переставлений використанням інноваційних методологічних

підходів: правового моделювання, культурологічного, соціологічного, соціо-комунікативного, соціально-інформаційного, антропологічного, цивілізаційного, феноменологічного, порівняльно-правового, порівняльно-історичного, синергетичного та системного.

Доведено теоретико-практичну значимість правового моделювання, який сприяв абрису сучасної моделі організації соціуму та взаємодії його інституцій, а також особливої ролі окремішнього індивідуума у глобалізаційному громадянському суспільстві. Соціогенетичний підхід дозволив виокремити смислові домінанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація; інкультурація; інтеграція індивідуума у глобальний простір; інтерналізація соціального досвіду; соціальне конструювання (активність у різних соціальних сферах); інформаційна комунікація. На підставі цього підходу окреслено також чотири основні форми адаптації індивідуума до сучасної моделі суспільства: самовизначення, самореалізація, комунікація та діяльність. Провідна проекція аналізу здійснювалася на основі соціо-комунікативного та соціально-інформаційного підходах. Перший дозволив сконцентруватися на інформаційних правах людини з акцентуацією на інтенсифікації соціальної комунікації, яка по суті визначає сучасну модель суспільства. За допомогою другого підходу досліджено значимість соціальної інформації та її функціональній ролі у розвитку сучасної моделі суспільства. Поєднання цих підходів дозволило простежити дихотомію формування глобального громадянського суспільства та утвердження інформаційного суспільства.

3. Відзначено, що з огляду на європейський вибір нашої держави, її демократичний курс розвитку, сутнісний зміст має власне «європейська (західна модель) суспільства». Схарактеризовано її основні ознаки: пріоритетність захисту природного права людини на життя та незалежну діяльність; рівність громадян у межах єдиних для всіх законів; суспільну свідомість пронизує ідея соціальної справедливості; демократичні механізми суспільного управління, що передбачають гарантії рівних можливостей соціально нерівних суб'єктів; поділ влади задля подолання абсолютизму та формування правової держави;

верховенство права, філософською основою якого є індивідуалізм. Ідеологічними парадигмами західної моделі суспільства є лібералізм та демократія.

Виокремлено та схарактеризовано смислові домінанти сучасної моделі суспільства: глобальна соціальна адаптація, інкультурація, інтеграція індивідуума у глобальний простір, інтерналізація соціального досвіду, соціальне конструювання політико-правової реальності та визначено особливості моделі суспільства в контексті модернізаційних стратегій: формування та утвердження нового індивідуалізму, що поєднує почуття індивідуальної людської гідності з активізацією соціальних взаємозв'язків; мобільний розвиток профільних, галузевих та мережових інституційних рухів; розширення медіасфери; зустрічний процес «одержавлення» суспільства та «громадизації» держави; плюралістична структурованість інститутів громадянського суспільства.

4. Встановлено, що одним із найістотніших проявів глобалізації є становлення глобального громадянського суспільства, що відображає її контраверсійний характер: 1) відбувається формування нових цінностей та правил глобальної відповідальності, сучасних форм і практик громадського активізму та солідарності світової спільноти у вирішенні глобальних проблем; 2) загострення проблеми відсторонення чи навіть виключення значної кількості країн із сучасної системи наднаціонального управління через недостатню інституційну представленість; 3) тенденції до зростання впливу міжнародних громадських організацій, які здатні репродукувати й запроваджувати закриті практики діяльності транснаціональних корпорацій.

Глобальне громадянське суспільство осмислюється як суспільно значимий перспективний проєкт, що полягає у конгломераті груп і рухів, об'єднаних спільним баченням демократизації цінностей, норм і інститутів, які впроваджуються в систему права та формують правову культуру суспільства шляхом забезпечення належного функціонування інститутів громадської участі та народовладдя задля подолання глобальних проблем сучасного цивілізаційного розвитку та окреслено його ознаки: відокремленість від телосної глобальної

держави; формується груповими інтересами членів суспільства; аксіологічна пріоритетність громадських прав; гарантування прав і свобод людини та її законних інтересів; закріплення засад ліберального капіталізму; саморегуляція відносин між членами суспільства; багатоманітність та широкомаштабність ініціатив; мультикультуралізм.

Згруповано аксіологічні константи глобального громадянського суспільства: соціально-антропологічні (свобода, справедливість, рівність, солідарність, гідність) та архетипові (індивідуалізм, антропоцентризм, світоглядна толерантність, кордоцентризм, глибинний оптимізм, відповідальність).

Відзначено, що глобальний громадянський активізм як участь окремих осіб у суспільно-значимих сферах діяльності, є вкрай важливими як для певної людини зокрема, так і міжнародної спільноти загалом. Глобальний громадянський активізм класифіковано у дві форми участі суб'єктів: класичних (пікети, марші, маніфестації) та інноваційних формах громадського акціонізму (перфоманс, флешмоб, інсталяція, гепенінг, стріт-арт), медіаактивізму (хештегування інформації, блогінг, твіт-шторми, твіти/ретвіти, онлайн-петиції), кіберактивізмі (хактивізм) тощо. Загалом, глобальний громадський активізм можливий за наявності чіткої глобальної громадської позиції, глобальної громадської ініціативи, високого рівня громадянської компетентності та відповідальності.

6. Структуровано передумови еволюціонування глобального громадянського суспільства: політична воля, верховенство права, дотримання демократичних принципів правового регулювання, зрозумілі та конкретні процедури, довгострокова державна ресурсна та організаційна підтримка; спільний простір для співробітництва й діалогу. Генезис глобального громадянського суспільства – це циклічний процес, що включає комплекс заходів щодо входження національних моделей суспільного функціонування, котрі ґрунтуються на культурних, релігійних та морально-етичних атрибутах самобутності нації в загальносвітовий простір та зворотній процес імплементації

та узгодження позитивного політичного та правового досвіду в державну нормативну практику.

Доведено, що глобальне громадянське суспільство є не лише суб'єктом співпраці, але виступає в ролі опозиційного актора, діяльність якого проявляється у антиглобалістських та альтерглобалістських рухах. Опозиційний потенціал глобального громадянського суспільства також є невід'ємною частиною розуміння сучасної вагомості публічної політики, яка досить активно розвивається у нових мережевих, неієрархічних формах. Глобальне громадянське суспільство в умовах інтернетизації істотно змінило природу взаємодії з іншими суб'єктами політичного процесу та запровадило нові форми співпраці за траєкторією «згори-вниз» і навпаки. Незважаючи на впливовість і могутність певних держав, транснаціональних корпорацій, інституцій та світового уряду, мегатенденції глобального управління, глобальне громадянське суспільство є стримуючим чинником у прийнятті негативних, неправильних рішень на глобальному рівні. У цьому контексті публічна сфера політики виступає і простором, і середовищем, і структурою, що дозволяє бути альтернативою для adeptів глобалізації.

Глобальне громадянське суспільство визначає власну стратегію у координатах вибору серед фактичних ідеально-типових позицій щодо існуючих проблем із новою інституціональною формою та інноваційним інструментарієм. Взаємодія громадянського суспільства у глобальному масштабі внаслідок посилення інтернетизації й інтенсифікації інформаційних зв'язків трансформувалась та оновила в інституційному, інформаційному, ідеологічному та нормативно-правовому аспекті. Діапазон стратегій глобального громадянського суспільства: від партнерства із міжнародними організаціями (інститутами ООН, ЄС, РЄ), державами та транснаціональними корпораціями у сфері публічної політики до суспільних і політичних рухів опору глобалізації (традиційних антиглобалістських протестів і рухів, активності у сфері глобальної екології, захисту прав людини тощо) – представлені доволі часто у змішаній формі як по вертикалі, так і по горизонталі.

Окреслено два підходи до розуміння видів інституалізації глобального громадянського суспільства: квазіінституційне функціонування із фінансовою залежністю від неурядових організацій; автономність (самостійне функціонування як суб'єкта політичної системи суспільства).

7. Обґрунтовано філософсько-правову сутність моделі інформаційного суспільства, як концепції розвитку постіндустріального суспільства, що зумовлена Четвертою промисловою революцією та ґрунтується на синергетичному розвитку інформаційних й телекомунікаційних технологій та знань, котрі формують динамічні нові комбінації та правові парадигми між технологіями, державою, ринком і громадськістю спричиняючи радикальну трансформацію усталених соціально-правових та політичних явищ і процесів.

Згруповано три наукові підходи стосовно векторності трансформації антропоцентриських чинників особистості в інформаційному суспільстві: деструкцію індивідуума через втрату її особистісної ідентифікації в наслідок активного розвитку техносфери, що призводить до потреби активізації захисту особистого простору індивідом; розширення ціннісно-світоглядних уявлень та стереотипів через використання додаткового фактологічного матеріалу та ресурсу інформаційного середовища; зміна певних ціннісних положень особистості через оновлення соціального простору, що полягає в реальному та віртуальному концепті буття.

Виокремлено онтологічні риси сучасного інформаційного суспільства: відкритість та доступність інформаційно-комунікативних ресурсів і технологій; масовість використання технологічних інновацій; функціонування комплексної інфосфери, що поєднує реальну та віртуальну реальність; посилення ролі ІТ-артефактів (інформація, знання) у житті суспільства; незворотна, спрямована зміна соціально-правових та політичних інститутів суспільства та усталених практик; тенденційний розвиток технічних знань, що зумовлює синергетичність майбутньої суспільної і правової реальності; трансформація ролі держави і права як основних регуляторів суспільних відносин; зміна підходів до методів правового регулювання інформаційних відносин; активізація використання

потенціалу єдиного глобального світового інформаційного простору; діджиталізація та інформатизація членів суспільства.

7. Виокремлено видозміни просторових чинників правового буття сучасного суспільства шляхом встановлення, що інститут громадянства як взаємний юридичний зв'язок громадянина з державою змінює просторові межі та процес соціальної ідентифікації трансформується через діалектику просторово-комунікаційних відносин суб'єктів права в контексті значного зростання ролі соціальних мереж та розкрито темпоральні виклики правового регулювання в інформаційній моделі суспільстві: формування нових галузей права, правових інститутів, що не мають усталених принципів та належного макета функціонування; потреба узгодженості еталонів суспільних відносин; метафоричні прогалини правового регулювання; суттєва невизначеність правореалізаційної практики, особливо значний масив дискреційних повноважень суду; агностицизм понятійно-категоріального апарату;

Узагальнено позитивні аспекти (доступність інформації, розширення комунікації, додаткові можливості захисту прав та свобод людини, полегшення низки процедурно-процесуальних процесів, відкритість органів публічної влади) та деструктивні аспекти (нерівномірний доступ до технологій та інформації, поширеність дискримінації через низький рівень технічної освіченості, проблеми інформаційної безпеки, значні прогалини правового регулювання) функціонування моделі інформаційного суспільства в Україні.

Основними концептуальними засадами розбудови нової моделі громадянського суспільства в Україні як інформаційного суспільства є визначення напрямів удосконалення сфери діджиталізації суспільних відносин, правового регулювання електронного урядування й протидія кібербезпековим загрозам та унормування права інтелектуальної власності в інформаційній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Історія соціальної філософії. Західноєвропейський контекст. Київ: Тандем, 2000. 416 с.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2006 . 502 с.
3. Арістотель. Політика. Пер. О. Кислюк. Київ: Основи, 2000. 238 с.
4. Архіпова Є. О., Ковалевська О. В. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства. *Гуманітарний часопис*. 2012. № 2. С. 34–38.
5. Аустова М. Державна політика в сфері прав людини в епоху цифрових трансформацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 69. С. 328–333.
6. Афонін Е., Бельська Т. Глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного глобального світу. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2013. № 4. С. 10–16.
7. Барков В. Чинники та наслідки розвитку громадянського суспільства в Україні. *Вибори та демократія*. 2004. № 2. С. 69–75.
8. Бауман З. Плинні часи. Життя в добу непевності. Пер. з англ. Київ: «Критика», 2013. 176 с.
9. Бахтіна Г. Комп'ютеризація суспільства та проблема «кліп-мислення». URL: <https://kpi.ua/en/1102-7> (дата звернення: 22.01.2023).
10. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2 (17). С.140–147.
11. Безродна В. І. Особливості становлення громадянського суспільства в Україні у контексті модернізації. *Держава і право*. Вип. 17. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. С. 481–484.

12. Безродна В. І. Становлення громадянського суспільства в Україні: проблеми та перспективи. *Держава і право*. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. 2002. Вип. 15. С. 562–565.
13. Белов Д. М., Синьобок М. С. Правовий простір держави: окремі питання в теорії сучасного конституціоналізму. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 2. С. 52–54.
14. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство як провідний актор міжнародного політичного процесу. *Публічне управління XXI ст.: від соціального діалогу до суспільного консенсусу* : зб. тез до XIV міжнар. наук. конгресу. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. С. 210–211.
15. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України: монографія. Київ: ВАДНД, 2016. 300 с.
16. Білокопитов Д. В. Сутність громадянського суспільства та його функції в сучасних умовах. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 216–223.
17. Білокопитов Д. В. Глобалізація як чинник впливу на сучасне громадянське суспільство. *Державне будівництво*. 2016. № 1. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2016_1_38 (дата звернення: 22.01.2023).
18. Блаженний Августин. Про Місто Боже. Пер. з лат. П. А. Содомори. *Патріархат*. 2005. № 4. С. 11–28.
19. Блистів Т. Класифікація підходів до розуміння концепту громадянського суспільства в сучасному науковому дискурсі. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 1. С. 199–205.
20. Бондаренко Н. О. Громадянське суспільство в Україні: історико-правові аспекти становлення та розвитку. *Форум права*. 2017. № 5. С. 57–63.
21. Бочарова Н. В. Цифровий конституціоналізм в сучасному інформаційному суспільстві. *Соціальний калейдоскоп*. 2022. Вип. 1. С. 74–84.
22. Бублій М. П. Основні характеристики взаємодії громадянського суспільства та держави. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 2. С. 129–137.

23. Буник М. Громадянське суспільство в контексті системного підходу. *Соціальні процеси та проблеми духовності: зб. наук. праць*. Київ, 1998. С. 9–19.
24. Буник М. Громадянське суспільство як модель суспільного ладу. *Вісник Львівського університету*. Серія: Філософські науки. 2000. Вип. 2. С. 237–243.
25. Буник М. З. Принципи моделювання громадянського суспільства як системи соціально-політичних відносин: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.01; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 19 с.
26. Буник М. Моделювання громадянського суспільства в період соціальних змін. *Вісник Львівського національного університету*. Серія: Філософські науки. 2001. Вип. 3. С. 400–409.
27. В Естонії «е-громадянство» оформили вже 6 000 українців – міністр. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3577255-v-estonii-egromadanstvo-oformili-vze-6-000-ukrainciv-ministr.html> (дата звернення: 03.02.2023).
28. Васильєв Г. Ю., Воднік В. Д., Волянська О. В. Громадянське суспільство: політичні та соціально-правові проблеми розвитку. Ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2013. 536 с.
29. Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 129–133.
30. Владимиров М. В. Державна влада в умовах розвитку громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. №2. С. 46–53.
31. Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання. Наукова збірка. Відп. ред.: Ю. Саєнко. Київ: Стилос, 2002. 368 с.
32. Волзер М. Безпека і добробут. *Сучасна політична філософія: антологія*. Пер. з англ. Упоряд. Я. Кіш. Київ: Основи, 1998. С. 486–523.
33. Волкова Д. Є. Конституційне законодавство України про громадські організації: стан та перспективи гармонізації з європейськими стандартами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 23 с.

34. Волкова О. М. Громадянське суспільство: український контекст. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 2. С. 24–28.
35. Воронкова В. Г., Соснін О. В. Формування інформаційного суспільства в Україні: виклик чи потреба часу? *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2015. № 60. С.13–24.
36. Габермас Ю. Громадянство і національна ідентичність. Умови громадянства. Під редакцією Варта ван Стінбергена. Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. Київ: Український Центр духовної культури, 2005. 250 с.
37. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. Пер. з нім. В. Купліна. Київ: Дух і літера, 2011. 280 с.
38. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 319 с.
39. Гарасимів Т. З., Чернописька В. З., Дашо Т. Ю. Громадянське суспільство: правовий імператив сучасності. Монографія. Львів: Растр-7, 2020. 244 с.
40. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або природне право і державознавство. Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
41. Гелд Д. МакГрю Е. Глобалізація / антиглобалізація. Київ: К. І. С., 2004. 180 с.
42. Герасименко Д. Ідея громадянського суспільства (І. Кант та Е. Левінас). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. 09.00.05 – історія філософії. Київ, 2017. 199 с.
43. Гетьман Є. А., Мерник А. М. Сучасні теоретико-правові концепції громадянського суспільства. *Юрист України*. 2011. № 3(16). С. 5–9.
44. Гіденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. 726 с.
45. Гірман О. С. Розвиток наукових уявлень про громадянське суспільство, його роль та функції в публічному управлінні. *Державне будівництво*. 2015. № 2.

URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2015-2/doc/1/03.pdf> (дата звернення: 02. 12. 2022 р.).

46. Глобальний індекс громадянського суспільства. URL: <http://sb.civicus.org/index.php/en> (дата звернення: 19.11.2022).

47. Гонюкова Л., Горбань Ю. Вплив громадсько–політичних рухів на розвиток громадянського суспільства в Україні. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 75. С. 508–510.

48. Горбенко Ю. Особливості рефлексивного управління інформаційним суспільством. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 6. С. 49–55.

49. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України: нариси. Київ: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. 631 с.

50. Городиський І. Штучний інтелект у судах. Чи вирішить він проблеми українського правосуддя? *Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти*. 2022. № 1 (92). С. 57–58.

51. Гостєва О. М. Європейський досвід взаємодії органів державної влади та громадських організацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2017_9_10 (дата звернення: 22.10.2022).

52. Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення. Сіренко В. Ф., Тимошенко В. І., Ковальчук Т. І. та ін. Київ: Логос, 1997. 123 с.

53. Громадянське суспільство як здійснення свободи. Центрально-європейський досвід. За ред. В. П. Мельника. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. 384 с.

54. Гудзенко О. З., Щєпова Д. Р. Цифрова нерівність як стратифікаційний модус інформаційного суспільства. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2022. Vol. 5, Iss. 2. С. 96–103.

55. Даль Р. А. Демократія та її критики. Пер. з англ. Харків: Вид. група «РА-Каравелла», 2001. 428 с.

56. Даниленко С. І. Громадянський вимір інформаційнокомунікаційної революції : концептуально-теоретичні та політико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03. Київ: Б. в., 2011. 36 с.

57. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Людина в інформаційному суспільстві: деякі штрихи до усвідомлення проблеми. *Современный научный вестник*. 2016. Т. 2. № 1. С. 13–16.

58. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Людина в інформаційному суспільстві: проблема моральної ідентифікації. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія*. 2019. № 1 (40). С. 8–20.

59. Данильян О., Дзьобань О. Інформаційне суспільство: амбівалентність динаміки розвитку. *Acta de historia & politica: saeculum XXI*. 2019. Vol. 1. С. 39–49.

60. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті. Перю з нім. А. Орган. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 110 с.

61. Дашковська О. Р., Демченко В. О., Яворський В. О. Прогалини в законодавстві та шляхи їх подолання. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія : *Юридичні науки*. 2020. № 12(2). С. 21–26.

62. Дворкін Р. Свобода, рівність, спільнота. Сучасна політична філософія: антологія. Пер. з англ. Упоряд. Я. Кіш. Київ: Основи, 1998. 454 с.

63. Держава і громадянське суспільство: партнерські комунікації в глобальному світі: навч.-метод. посіб. За заг. ред. В. Бебіка. Київ: ІКЦ «Леста», 2006. 248с.

64. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право. Авер'янов В. Б., Дерещ В. А., Ославський М. І. та ін.; За ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юстиніан, 2007. 288 с.

65. Дзьобань О. П. Проблеми становлення філософії інформаційного права. *Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі*: зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф.

(м. Харків, 26 жовтня 2012 р.). Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. С. 28–31.

66. Дзьобань О. П., Жданенко С. Б. Інформаційне суспільство як новий спосіб соціальної взаємодії. *Правова інформатика*. 2014. № 1 (41). С. 3–11.

67. Дзьобань О. П., Мелякова Ю. В. Раціональні засади віртуальної реальності. *Політологічний вісник: зб. наук. пр.* 2012. Вип. 59. С. 8–15.

68. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Віртуальна реальність суспільства постмодерну як соціокультурне тло соціалізації «людини інформаційної». *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. пр.* 2017. Вип. 69 (1). С. 69–76.

69. Дзьобань, О. П., Жданенко С. Б. Віртуальна реальність: метафізичний сенс. *Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2012. Вип. 2 (12). С. 97–104.

70. Динник І. П. Роль громадського сектору у побудові конструктивного діалогу з державою. *Держава та регіони. Серія : Державне управління*. 2017. № 4. С. 26–30.

71. Довгань Б. В., Михайліна Т. В. Регулювання відносин у цифровому просторі: порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного досвіду. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2020. Т. 2. № 12. С. 161–165.

72. Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 29–36.

73. Дорошенко В. Деякі передумови та аспекти формування громадянського суспільства в Українській державі. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 3. С. 221–226.

74. Дослідження цивілізацій Сходу та Заходу: історія, філософія, філологія. Упоряд. І. Отрощенко; голов. ред. Л. В. Матвєєва. Київ: [б. в.], 2004. 166 с.

75. Дубняк М. В. Цифрова трансформація та Інтернет майбутнього: роль Декларації про майбутнє Інтернету. *Національне та міжнародне право: історія,*

сучасність, перспективи розвитку: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 9–10 черв. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 48–51.

76. Дубов Д. В., Ожеван М. А., Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості. Київ: НІСД, 2010. 29 с.

77. Закон України «Про інформацію». *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 15.02.2023).

78. Здоровега М. В. Розвиток глобального громадянського суспільства в контексті діяльності міжнародних неурядових організацій. *Волинські наукові студії*: наук. вісн. Рівнен. Ін-ту Університету «Україна». 2014. № 1–2. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:0sER1Y3dNZQJ:univerua.rv.ua/VNS1-2-2014/Zdorovega%2520M.V.doc+%&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 12.11.2022).

79. Здоровега М. Особливості становлення глобального громадянського суспільства. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 101–106.

80. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ, 2007. 32 с.

81. Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колект. моногр. За ред. В. Г. Воронкової. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2017. 292 с.

82. Калінічева Г. І. Становлення громадянського суспільства в Україні : європейський контекст. *Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та тенденції розвитку*. Керівник авторського колективу і наук. ред. д.і.н, проф. А.І. Кудряченко. Київ: Університет «Україна», 2010. 405 с. С. 322–343.

83. Капіца В. Ф. Національна світоглядна культура. Книга 2. Кривий Ріг: Видав. центр, 2012. 564 с.

84. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неklasичних інтерпретаціях: монографія. Київ, Льві: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.

85. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства. Київ: Ваклер, 2007. 304 с.

86. Кириченко С. Шляхи формування правової держави і громадянського суспільства. Київ, 1999. 178 с.

87. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. Пер. з англ., ред. О. Грищенко. Київ: «К.І.С.»; «АНОД», 2000. 192 с.

88. Кметик-Подубінська Х. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №7. С. 211–215.

89. Кодекс рекомендованої практики громадської участі в процесі ухвалення рішень Ради. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802eee46> (дата звернення: 19.11.2022).

90. Колодій А. М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

91. Колодій А. Ф. Концепція громадянського суспільства: проблема узгодженості теоретичних підходів та емпіричних моделей. Громадянське суспільство як здійснення свободи: Центрально-східноєвропейський досвід. За ред. А. Карася. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. 384 с.

92. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів: Червона Калина, 2002. 276 с.

93. Коломієць О. Б., Бондаренко Г. С., Головата О. О. «Цифрова доба» / інформаційне суспільство: виклики для педагогіки. *Наукові записки Центрально-українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Педагогічні науки*. 2020. Вип. 190. С. 104–109.

94. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17. 07. 97 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 02.01. 2023 р.).

95. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996, № 30, ст. 141. Верховної Ради. 2016, № 31, ст.545. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.12. 2022 р.).

96. Корнілов Ю. П. Громадянське суспільство та особистість (соціально-політичний аналіз): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1998. 24 с.

97. Косінов С. А. Контроль над публічною владою як функція громадянського суспільства. *Юрист України*. 2013. № 4. С. 5–10.

98. Костенко А. М. Громадянське суспільство: концептуальні підходи та соціальна реальність. *Концепт реальності у філософії, літературі й науці: матеріали міжнародної науково-теоритичної конференції* (Суми, 24 – 25 лютого 2011 р.). Суми : СумДУ, 2011. С. 109–111.

99. Костецька Т. А. Громадянське суспільство і інформаційне суспільство: концептуальні та нормативні аспекти взаємозв'язку. *Правова держава*. 2015. Вип. 26. С. 210–219.

100. Кремень В. Г. Інноваційна людина і сучасна освіта. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 110. С. 3–5.

101. Кулик В. О. Вплив міжнародних мережових громадянських ініціатив на безпекову політику України. URL: <http://politika.org.ua/?p=982> (дата звернення: 11.12. 2022 р.).

102. Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні: монографія. Наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Логос, 2019. 346 с.

103. Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні. Дис. на здоб. наук. ступеня докт. юрид. наук за спец. 12.00.12. Міністерство внутрішніх справ України, Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 514 с.
104. Лібералізм: антологія. Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; Наукове товариство ім. Вячеслава Липинського. Київ: Смолоскип, 2002. 1122 с.
105. Локк Дж. Два трактати про врядування. Пер. с англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Основи, 2001. 265 с.
106. Лопатьєв А. О. Моделювання як методологія пізнання. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 8. С. 4–10.
107. Лоуэн П. Глобальне громадянське суспільство, глобалізація та екологізм. *Environs*. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page4461.html> (дата звернення: 22.01.2023).
108. Любивий Я. Самоорганізація мережевого суспільства як соціально-комунікативного феномена. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2016. Вип. 5–6 (153–154). С. 18–31.
109. Людина і соціум у глобалізованому світі : монографія. О. К. Чаплигін, Н. С. Корабльова, А. С. Дорошкевич, О. О. Маркозова; за ред. проф. О. К. Чаплигіна. Харків: ХНАДУ, 2012. 340 с.
110. Максимов С. І. Верховенство права і права людини: історія та сучасність. *Громадянське суспільство і права людини*: матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 9 груд. 2010 р. Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого; редкол.: Ю. П. Битяк та ін. Харків: НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2010. С. 14–18.
111. Манжосова О. В. Європейська стратегія захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 38–42.
112. Матвієнко О. В., Цивін М. Н., Новальська Т. В., Бачинська Н. А. Дозвіллеві практики особистості у медіапросторі: проблеми інформаційно-психологічної безпеки. *Питання культурології*. 2021. Вип. 38. С. 314–333.

113. Мерник А. М. Підходи до розуміння громадянського суспільства: шляхи становлення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: збірник наукових праць. 2011. Вип. 21. С.148–160.

114. Метельова Т. О. Громадянське суспільство в глобалізованому світі: трансформації і перспективи. URL:<https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/6866> (дата звернення: 21.02.2023).

115. Михайловська О. Інститути громадянського суспільства і формування ідеології модернізації в Україні. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 76–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ПоМе_2006_3_9 (дата звернення: 03.09. 2020 р.).

116. Михальченко М. І. Держава і громадянське суспільство в Україні: взаємодія чи боротьба. *Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та тенденції розвитку*. Керівник авторського колективу і наук. ред. д.і.н, проф. А.І. Кудряченко. Київ: Університет «Україна», 2010. 405 с. С. 355–373.

117. Михальченко М. Методологічні проблеми дослідження взаємодії соціально-правової держави і громадянського суспільства. *Наукові записки*. Київ: ІПіЕНД, 2004. Вип. 25. С. 23–35.

118. Міл Дж. Ст. Про свободу: есе. Київ: Основи, 2001. 463 р.

119. Міхненко А., Месюк М. Владні інститути та громадянське суспільство: діалог чи маніпуляція суспільною свідомістю? *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. Вип. 2. С. 5–12.

120. Монтеск'є Ш. Л. Про дух законів: хрестоматія. Київ, 2008. URL: <http://pid.atwebpages.com/geopolitika-hrestomatiya-burlakov.html> (дата звернення: 22.02.2023).

121. Нерубашенко І. Електронні комунікативні практики як шлях до формування глобального громадянського суспільства. *Вісник Львівського університету. Серія : філософсько-політологічні студії*. 2015. Вип. 7. С. 297–303.

122. Неупокоєв Р. В. Культурний феномен концепту ризоми. *Культурологічна думка*. 2021. № 20. С. 57–66.
123. Новоскольцева Л. О. Демократія в громадянському суспільстві: аналіз моделі інститутів держави. *Політологічні записки*. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Polzap_2013_7_11.pdf (дата звернення: 05.12.2022 р.).
124. Основи демократії. За заг. ред. А. Ф. Колодій. Львів: Астролябія, 2009. 832 с.
125. Пасько І. Т. Громадянське суспільство і національна ідея: Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси; НАН України. Центр гуманіт. освіти. Донецьк : Схід. вид. дім, 1999. 184 с.
126. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03; НАН України. Ін-т філософії ім. Г. Сковороди. Київ, 1998. 16 с.
127. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук*. 2021. № 1. С. 15–23.
128. Платон. Діалоги. Передм. В. В. Шкода, Г. М. Куц; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Харків: Фоліо, 2008. 349 с.
129. Плутарх. Порівняльні життєписи. Київ: Стилет і стилос, 2023. 480 с.
130. Полтораков О. Ю. Глобальне громадянське суспільство в системі міжнародних відносин. *Дослідження світової політики*. Зб. наук. пр. К.: Ін-т світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2008. Вип. 44. С.149–156.
131. Поняття моделі. Типи моделей. Моделювання як метод дослідження об'єктів. URL: <https://www.slideshare.net/dnzcpto1/i11-01-i> (дата звернення: 15.12.2022).
132. Про верховенство права (Venice Commission: the Rule of Law): Доповідь про верховенство права, затверджена Венеціанською комісією на 86-й пленарній сесії (Венеція, 25-26 березня 2011 року). URL: <http://>

[www.venice.coe.int/webforms/documents/desoult.aspx?pdffile=AD\(2011\)003rev-rus](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/desoult.aspx?pdffile=AD(2011)003rev-rus) (дата звернення: 03.02.2023).

CDL-

133. Програма конференції міжнародних неурядових організацій Ради Європи. URL: <http://www.coe.int/ru/web/ingo/the-conference-ofingos-in-a-nutshell> (дата звернення: 18.11.2022).

134. Разметаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23.

135. Рідель М. Свобода і відповідальність. *Першоджерела комунікативної філософії*. Київ: Либідь, 1996. С. 68–83.

136. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 286 с.

137. Роземблум Н. Громадянські суспільства : лібералізм і моральні впливи плюралізму. *Культурологічний часопис «І»*. 2001. Ч. 21. С. 6–29.

138. Розумний М. М. «Громадянське суспільство» VS «політична нація». *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2. С. 5–11.

139. Роулз Дж. Політичний лібералізм. *Сучасна політична філософія: антологія*. Пер. з англ. Упоряд. Я. Кіш. Київ: Основи, 1998. С.192–238.

140. Рудич Ф. Громадянське суспільство та народовладдя: методологічний контекст. *Наукові записки*. Київ: ІПіЕНД, 2004. Вип. 25. С. 11–23 .

141. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. Переклад з французької та коментарі: О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.

142. Савченко А. А. Постмодернізм як соціокультурне явище. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2011. Вип. 33. С. 196–202.

143. Свинарчук В. М. Перспективи інтелектуалізації суспільства в контексті створення Міністерства цифрової трансформації України. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 147–150.

144. Світовий альянс громадської участі (CIVICUS). URL: <http://sb.civicus.org> (дата звернення: 18.11.2022).

145. Селігман А. Б. Ідея громадянського суспільства. Пер. з англ. О. Камінського. Київ, 2000. 248 с.

146. Сидоренко С. В. «Глобальна людина» у глобальному суспільстві : позитивні і негативні аспекти взаємодії і взаємовпливу. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2005. Вип. 23. С. 125–132.

147. Сидоренко С. В. Теоретико-метологічні засади пізнання глобального громадянського суспільства. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 51. С. 87–100.

148. Сировацький В. І. Філософсько-правовий контент державного примусу у темпорально-просторовому дискурсі: дис. на здоб. наук. ступеня докт. юрид. наук за спец. 12.00.12. Хмельницький, 2020. 461 с.

149. Скрипнюк О. В. Громадянське суспільство як пріоритетний предмет конституційно-правових досліджень. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Юридичні науки*. 2010. Вип. 25. С. 40–44.

150. Славна О. В. Громадянське суспільство як основа розвитку правової держави в контексті конституційної реформи. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 1. С. 16–19.

151. Словник української мови online. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>(дата звернення: 13.11.2022).

152. Сміт Дж. Світове громадянське суспільство? Міжнародні громадські рухи та організації і соціальний капітал. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/smith.htm> (дата звернення: 18.11.2022).

153. Совгіря О., Ремінська Ю. Право на забуття: міркування з точки зору конституційно-правової «матерії». *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 23–35.

154. Солошенко В. В. «Сприяюча держава» та громадянське суспільство як основні складові діючої демократії в Німеччині. *Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи*: збірник наукових

праць. За заг. ред. д.і.н., проф. Кудряченка А.І.; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ: Фоліант, 2012. С. 70–73.

155. Соляр С. П. Інститути громадянського суспільства. *Форум права*. 2013. № 1. С. 933–938.

156. Сорос Д. Утвердження демократії. Пер. з англ. О. Коваленко. Київ: Основи, 1994. 222 с.

157. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства: монографія. О. С. Онищенко, В. М. Горovий, В. І. Попик та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 220 с.

158. Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3–4 черв. 2015 р. Уклад.: Г. Дерлуг'ян, А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. Київ: Талком, 2015. 410 с.

159. Союз міжнародних асоціацій (Union of International Associations). URL:<http://www.uia.org/yearbook> (дата звернення: 18.11.2022).

160. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації. Київ: Логос, 2011. 416 с.

161. Степаненко В. Громадянське суспільство в Україні : від практик «агенцій впливу» до політики громадянської участі. *Національна безпека України*. Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, 16–19 вересня 2004 р. Київ: ІСОА, 2004. С. 106–121.

162. Степаненко В. П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2015. 420 с.

163. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія. О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2018. 350 с.

164. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. Упоряд. В. Лях. Київ. Либідь, 1996. 384 с.

165. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій : монографія. За ред. О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2020. 344 с.

166. Тадаєва А. В. Особливості соціалізації людини в сучасному інформаційному просторі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2013. Вип. 17 (2). С. 329–337.

167. Тойнбі А. Дослідження історії. Том 1. Пер. з англ. В. Шовкуна. Київ: Основи, 1995. 614 с.

168. Тортіка О. О., Біличенко О. Л. Інформаційно-комунікаційний простір як відображення сучасного соціокультурного середовища. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2010. Вип. 30. С. 80–87.

169. Тоффлер Е. Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила. Харків: Акта, 2003. 688 с.

170. Тоффлер Е. Третя Хвиля. Англ. пер. А. Євса. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

171. Требін М. П. Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи. *Український соціум*. 2013. № 4. С. 161–174.

172. Третяк О. А. Публічна сфера політики демократичного суспільства: теоретико-концептуальні засади і напрямки структурної еволюції. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського університету, 2012. 376 с.

173. Третяк С. М. Формування поняття «громадянське суспільство» в західній та українській політико-правовій думці. *Правова держава: щорічник наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. Київ: Вид. Дім «Юрид. кн.», 2002. Вип. 13. С. 488–495.

174. Трима К. А. Трансформаційні чинники українського громадянського суспільства. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія*. 2012. Вип. 3. С. 91–100.

175. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів. В. Андрущенко, Л. Горбунова, М. Култаєва, С. Пролев та ін. Київ: Пед. думка, 2011. 320 с.

176. Фрейре П. Формування критичної свідомості. Київ: Юніверс, 2003. 168 с.

177. Фундаментальні принципи щодо статусу неурядових організацій в Європі. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_2091 (дата звернення: 03.11.2022 р.).

178. Хома Н. М. Глобальне громадянське суспільство: утопія чи перспективна реальність. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2015. № 2. С. 165–169.

179. Чалюк Ю. О. Роль міжнародних неурядових організацій у вирішенні соціальних проблем. *Формування ринкової економіки*. 2013. № 29. С. 282–290.

180. Шаповалова А. М. Еволюція публічної природи самоврядної влади України в умовах впливу глобального громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. Луганськ, 2009. 17 с.

181. Шепелєв М. Глобальне громадянське суспільство як концепт і соціальна реальність. *Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. Серія : Міжн. відносини*. 2013. Вип. 33. С. 25–38.

182. Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2001. № 21. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/shilz.htm> (дата звернення: 20.11.2022).

183. Шульга Т. М. Комунікаційні системи епохи формування глобального суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04; НАН України; Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. Київ, 2001. 16 с.

184. Юртаєва К. В. Трансформація механізму захисту прав людини у цифрову еру. *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.). Харків, 2021. С. 70–72.

185. Ядранська О. В. Глобальні комунікації та їх вплив на модель державного управління. *Держава та регіони. Серія .Державне управління*. 2013. Вип. 2. С. 28–31.

186. Яновська Г. П. Людина між Сходом і Заходом (історія стародавніх цивілізацій). Харків: Антіква, 2001. 308 с.

187. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org.ua/> (дата звернення: 12.11.2022).
188. Anheier H., Themudo N. Organizational Forms of Global Civil Society: Implications of Going Global. *Global Civil Society*. 2002. L.: Oxford, 2002. P. 191–217.
189. Anlakh P. M., Schechter M. G. The Multidimensionality of Globalization: A Critical Perspective in Rethinking Globalization(s): From Corporate Transnationalism to Local Interventions. London : Macmillan, 1999. 369 p.
190. Arblaster A. The Rise and Decline of Western Liberalism. Oxford: Basil Blackwell, 1984. 394 p.
191. Arnold D., Butschek S., Steffes S. Müller D. et al. Digitalisierung am Arbeitsplatz: Bericht (FB 468). Social Science Open Access, 2016. 40 p.
192. Asa A. I., Munir M., Ningsih R. S. M. Nonet and Selznick's responsive law concept in a historical philosophy perspective. *CREPIDO*. 2021. Vol. 3, No. 2. P. 96–109.
193. Bakhtina G. P. Computerization of society and the problem of «clip thinking». URL: <https://kpi.ua/en/1102-7> (дата звернення: 03.10.2022).
194. Barbereau T., Bodó B. Beyond financial regulation of crypto-asset wallet software: In search of secondary liability. *Computer Law & Security Review*. 2023. Vol. 49. P. 105–129
195. Baumann S. Cybercultures: Cultures in Cyberspace Communities. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2012. 300 p.
196. Bull H. The Anarchical Society. A Study of Order in World Politics. Columbia University Press, 1995. 368 p.
197. Black A. Guilds and Civil Society in European political thought from the 12-th Century to the Present. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1984. 280 p.
198. Bobbio N., Griffn R. The Future of Democracy: A Defence of the Rules of the Game. Minneapolis: University of Minnesota, 1987. 184 p.
199. Borgmann A. Technology and the character of contemporary life: A philosophical inquiry. Chicago: University of Chicago Press, 1984. URL:

<https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/T/bo23186480.html> (дата звернення: 11.01.2023).

200. Bundesministerium der Justiz. Regeln gegen Hass im Netz – das Netzwerkdurchsetzungsgesetz. 2017. URL: https://www.bmj.de/DE/Themen/FokusThemen/NetzDG/NetzDG_EN_node.html (дата звернення: 26.12.2022).

201. Buttel F. H., Burch D. Theoretical issues in global agri-food restructuring. *Globalization and agri-food restructuring: perspectives from the Australasia region*. 1996. P. 17–44.

202. Celeste E. Digital Constitutionalism. The Role of Internet Bills of Rights. Abingdon, Oxon: Routledge, 2022. 242 p.

203. Cox R. W., Sinclair T. J. Global perestroika. Approaches to World. *Cambridge* 1996. P. 3–18.

204. Deibert R. J. Parchment, Printing and Hypermedia: Communications in World Order Transformation. N.Y.: Columbia University Press, 1997. 512 p.

205. Digital 2022. URL: <https://datareportal.com/rep>. (дата звернення: 22.01.2023).

206. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018L0843> (дата звернення: 03.02.2023).

207. Dzeban O., Aleksandrova O., Vinnikova N. Axiological portrait of information society. *Схід: аналітично-інформаційний журнал*. 2019. № 5 (163). С. 13–19.

208. Eberly D. The Rise of Global Civil Society: Building Communities and Nations from the Bottom Up. New York: Encounter Books, 2008. 300 p.

209. Ellul J. The technological society. New York: Alfred A. Knopf, 1973. URL: <https://philpapers.org/rec/ELLTTS> (дата звернення: 15.12.2022).

210. Facebook bows to Singapore's 'fake news' law with post 'correction' BBC News 30 November 2019. URL: <https://www.bbc.com/news/world-asia-50613341> (дата звернення: 21.01.2023).
211. Financial Action Task Force, Updated Guidance for a Risk-Based Approach to Virtual Assets and Virtual Asset Service Providers. 2021. P. 105. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/Updated-Guidance-VA-VASP.pdf> (дата звернення: 17.01.2023).
212. Floridi L. Mature information societies—a matter of expectations. *Philosophy & Technology*. 2016. Vol. 29(1). P.282–304.
213. Floridi L. Soft Ethics and the Governance of the Digital. *Philos. Technol.* 2018. Vol. 31. P.1–11.
214. Floridi L. Why Information Matters. *The New Atlantis*. 2017. Vol. 51. P. 7–16.
215. Friedman J. Global System, Globalization and the Parameters of Modernity. *Global Modernitie*. Ed. Mike Featherstone, Scott Lash and Roland Robertson. London: Sage Publications, 1995. P. 201–218.
216. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. New York: Free Press, 1995. 480 p.
217. Gregorio G. De. Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. 384 p.
218. Hagopian M. N. Ideas & Ideologies of Modern Politics. N.-Y.: Longman, 1985. 264 p.
219. Hahermas J. The Philosophical Discourse of Modernity. Cambridge, Mass. MIT Press, 1987. 430 p.
220. He W., Zhang Z., Li W. Information technology solutions, challenges, and suggestions for tackling the COVID-19 pandemic. *International Journal of Information Management*. 2021. Vol. 57. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7724285/> (дата звернення: 06.02.2023).

221. Henriksson M., Witzell J., Isaksson K. All change or business as usual? The discursive framing of digitalized smart accessibility in Sweden. *Transportation Research Procedia*. 2019. Vol. 41. P. 625–636.

222. Her Majesty's Treasury, Amendments to the Money Laundering, Terrorist Financing and Transfer of Funds (Information on the Payer) Regulations 2017 Statutory Instrument 2022 – Response to the Consultation 2022. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1083351/MLRs_SI_2022_-_Consultation_Response_final.pdf (дата звернення: 22.01.2023).

223. Hintz A. Civil Society Media and Global Governance: Intervening into the World Summit on the Information Society (Medien & Politik). Munster: Lit Verlag, 2010. 320 p.

224. Hindman M. The Myth of Digital Democracy. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2008. 198 p.

225. Hogg M. A., Abrams D., Brewer M. B. Social identity: The role of self in group processes and intergroup relations. *Group Processes & Intergroup Relations*. 2017. Vol. 20(5). P. 570–581.

226. Hogg M. A., Abrams D., Otten S., & Hinkle S. The social identity perspective: Intergroup relations, self-conception, and small groups. *Small Group Research*. 2004. № 35(3). P. 246–276.

227. Ibnu A. A., Mahkamah P. Konstitusi Mewujudkan Keadilan Substansial dalam Perspektif Hukum Responsif Philippe Nonet dan Philip Selznick. Studi Kasus Putusan Mahkamah Konstitusi Nomor 45/PHPU.D-VIII/2010. Yogyakarta: Tesis Filsafat Universitas Gadjah Mada, 2020. URL: <http://etd.repository.ugm.ac.id/penelitian/detail/189749>(дата звернення: 01.02.2023).

228. Institute for Internet & the Just Society. URL: <https://www.internetjustsociety.org/> (дата звернення: 22.01.2023).

229. Iyatse G., Adepetun A. \$12b e-commerce suffers as Twitter ban costs N7.5 billion in three days. *The Guardian*. 2021. Vol/37. P. 28–36.

230. Japan. Science, Technology and Innovation Basic Plan. 2016. URL: <https://www8.cao.go.jp/cstp/english/index.html> (дата звернення: 23.12.2022).

231. Jazdi N. Cyber physical systems in the context of Industry 4.0. In Proceedings of the 2014 IEEE International Conference Automation, Quality and Testing, Robotics (AQTR). Cluj-Napoca, Romania, 22–24 May 2014. P. 1–4. URL: https://www.researchgate.net/publication/269294836_Cyber_physical_systems_in_the_context_of_Industry_40 (дата звернення: 11.12.2022).

232. Jemine G., Dubois C., Pichault F. From a new workplace to a new way of working: Legitimizing organizational change. *Qualitative Research in Organizations and Management. An International Journal*. 2019. Vol. 15. P. 257–278.

233. Jensen J., Miszlivetz F. Global Civil Society: from Dissident Discourse to World Bank Parlance. *The Languages of Civil Society (European Civil Society)*. New York : Berghahn Books, 2006. P. 177–205.

234. Jun-E Tan. Imagining the AI We Want: Towards a New AI Constitutionalism. *A Digital New Deal: Visions of Justice in a Post-Covid World*. ed. by S. Sarka, A. Korjan. Bangalore (India): IT for Change. 2021. P. 219–230.

235. Kaldor M. Idea of Global Civil Society. *International Affairs*. 2003. № 79. P. 583–593.

236. Keane J. *Global Civil Society? (Contemporary Political Theory)*. Cambridge University Press, 2003. 236 p.

237. Keohane R. O., Nye J. S. Interdependence in World Politics. In: Crane G.T. & Amawi A. *The Theoretical evolution of international political economy: a reader*. New York: Oxford University Press, 1977. 352 p

238. Kobo Abe. *The Box Man*. Vintage, 2001. 178 p.

239. Kouloufakos T. Untangling the cyber norm to protect critical infrastructures. *Computer Law & Security Review*. 2023. Vol. 49, July. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4268660 (дата звернення: 23.02.2023).

240. Krzanowski R. What Is Physical Information? *Philosophies*. 2020. Vol. 5(2). URL: <https://doi.org/10.3390/philosophies5020010> (дата звернення: 15.12.2022).

241. Kymlicka W. *Liberalism, Community, and Culture*. Oxford, 1989. 280 p.

242. Lee M., Yun J. J., Pyka A. Won D., Kodama F., Schiuma G., Park H., Jeon J., Park K., Jung K., Yan M-R., Lee S., Zhao X. How to Respond to the Fourth Industrial Revolution, or the Second Information Technology Revolution? Dynamic New Combinations between Technology, Market, and Society through Open Innovation. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*. 2018. Vol. 4(3):21. URL: <https://www.mdpi.com/2199-8531/4/3/21> (дата звернення: 21.11.2023).

243. Levy Moreno J. *Sociometry, Experimental Method and the Science of Society: An Approach to a New Political Orientation*. Beacon House, 1951. 220 p.

244. Lex G., Redeker D., Urs G. *Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights*. 2015. Rochester, NY. URL: <https://academic.oup.com/book/44875/chapter-abstract/384839532?redirectedFrom=fulltext> (дата звернення: 03.02.2023).

245. Marcuse H. *One dimensional man: Studies in the ideology of advanced industrial society*. Boston: Beacon Press. 1964. URL: <https://www.marxists.org/ebooks/marcuse/one-dimensional-man.pdf> (дата звернення: 21.12.2022).

246. Masuda Y. *The Information Society as Post-Industrial Society*. Washington: World Future Society, 1983. 171 p.

247. Masuda Y. *The Opportunity Society: Time for a Life Worth Living*. *The Futurist*. 1990. Vol. 24. N. 5, September – October. P. 8–11.

248. Maturana H. R. *Biology of Cognition*. Reprinted in Maturana and Valera. *Construct. Foundat.* 2011. P. 352–362.

249. Mayumi Fukuyama *Society 5.0: Aiming for a New Human-Centered Society*. *Japan SPOTLIGHT*. 2018. July / August. P. 47–50.

250. McGrew An. C., Lewis P. G. *Global Politics in a Transitional Era*. *Global Politics: Globalization and the Nation-State*. Anthony G. McGrew, Lewis et al. Cambridge: Polity Press, 1993. P. 311–326.

251. McLuhan M. *The Medium is the Massage: An Inventory of Effects*. N.Y. 1967. 345 p.
252. Mittelman J. H. *The Globalization Syndrome. Transformation and Resistance*. Princeton University Press, 2000. P. 15-30.
253. Murphy C. N. Global governance: poorly done and poorly understood. *Intern. affairs*. L., 2000. Vol. 76. № 4. P. 791–815.
254. Nagel T. *Mind and Cosmos: Why the Materialist Neo-Darwinian Conception of Nature is Almost Certainly False*. Oxford University Press: Oxford, UK, 2012. 144 p.
255. Nölke A. Die Macht transnationaler Nichtregierungsorganisationen in der globalen Politik – Ein theoretischer Bezugsrahmen. *Internationale Zivilgesellschaft*. Leipzig, 1997. P. 12–26.
256. Nonet Ph, Selznick Ph. *Toward Responsive Law: Law and Society in Transition*. London and New York: Routledge, 2017. 150 p.
257. Nonet Philippe and Philip Selznick, Diterj. Raisul Muttaqien dari *Toward Responsive Law: Law and Society in Transition* ke. *Hukum Responsif Philippe Nonet dan Philip Selznick*), Bandung: Penerbit Nusa Media, 2008. URL: <http://118.97.240.83:5758/inlislite3/opac/detail-opac?id=85925> (дата звернення: 03.02.2023).
258. O’Leary D. E. Evolving information systems and technology research issues for COVID-19 and other pandemics. *Journal of Organizational Computing and Electronic Commerce*. 2020. № 30 (1). P. 1–8.
259. Orr L. Toynbee, Arnold Joseph, in Lord Blake and C.S. Nicholls (eds.). *Dictionary of National Biography, 1971–1980*. Oxford and New York: Oxford University Press, 1986. URL: https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/8235/Hale_HR%282005%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 04.01.2023).
260. Park H. S. *Technology Convergence, open Innovation and Dynamic Economy*. J. Open Innov. *Technol. Mark. Complex*. 2017. Vol. 3. P. 1–13.

261. Poster M. *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context*. Cambridge: Polity Press, 1990. 234 p.
262. Putnam R. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. N.Y.: Princeton University Press, 1994. 258 p.
263. Putnam R. The Prosperous Community. *The American Prospect*. 1993. Vol. 4. No. 13. P. 35–42.
264. Pyka A. The transformation towards a knowledge-based bioeconomy. In *Strategies for Knowledge-Driven Developments in the Bioeconomy An International and Interdisciplinary Perspective*. Dabbert S., Lewandowski I., Weiss J., Pyka A., eds. Springer: Heidelberg, Germany; New York, NY, USA, 2017. URL: <https://econpapers.repec.org/bookchap/spreccoev/978-3-319-58374-7.htm>
265. Reporeters without Borders. URL: <http://en.rsf.org/our-mission-05-07-2011,40599.html> (дата звернення: 25.01.2023).
266. Reporters sans frontières; RSF. URL: <https://rsf.org/en>(дата звернення: 12.12.2023).
267. Rifkin J. *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and the World*; Palgrave Macmillan: New York, NY, USA, 2011. URL: <https://www.amazon.com/Third-Industrial-Revolution-Lateral-Transforming/dp/0230115217> (дата звернення: 21.11.2023).
268. Rifkin J. *The Zero Marginal Cost Society: The Internet of Things, the Collaborative Commons, and the Eclipse of Capitalism*; St. Martin's Press: New York, NY, USA, 2014. URL: <https://us.macmillan.com/books/9781137280114/thezeromarginalcostsociety> (дата звернення: 21.02.2023).
269. Robertson R. *Globalization: Social Theory and Global Culture*. London; Thousand Oaks (Ca.): Sage Publications, 1992. 428 p.
270. Robertson R., *Interpreting Globality*. Ed. by Robertson, R. *World Realities and International Studies*. Glenside (Pa.): Pennsylvania Univ. Press, 1983. 312 p.
271. Sartori G. *Democratic Theory*. N.-Y.: Wayne University Press, 2008. 480 p.

272. Schafer B., Briggs J., Moncur W., Nicol E., Azzopardi L. What the Dickens: Post-mortem privacy and intergenerational trust. *Computer Law & Security Review*. 2023. Vol 49. P. 1–9.
273. Schiuma G. Arts catalyst of creative organisations for the fourth industrial revolution. *J. Open Innov. Technol. Mark. Complex*. 2017. Vol. 3. P. 17–28.
274. Scholte J. A. The Geography of Collective Identities in a Globalizing World. *Review of International Political Economy*. 1996. Vol. 3. № 4. P. 565–607.
275. Schou J., Hjelholt M. Digital citizenship and neoliberalization: Governing digital citizens in Denmark. *Citizenship Studies*. 2018 Vol. 22 (5). P. 507–522.
276. Schwab K. *The Fourth Industrial Revolution*; Crown Business: New York, NY, USA, 2017. URL: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab> (дата звернення: 21.02.2023).
277. Seligman A. B. *The Idea of Civil Society*. Princeton : Princeton University Press, 1995. 256 p.
278. Sherif M. *In Common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*. The international series in the behavioral sciences. Boston: Houghton Mifflin, 1966. 192 p.
279. Tajfel H., Turner J. C. An integrative theory of intergroup conflict. In W. Austin & S. Worchel (Eds.) *The social psychology of intergroup relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole. 1979. P. 33–47.
280. The Digital Constitutionalism Network. Center for Advanced Internet Studies (CAIS). URL: <https://digitalconstitutionalism.org> (дата звернення: 22.01.2023).
281. The Digital Constitutionalist. The Future of Constitutionalism. URL: <https://digi-con.org> (дата звернення: 23.01.2023).
282. The Pew Research Center On alternative social media sites, many prominent accounts seek financial support from audiences. URL: <https://www.pewresearch.org/> (дата звернення: 13.02.2023).
283. Turner J. C., Hogg M. A., Oakes P. J., Reicher S. D., Wetherell M. S. *Rediscovering the social group: Self-categorization theory*. New York, NY: B.

Blackwell, 1987. URL: [https://www.scirp.org/\(S\(351jmbntvnsjt1aadkposzje\)\)/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1798901](https://www.scirp.org/(S(351jmbntvnsjt1aadkposzje))/reference/ReferencesPapers.aspx?ReferenceID=1798901) (дата звернення: 03.02.2023).

284. Waterman P. A New World View: Globalization, Civil Society, and Solidarity. *Globalization, Communication and Transnational Civil Society*. Ed. Sandra Braman and Annabelle Sreberny-Mohammadi. Cresskill, NJ : Hampton Press, 1996. P. 40–41.

285. Waters M. Globalization. London; N. Y.: Routledge, 1995. XIV. 185 p.

286. Wellman B. Networks in the global village, The network community: An introduction. Routledge, 2018. 47 p.

287. Whitley E. A. Informational privacy, consent and the «control» of personal data. *Information Security Technical Report*. 2009. Vol. 14, Is. 3. P. 154–159.

288. Winner L. The Whale and the reactor: A search for limits in an age of high technology. Chicago: University of Chicago Press, 1989. URL: https://sciencepolicy.colorado.edu/students/envs_5110/whale_reactor.pdf (дата звернення: 11.01.2023).

289. Wu T. and Da K. The Chinese philosophy of information by Kun Wu. *Journal of Documentation*. 2021. Vol. 77. No. 4. P. 871–886.

290. Yearley St. Sociology, Environmentalism, Globalization: Reinventing the Globe. London: Sage Publications 1996. 161 p.

291. Yin C., Zhang X., Liu L. Reposting negative information on microblogs: Do personality traits matter? *Information Processing & Management*. 2020. Vol. 57. Is 1. URL: <https://dblp.org/db/journals/ipm/ipm57.html> (дата звернення: 05.01.2023).

292. Yun J. J. Business Model Design Compass: Open Innovation Funnel to Schumpeterian New Combination Business Model Developing Circle. Springer: Cham, Switzerland, 2017. 232 p.

293. Zuboff S. Big other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*. 2015. Vol. 30 (1). P. 75–89.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шак Р. Філософсько-правовий концепт дефініції «громадянське суспільство»: сучасні наукові підходи. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки»*. 2019. № 911. Вип. 21. С. 122–129.
2. Шак Р. Філософсько-правові засади моделі громадянського суспільства в теоретичних концепціях А. Грамші та Т. Парсонса. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 7. № 3. С. 148–153.
3. Шак Р. Глобальне громадянське суспільство як феномен сучасного світу. *Вісник Національного Університету «Львівська політехніка», серія «Юридичні науки»*. 2021. № 2 (30). С. 108–115.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Шак Р. Роль судової влади в забезпеченні принципу верховенства права. *Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)*: матеріали Сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної інтернет-конференції (м. Львів, 25 травня 2018 р.). Вип. 7. Львів: Ліга-Прес, 2018. С. 171–174.
5. Шак Р. Деструктивна поведінка в підлітковому віці: теоретико-правові особливості. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2018 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2018. С. 100–102.
6. Шак Р. Модель демократичної антикризової інституціоналізації громадянського суспільства. *Механізм правового регулювання правоохоронної*

та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання): збірник тез Всеукраїнської наукової конференції здобувачів вищої освіти (м. Львів, 23 листопада 2018 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2018. С. 453–457.

7. Шак Р. Принцип верховенства права у судочинстві. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2019 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 81–82.*

8. Шак Р. Засади моделі демократичної антикризової інституціоналізації громадянського суспільства. *Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права): матеріали Дев'ятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 31 травня 2019 р.). Вип. 9. Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 238–240.*

9. Шак Р. І. Гендерна демократія як умова розвитку громадянського суспільства. *Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність: матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 6 грудня 2019 р.). Львів: Ліга-Прес, 2019. С. 109–112.*

10. Шак Р. І. Особливості розвитку громадянського суспільства в глобалізаційному вимірі. *Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність: матеріали Одинадцятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (м. Львів, 29 травня 2020 р.). Вип. 11. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 185–188.*

11. Шак Р. І. Ідея громадянського суспільства у вченні І. Канта та Е. Левінаса. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави: збірник тез IX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 30 травня 2020 р.). Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. С. 80–82.*

12. Шак Р. І. Вплив ідеологічного чинника на правове регулювання інформаційного суспільства. *Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи: матеріали Дванадцятої*

Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 4 грудня 2020 р.). Вип. 12. Львів: Ліга-Прес, 2020. С. 146–149.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РОБОТИ

<i>№ з/п</i>	<i>Назва конференції</i>	<i>Тип конференції</i>	<i>Місце і дата проведення</i>	<i>Форма участі</i>
1	<i>Судова влада в Україні та інших державах: історія та сучасність (аспекти права)</i>	Сьома всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція	м. Львів, 25 травня 2018 р.	дистанційно
2	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави</i>	Сьома всеукраїнська науково-практична конференція	м. Львів, 30 травня 2018 р.	очно
3	<i>Механізм правового регулювання правоохоронної та правозахисної діяльності в умовах формування громадянського суспільства (осінні читання)</i>	Всеукраїнська наукова конференція здобувачів вищої освіти	м. Львів, 23 листопада 2018 р.	очно
4	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави</i>	Восьма всеукраїнська науково-практична конференція	м. Львів, 30 травня 2019 р.	очно
5	<i>Законодавча влада в Україні та інших державах світу: історія і сучасність (аспекти права)</i>	Дев'ята всеукраїнська наукова інтернет-конференція	м. Львів, 31 травня 2019 р.	дистанційно

6	<i>Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність:</i>	Десята Всеукраїнська наукова інтернет- конференція	м. Львів, 6 грудня 2019 р.	дистанційно
7	<i>Персоналії українських правників – творців Української державності: історія і сучасність</i>	Одинадцята Всеукраїнська наукова інтернет- конференція	м. Львів, 29 травня 2020 р.	дистанційно
8	<i>Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави:</i>	Дев'ята Всеукраїнська науково- практична конференція	м. Львів, 30 травня 2020 р.	очно
9	<i>Феномен національної держави і права: український та світовий досвід і перспективи</i>	Дванадцята всеукраїнська наукова конференція	м. Львів, 4 грудня 2020 р.	дистанційно